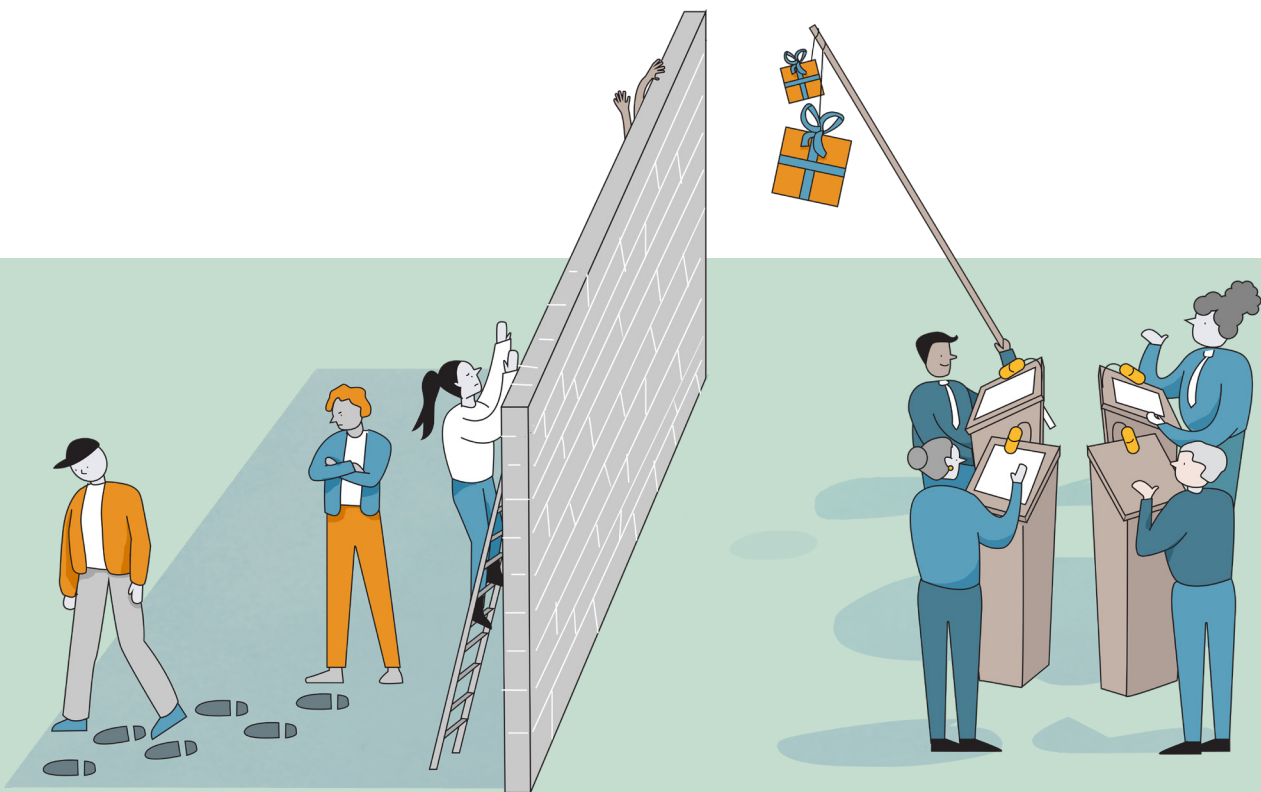

Woorden zeggen meer dan cijfers

UITEENLOPENDE BETEKENISSEN VAN (GEBREK AAN) POLITIEK
VERTROUWEN ONDER SOCIALE GROEPEN IN NEDERLAND

Belangrijkste bevindingen:

- Achter de gemiddelde cijfers over politiek vertrouwen gaan zorgelijke verschillen tussen sociale groepen schuil
- Sociale groepen hebben uiteenlopende politieke belevingswerelden en hanteren deels andere criteria voor vertrouwen
- Centraal bij theoretisch opgeleide burgers: de relatief goede positie van Nederland, de goede intenties van politici en te veel eenmansfracties en aandachtstrekkingen in het parlement
- Centraal bij praktisch opgeleide burgers: de traagheid en inefficiëntie van de politiek, de misleiding bij verkiezingen, de taaltrucjes waarmee politici de waarheid ontwijken
- Gebrek aan vertegenwoordiging maakt dat de zelfbenoemde 'onderlaag' zich kwetsbaar acht voor de grillen van de overheid
- Ongelijkheid in het onderwijssysteem en discriminatie in de samenleving dragen bij aan een beleving van politiek buitenspel staan onder praktisch opgeleide jongeren
- Criteria in alle groepen voor vertrouwen in politici: het kabinet kritisch volgen, bevlogen zijn, eerlijk zijn, consequent zijn, goede beleidskeuzes maken, vertrouwen vanuit hoop of burgerplicht
- Criteria in alle groepen voor gebrek aan vertrouwen in politici: gericht op eigen carrière, gericht op stemmen halen (met cabareteske of schofferende taal), niet eerlijk zijn, geen beloftes houden, niet weten wat leeft
- In alle groepen horen we ook een nieuw, positief argument: vertrouwen vanuit hoop of burgerplicht. Burgers willen graag vertrouwen, zelfs tegen beter weten in
- De politieke belevingswerelden van de vier onderzochte Amsterdamse groepen zijn opgetekend in cartoons. De Advocaten prijzen zich gelukkig als inwoners van Nederland, de Bridgers zien allerlei problemen in de politieke instituties, de Marktgroep staat onder druk en roept nodeloos naar de politiek, en de ROC-studenten zien een oneerlijk spel, waarbij zij ook nog buitenspel staan

Politieke belevingswereld advocaten

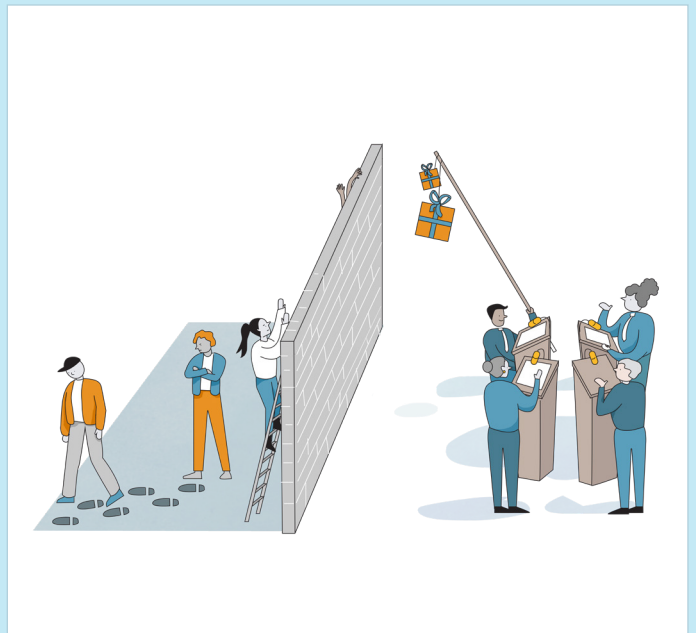
Politieke belevingswereld leden bridgeclub

Politieke belevingswereld marktpersoneel

Politieke belevingswereld ROC-studenten

Inhoudsopgave

	Voorwoord	05
01	Introductie	06
02	Theorie over politiek vertrouwen	10
03	Data en Methode	17
04	Resultaten: criteria van politiek vertrouwen	23
05	Resultaten: politieke belevingswereld per groep	49
06	Conclusies: betekenissen van politiek vertrouwen en belevingswerelden	69
07	Implicaties: het belang van uiteenlopende wereldbeelden	74
08	Bijlages	77

Voorwoord

- i. Ik wil graag een aantal mensen bedanken voor hun bijdrage aan dit onderzoek. Ten eerste Carmen Dymanus, zij heeft als research master stagiair meegewerkt aan de opzet en uitvoering van het onderzoek. Daarnaast dank aan Maria Kapteijns, Lieve Wijman, Noortje Bijl en Daan Vellemazij, zij hebben een bijdrage geleverd als assistent aan de tweede of derde ronde focusgroepen en bij het transcriberen.
- ii. Dit onderzoek is uitgevoerd met financiering van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. De verantwoordelijkheid voor de inhoud van het onderzoek berust bij de auteur. De inhoud vormt niet per definitie een weergave van het standpunt van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- iii. Dit onderzoek is uitgevoerd met financiering van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO VI.Veni.201R.058).
- iv. De cartoons zijn gemaakt door Public Cinema.

01

Introductie

Kernpunten:

- Het relatief hoge maar ook veranderlijke *niveau* van politiek vertrouwen is bekend
- De grote verschillen in vertrouwen tussen groepen zijn zorgelijk
- Onduidelijk is wat politiek vertrouwen of het gebrek eraan betekent
- Centraal hier staat vertrouwen in politici en de politieke belevingswerelden van verschillende groepen
- Inzicht in de betekenis van vertrouwen is van belang voor interpretatie en handelingsperspectief

Wat betekent politiek vertrouwen?

Politiek vertrouwen heeft sinds jaar en dag de aandacht van niet alleen politicologen, maar ook politici en journalisten. Al sinds de jaren '70 van de vorige eeuw meten wetenschappers in Nederland vertrouwen in de politiek met surveyonderzoek. Al dat onderzoek heeft de zorgen over het vertrouwen in de politiek, of beter gezegd het gebrek daaraan, niet verminderd.

Eenzijds stelt het onderzoek naar politiek vertrouwen gerust. Ondanks het heersende beeld in de media is er geen structurele daling in politiek vertrouwen.¹

Bovendien scoort Nederland relatief hoog; vergeleken met andere Europese landen zitten we in de subtop, volgend op de Scandinavische landen.² Wel is politiek vertrouwen heel volatiel, we zien grote schommelingen die terug te leiden zijn naar gebeurtenissen zoals het vallen van een kabinet, nieuwe verkiezingen, en crises die politiek vertrouwen doen stijgen, zoals de nationalisering van ABN AMRO, 9/11 en het historisch hoogtepunt in vertrouwen: de (start van de) coronacrisis.³ Zoals te verwachten daalde het vertrouwen in de politiek naar de normale bandbreedte toen de coronacrisis steeds beheersbaarder werd, wat samenviel met een zeer moeizame formatie. Sindsdien is het vertrouwen voor Nederlandse begrippen relatief laag, vergelijkbaar met vertrouwensniveau in het najaar van 2013 (tijdens bezuinigingsrondes van Rutte II).⁴

Anderzijds lijken deze geruststellende en nuancerende cijfers niet te matchen met de aandacht voor en berichten over de boze burger.⁵ Bovendien zijn alleen de gemiddelde trends geruststellend, uitgesplitst naar verschillende groepen zijn de cijfers dat niet. Ze doen geen recht aan verschillen tussen groepen burgers, en die zijn aanzienlijk. Zo geeft van de groep burgers met een vmbo-opleiding 50% aan voldoende vertrouwen te hebben in de politiek, terwijl dat onder wo-opgeleiden 71% is. En partijvoorkeur laat nog grotere verschillen zien, van 83% met voldoende vertrouwen onder kiezers van de coalitie partijen (VVD, D66, CDA, CU) tot 21% onder kiezers van rechtse oppositiepartijen.⁶ Ook de woonplaats maakt uit, burgers in de Randstad hebben meer vertrouwen dan wie in meer perifere delen

¹ van Ham, C., et al. (Reds.) (2017). *Myth and reality of the legitimacy crisis: Explaining trends and cross-national differences in established democracies*. Oxford University Press.

² Torcal, M. (2017). *Political trust in western and southern Europe*. In: Zmerli, S. en van der Meer, T. (Reds.) *Handbook on political trust* (pp. 418-439). Edward Elgar Publishing.

³ Den Ridder, J., et al. (2020). *Burgerperspectieven 2020*|4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

⁴ Miltenburg, E. et al. (2022). *Burgerperspectieven 2022*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

⁵ De Lange, S., & Zuure, J. (2018). *# Woest: de kracht van verontwaardiging*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

⁶ Miltenburg, E. et al. (2022). *Burgerperspectieven 2022*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

van ons land woont.⁷ Bovendien zijn er aanwijzingen dat deze verschillen in vertrouwen zijn ingebed in heel andere belevingswerelden van groepen burgers, met andere perspectieven op de politiek.⁸

Hoe vallen deze twee verschillende diagnoses met elkaar te rijmen? Is er nu reden tot zorg over het niveau van politiek vertrouwen, of niet? Daarvoor is het noodzakelijk te weten wat het hebben van vertrouwen in de politiek, of het gebrek eraan, betekent voor verschillende groepen in Nederland. De standaard surveyvragen die gebruikt worden in onderzoek laten de interpretatie van politiek vertrouwen bewust over aan de respondenten. Dit is geschikt om het niveau van vertrouwen te meten en te vergelijken, maar laat de betekenis en interpretatie open. Er is de laatste jaren meer inzicht vergaard in waar vertrouwen of wantrouwen in de politiek op duidt, zowel theoretisch⁹ als empirisch.¹⁰ Ook heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau meerdere keren laten zien dat er verschillende redenen zijn voor veel of juist weinig vertrouwen in de politiek,¹¹ maar is er nog allerm minst consensus over de dimensies waaruit politiek vertrouwen dan bestaat. Bovendien is het onduidelijk of verschillende sociale groepen andere dimensies van vertrouwen gebruiken.

Waarom is de betekenis van politiek vertrouwen relevant?

Meer inzicht in de betekenis van politiek vertrouwen is noodzakelijk, om meerdere redenen. Ten eerste biedt dat handvatten hoe de cijfers omtrent politiek vertrouwen te interpreteren zijn. Als 52% van de Nederlanders een voldoende geeft voor hun vertrouwen in de Tweede Kamer, zoals blijkt uit de meest recente cijfers¹² is dit dan zorgelijk? Door naar belevingswerelden in verschillende groepen te kijken, leren we meer over wat achter dergelijke gemiddeldes schuilgaat.

Ten tweede is de interpretatie van belang voor de gevolgen die we van (laag) politiek vertrouwen kunnen verwachten. Twee perspectieven op politieke ontevredenheid vinden we terug in de literatuur. Een optimistische interpretatie van lage vertrouwenscijfers gaat uit van 'critical citizens' die niet klakkeloos ja en amen zeggen, maar kritisch én geëngageerd de politiek volgen en scherp houden.¹³ Dit perspectief interpreteert lage vertrouwenscijfers op de eerste plaats als een kritische blik en een blijk van betrokken burgerschap. Dergelijke 'dissatisfied democrats' vragen (zo veronderstelt men) meer politieke inspraak en transparantie. Een pessimistische interpretatie van

⁷ Huijsmans, T., Hartevelt, E., van der Brug, W., & Lancee, B. (2021). Are cities ever more cosmopolitan? Studying trends in urban-rural divergence of cultural attitudes. *Political Geography*, 86, 102353. De Lange, S., van der Brug, W., & Hartevelt, E. (2022). Regional resentment in the Netherlands: A rural or peripheral phenomenon? *Regional Studies*, 1-13.

⁸ Cramer, K.J. (2016). *The politics of resentment: Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker*. Chicago: University of Chicago Press. Hochschild, A.R. (2016). *Strangers in their own land: Anger and mourning on the American right*. New York: The New Press.

⁹ Hardin, R. (1999). Do we want trust in government? In: M.E. Warren (ed.) *Democracy and trust*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 22–41. Warren, M. E. (2017). What kinds of trust does a democracy need? Trust from the perspective of democratic theory. In: Zmerli, S. & van der Meer, T. (Eds.) *Handbook on political trust* (pp. 33-52). Edward Elgar Publishing.

¹⁰ PytlikZillig, L.M. et al. (2016). The dimensionality of trust-relevant constructs in four institutional domains: Results from confirmatory factor analyses, *Journal of Trust Research*, 6(2), pp. 111–150. Grimmelikhuijsen, S. & Knies, E. (2017). Validating a scale for citizen trust in government organizations, *International Review of Administrative Sciences*, 83(3), pp. 583–601. Bertou, E. (2019). Political Distrust and its Discontents: Exploring the Meaning, Expression and Significance of Political Distrust, *Societies*, 9(4).

¹¹ Steenvoorden, E., van der Meer, T. & Dekker, P. (2009). COB kwartaalbericht 2009|3. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Dekker, P., & Den Ridder, J. (2015). COB kwartaalbericht 2015|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹² Miltenburg, E. et al. (2022). Burgerperspectieven 2022|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹³ Norris, P. (2011). *Democratic Deficits: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

lage vertrouwenscijfers meent dat een laag vertrouwen in de politiek duidt op gebrek aan betrokkenheid bij en vertrouwen in het democratische systeem.¹⁴ In deze visie is laag politiek vertrouwen niet alleen een signaal dat burgers de huidige regering en/of politiek leiders niet vertrouwen, maar ook dat men het politieke systeem in twijfel trekt.

Ten derde leidt inzicht in de betekenis van politiek vertrouwen ook tot handelingsperspectief. Immers, als je iets wilt verbeteren is het noodzakelijk te weten wat er verbeterd moet worden. Inzicht in wat (een gebrek aan) politiek vertrouwen betekent en welke redenen men heeft om wel, of juist niet, vertrouwen te hebben in de politiek, geeft politici en beleidsmakers inzicht in de stappen die kunnen leiden tot meer politiek vertrouwen. Als lage vertrouwenscijfers duiden op kritische burgers die meer inspraak willen, is het handelingsperspectief aanzienlijk anders dan wanneer democratische waarden onder druk komen te staan.

Centrale vraag en aanpak van het onderzoek

Dit onderzoek stelt de vraag centraal wat vertrouwen in politici voor verschillende groepen burgers betekent, en hoe de politieke belevingswerelden van die groepen te kenschetsen zijn. Hiermee kunnen we meer inzicht verkrijgen in de redenen om wel of niet vertrouwen te hebben in de politiek voor verschillende groepen. Bovendien kunnen we vaststellen of en hoe de politieke belevingswerelden van de groepen verschillend van aard zijn. Beide bieden inzichten in hoe zorgelijk een gebrek aan vertrouwen is, en welke stappen het vertrouwen zouden kunnen doen toenemen.

Hiertoe hebben we focusgroep gesprekken met bekenden gebruikt: mensen die elkaar kennen via werk, studie of hobby. Als casus hebben we gekozen voor een selectie van groepen in/rondom Amsterdam.

Op basis van de theorie over sociale en politieke scheidslijnen zijn we tot een selectie gekomen van vier groepen: ROC-studenten, Marktpersoneel, Advocaten van de Zuidas, Senioren van een Bridgeclub. Deze groepen hebben we allemaal drie keer gesproken: tweemaal in het najaar van 2021, eenmaal in het najaar van 2022. In ronde 2 en in ronde 3 hebben we de groepen op elkaars standpunten laten reageren. In ronde 2 waren dat citaten van de eerste gesprekken. In ronde 3 waren dat cartoons die de resultaten van de eerste twee rondes per groep samen vatten in een politieke belevingswereld van iedere groep. Deze cartoons zijn gemaakt door Public Cinema en onderdeel van de resultaten.

Hieronder gaan we achtereenvolgens in op de theoretische inbedding (wat is politiek vertrouwen, sociale scheidslijnen in politieke houdingen), de caseselectie en methode, om vervolgens naar de bevindingen, conclusies en implicaties te gaan.

¹⁴ Mounk, Y. (2018). *The people vs. democracy: Why our freedom is in danger and how to save it*. Harvard: Harvard University Press.

02

Theorie
over politiek
vertrouwen

Kernpunten:

- Politiek vertrouwen is een perceptie van de burger over een relatie tussen zichzelf en een politieke actor/institutie
- Op basis van de literatuur stellen we zes dimensies voor van politiek vertrouwen: bekwaamheid, goedwillendheid, integriteit, vertegenwoordiging, voorspelbaarheid, authenticiteit
- Sociale scheidslijnen uiten zich in politieke houdingen
- Verschillen in politiek vertrouwen worden steeds politieker

Politiek vertrouwen: relatie tussen burger en politieke actoren

In de wetenschappelijke literatuur hanteren de meeste studies een relationeel concept van politiek vertrouwen.¹⁵ De relatie waar het begrip over gaat, die tussen burger en politiek, formuleert men dan als: A vertrouwt B met X. Hierbij gaat het om het vertrouwen dat A (de burger) plaatst in B (de politieke actor), op een begrenst terrein X. Twee aspecten van deze conceptualisatie zijn van belang om verder toe te lichten.

Ten eerste gaat het om de *perceptie en inschatting* van A dat B te vertrouwen is. Vaak gaan onderzoekers ervan uit dat vertrouwen een evaluatie is van de politiek, over hoe de politiek het (de afgelopen tijd) heeft gedaan. Dit noemen we ook wel een institutionele benadering van vertrouwen, omdat die ervan uitgaat dat politieke prestaties de basis vormen voor vertrouwen. Dit veronderstelt dat burgers in staat zijn de politiek te evalueren en dat ze daarvoor ook de kennis hebben.

Eenzijds ondersteunen onderzoeksuitkomsten deze institutionele benadering. Zo is politiek vertrouwen volatiel, en kunnen we de veranderingen in vertrouwen deels door politieke en economische context verklaren.¹⁶ Vooral corruptie, en in mindere mate ook het kiesstelsel verklaren verschillen in politiek vertrouwen tussen landen.¹⁷ Economisch gezien doen zowel individuele percepties van de economie ertoe als objectieve macro-economische veranderingen.¹⁸

Anderzijds zijn er indicaties die dit beeld compliceren. Zo evalueren burgers de politiek niet op dezelfde manier, blijkend uit studies naar het effect van corruptie. Bij hoogopgeleide burgers is hun politiek vertrouwen in sterkere mate afhankelijk van het corruptieniveau dan bij laagopgeleide burgers.¹⁹ Ook zien we dat groepen met het laagste inkomen vaker 'ik weet het niet' antwoorden op politieke vragen in een survey (en niet bij andere vragen).²⁰ Verder lijken er naast institutionele evaluaties ook culturele normen aan politiek vertrouwen ten grondslag te liggen.²¹ Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit studies naar verschillen tussen opleidingsgroepen tijdens de pubertijd.

¹⁵ Hardin, R. (2002). *Trust and trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.

¹⁶ Norris, P. (2011). *Democratic Deficits: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁷ Uslaner, E.M. (2017). *Political trust, corruption, and inequality*. In S. Zmerli & T. van der Meer (reds) *Handbook on political trust*. Edward Elgar Publishing, pp. 302–315. Marien, S. (2011) 'The effect of electoral outcomes on political trust: A multi-level analysis of 23 countries', *Electoral Studies*, 30(4), pp. 712–726.

¹⁸ van der Meer, T. (2017). *Democratic input, macroeconomic output and political trust*. In S. Zmerli & T. van der Meer (reds) *Handbook on Political Trust*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, pp. 270–283.

¹⁹ Mayne, Q. & Hakhverdian, A. (2017). *Education, socialization, and political trust*. In: S. Zmerli & T. van der Meer (reds) *Handbook on Political Trust*, Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, p. 176.

²⁰ Laurison, D. (2015). *The Willingness to State an Opinion: Inequality, Don't Know Responses, and Political Participation*, in. *Sociological Forum*, Wiley Online Library, pp. 925–948.

²¹ Easton, D. (1975). *A re-assessment of the concept of political support*, *British journal of political science*, 5(04), pp. 435–457.

Dit wijst op een oorsprong van politiek vertrouwen in socialisatie door familie, vrienden en de bredere sociale omgeving.²² Bovendien blijkt politiek vertrouwen ook geworteld in een bredere neiging om wel of juist niet te vertrouwen, in bijvoorbeeld andere mensen.²³

Een tweede aspect van de relationele opvatting van politiek vertrouwen is wie en wat B omvat als we het hebben over de *politiek*. Gaat het om politici, om politieke instituties, om de overheid, of ook om de rechtelijke macht en de politie? Onderzoek gebruikt nogal uiteenlopende operationalisaties van politiek vertrouwen.²⁴ Sommigen kijken alleen naar het parlement, anderen hanteren een schaal van institutioneel vertrouwen met daarin ook vertrouwen in rechtbanken, politie, en het Europese parlement. Steeds vaker pleit men tegen dat laatste, en om in ieder geval een onderscheid te maken tussen representatieve instituties (politici, politieke partijen, parlement en regering) en onpartijdige instituties (rechtbanken en politie).²⁵ In dit onderzoek staat *vertrouwen in politici* centraal en besteden we kort aandacht aan politieke instituties.

Dit onderscheid kan van belang zijn voor de implicatie van weinig politiek vertrouwen. Als je geen vertrouwen hebt in de huidige regering omdat die bestaat uit partijen waar je niet op stemt, hoeft

dat niet je vertrouwen in 'de politiek' meteen aan te tasten. Oftewel: men kan best wat minder vertrouwen hebben in specifieke partijen of personen, zonder het politieke systeem (onze democratie) daarmee in twijfel te trekken. Er is geen consensus over de mate waarin mensen dergelijk onderscheid maken. Enerzijds maken mensen dat onderscheid zeker wel als we kijken naar effecten van verkiezingen op vertrouwen. Wie op verliezende partijen heeft gestemd, heeft minder vertrouwen in de politiek.²⁶ Anderzijds hangt vertrouwen in allerlei politieke actoren sterk samen, en blijken mensen het ook moeilijk te vinden die van elkaar te onderscheiden.²⁷

Zes dimensies van vertrouwen

Een vraag die onderzoekers pas sinds een aantal jaren oppakken is welke criteria burgers hanteren als we ze vragen of ze vertrouwen hebben in de politiek. Waar denken mensen dan aan, welke redenen heeft men voor vertrouwen of wantrouwen? Er zijn verschillende benaderingen van deze vraag in de literatuur. Eén groep auteurs past de dimensies die bekend zijn uit onderzoek naar andere type vertrouwen²⁸ toe op politiek vertrouwen.²⁹ In die literatuur staan drie dimensies centraal: vermogen (ability), goedwillendheid (benevolence) en integriteit. Anderen passen die bestaande dimensies aan naar de politieke omgeving³⁰ of focussen op eigen, haast idiosyncratische dimensies

²² Hooghe, M., Dassonneville, R. & Marien, S. (2015). *The Impact of Education on the Development of Political Trust: Results from a Five-Year Panel Study among Late Adolescents and Young Adults in Belgium*, *Political Studies*, 63(1), pp. 123–141.

²³ Zmerli, S. & Newton, K. (2008). *Social trust and attitudes toward democracy*, *Public opinion quarterly*, 72(4), pp. 706–724.

²⁴ Norris, P. (2011). *Democratic Deficits: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.

²⁵ Zmerli, S. & Newton, K. (2017). *Objects of political and social trust: scales and hierarchies*. In S. Zmerli & T. van der Meer (eds) *Handbook on Political Trust*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, pp. 104–124.

²⁶ Van der Meer, T.W. & Steenvoorden, E.H. (2018). *Going back to the well: A panel study into the election boost of political support among electoral winners and losers*. *Electoral Studies*, 55, 40–53.

²⁷ Dekker, P., den Ridder, J. & de Goede, I. (2010) *COB Kwartaalbericht 2010|1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

²⁸ Mayer, R.C., Davis, J.H. & Schoorman, F.D. (1995). *An integrative model of organizational trust*, *Academy of management review*, 20(3), pp. 709–734.

²⁹ Grimmelikhuisen, S. & Knies, E. (2017b) 'Validating a scale for citizen trust in government organizations', *International Review of Administrative Sciences*, 83(3), pp. 583–601. Hamm, J.A., Smidt, C. & Mayer, R.C. (2019) 'Understanding the psychological nature and mechanisms of political trust', *PloS one*, 14(5).

³⁰ van der Meer, T. (2010). *In what we trust? A multi-level study into trust in parliament as an evaluation of state characteristics*, *International review of administrative sciences*, 76(3), pp. 517–536. Valgarðsson, V.O. et al. (2021). *The good politician and political trust: An authenticity gap in British politics?*, *Political Studies*, 69(4), pp. 858–880.

van politiek vertrouwen. Een laatste groep auteurs hanteert definities van vertrouwen die ze niet empirisch toetsen. Dit zijn toonaangevende auteurs in deze literatuur. Zo beschrijft Pippa Norris politiek vertrouwen als “reflecting a rational or affective belief in the benevolent motivation and performance capacity of another party” (Norris, 2011, p. 19).

Na een inventarisatie van deze literatuur zijn we gekomen tot een zestal dimensies die alle in de literatuur voorgestelde dimensies omvatten: bekwaamheid, goedwillendheid, integriteit, voorspelbaarheid, vertegenwoordiging en authenticiteit. In sommige gevallen is het onderscheid niet zwart wit en lijken dimensies te overlappen. We lopen ze hieronder stuk voor stuk langs. Voor elke dimensie geldt dat we die in positieve en negatieve termen kunnen beschrijven al naar gelang of men die gebruikt om veel of weinig vertrouwen te beargumenteren. We bespreken de dimensies en de criteria voor de bondigheid hieronder enkel met positief geformuleerde criteria.

Veel auteurs wijzen op **bekwaamheid** als dimensie van vertrouwen, waarmee men bedoelt hoe deskundig en capabel politieke actoren zijn.³¹ De exacte trefwoorden verschillen, vaak gaat het over het vermogen en de competenties van politici. Andere varianten

zijn effectief, deskundig en professioneel. Deze eigenschappen sluiten aan bij wat politicologen de prestaties (performance) van de politiek noemen, zoals de staat van de economie en andere beleidsuitkomsten. Onder de dimensie bekwaamheid kijken we in dit onderzoek naar de volgende criteria: deskundig, daadkrachtig en hardwerkend.

Een tweede dimensie van politiek vertrouwen is **goedwillendheid**, in het Engels benevolence. Dit is de mate waarin burgers ervaren dat politici goede intenties hebben en handelen met het oog op het algemeen belang, en niet hun eigen belang nastreven.³² Onder deze dimensie vallen de volgende eigenschappen: het algemeen belang dienen, niet eigenbelang nastreven, niet bepaalde groepen bevoordelen.

Een derde dimensie van politiek vertrouwen is **integriteit**.³³ De belangrijkste criteria zijn hier eerlijkheid en de waarheid spreken. Soms valt integriteit samen met wat men een morele of ethische dimensie noemt, waar het bij wantrouwen voortkomt uit politieke actoren die zich niet houden aan morele normen van eerlijkheid en rechtvaardigheid.³⁴ Uitingen hiervan zijn dan liegen, corruptie, oneerlijke processen en oneerlijk zijn. Onder integriteit vallen de volgende eigenschappen: niet corrupt zijn, eerlijk zijn en fouten toegeven.

³¹ Bertsou (2019) ‘Political Distrust and its Discontents: Exploring the Meaning, Expression and Significance of Political Distrust’, *Societies*, 9(4), p. 72. Gamson, W.A. (1968) *Power and Discontent*. Homewood, IL: Dorsey Press (Book, Whole). Grimmelikhuijsen, S. and Knies, E. (2017b) ‘Validating a scale for citizen trust in government organizations’, *International Review of Administrative Sciences*, 83(3), pp. 583–601. Levi, M. & Stoker, L. (2000) ‘Political trust and trustworthiness’, *Annual review of political science*, 3(1), pp. 475–507. Miller, A.H. & Listhaug, O. (1990) ‘Political parties and confidence in government: A comparison of Norway, Sweden and the United States’, *British Journal of Political Science*, 20(03), pp. 357–386. Valgarðsson, V.O. et al. (2021). *The good politician and political trust: An authenticity gap in British politics?*, *Political Studies*, 69(4), pp. 858–880.

³² Grimmelikhuijsen, S. & Knies, E. (2017b) ‘Validating a scale for citizen trust in government organizations’, *International Review of Administrative Sciences*, 83(3), pp. 583–601. Mayer, R.C., Davis, J.H. & Schoorman, F.D. (1995) ‘An integrative model of organizational trust’, *Academy of management review*, 20(3), pp. 709–734.

³³ Grimmelikhuijsen, S. & Knies, E. (2017b) ‘Validating a scale for citizen trust in government organizations’, *International Review of Administrative Sciences*, 83(3), pp. 583–601. Hamm, J.A., Smidt, C. & Mayer, R.C. (2019) ‘Understanding the psychological nature and mechanisms of political trust’, *PloS one*, 14(5). Mayer, R.C., Davis, J.H. & Schoorman, F.D. (1995) ‘An integrative model of organizational trust’, *Academy of management review*, 20(3), pp. 709–734.

³⁴ Bertsou (2019) ‘Political Distrust and its Discontents: Exploring the Meaning, Expression and Significance of Political Distrust’, *Societies*, 9(4), p. 72.

Een vierde dimensie van vertrouwen is **voorspelbaarheid**. Dit zien we op twee manieren aan bod komen. In de specifieke context van politiek vertrouwen is voorspelbaarheid de mate waarin het gedrag van politici in het verleden consistent was.³⁵ In het verlengde hiervan liggen het trouw blijven aan principes en het houden aan beloftes.³⁶ In dit onderzoek gebruiken we daarom twee criteria voor voorspelbaarheid: standvastig zijn en het houden aan beloftes.

Een vijfde dimensie van vertrouwen is **vertegenwoordiging**. Deze dimensie is het meest eigen aan politiek vertrouwen, en zien we niet in meer algemene conceptualisaties van vertrouwen. Hierbij gaat het om zaken als het behartigen of vertegenwoordigen van de belangen van burgers,³⁷ of de responsiviteit van politici,³⁸ oftewel luisteren naar hun wensen. Voor burgers kan daarbij een rol spelen dat politici tot hun groep behoren (ook wel descriptieve vertegenwoordiging genoemd), wat natuurlijk een grote rol speelt bij de identiteitspolitiek en het grote aantal nichepartijen in Nederland. Maar dit hoeft niet, burgers kunnen zich ook door substantieve vertegenwoordiging gerepresenteerd voelen, als men politici aan hun belangen en waarden gecommiteerd ziet. Onder vertegenwoordiging worden de volgende eigenschappen van politici geschaard: laat mijn stem horen, weten wat leeft en luisteren.

Een laatste dimensie van vertrouwen is **authenticiteit**. Sommige auteurs³⁹ bepleiten dat burgers politiek vertrouwen die zich gedragen als hun oprechte zelf, als 'normale mensen', in plaats van wat politiek gunstig voor hen is en van hen verwacht wordt door de politieke context en externe druk van de media en campagne experts. Deze nieuwe dimensie nemen we in dit onderzoek mee onder het criterium zichzelf zijn.

Verschillende politieke perspectieven van sociale geroepen

Een basisaannname van kwantitatief onderzoek is dat items in een survey op dezelfde manier worden begrepen. Eventuele afwijkingen van de 'standaard' betekenis zijn geen bedreiging voor de validiteit van dergelijke vragen, zolang zulke afwijkingen een random karakter hebben. Er ontstaan problemen als in de afwijkingen van hoe men een vraag beantwoordt een systematiek zit; als juist mensen in achterstandswijken de vragen anders opvatten of minder vaak beantwoorden, of vooral mensen buiten de Randstad bijvoorbeeld. En verschillende studies wijzen erop dat dat bij politiek vertrouwen ook het geval kan zijn.

Ten eerste zien we dat mensen verschillende argumenten aandragen voor vertrouwen in de lokale of in de nationale overheid. Lokaal zien mensen responsiviteit als het belangrijkste, nationaal de prestaties (of het gebrek daaraan) van politici.⁴⁰

³⁵ Hamm, J.A., Smidt, C. & Mayer, R.C. (2019). *Understanding the psychological nature and mechanisms of political trust*, *PLoS one*, 14(5). van der Meer, T. (2010). *In what we trust? A multi-level study into trust in parliament as an evaluation of state characteristics*, *International review of administrative sciences*, 76(3), pp. 517–536.

³⁶ Grimmelikhuisen, S. & Knies, E. (2017). *Validating a scale for citizen trust in government organizations*, *International Review of Administrative Sciences*, 83(3), pp. 583–601. Levi, M. & Stoker, L. (2000). *Political trust and trustworthiness*, *Annual review of political science*, 3(1), pp. 475–507. Valgarðsson, V.O. et al. (2021). *The good politician and political trust: An authenticity gap in British politics?*, *Political Studies*, 69(4), pp. 858–880.

³⁷ Bertou (2019). *Political Distrust and its Discontents: Exploring the Meaning, Expression and Significance of Political Distrust*, *Societies*, 9(4), p. 72. van der Meer, T. (2010). *In what we trust? A multi-level study into trust in parliament as an evaluation of state characteristics*, *International review of administrative sciences*, 76(3), pp. 517–536.

³⁸ Miller, A.H. and Listhaug, O. (1990). *Political parties and confidence in government: A comparison of Norway, Sweden and the United States*, *British Journal of Political Science*, 20(03), pp. 357–386.

³⁹ Valgarðsson, V.O. et al. (2021). *The good politician and political trust: An authenticity gap in British politics?*, *Political Studies*, 69(4), pp. 858–880.

⁴⁰ Jennings, M.K. (1998). *Political trust and the roots of devolution. Volume 1 in the Russell Sage Foundation Series on Trust*, in Braithwaite, V. & Levi, M. (eds) *Trust and governance*. New York: Russell Sage Foundation New York, pp. 218–244.

Daarnaast dragen mensen met weinig politiek vertrouwen andere typen argumenten aan dan wie veel vertrouwen heeft. Burgers met weinig politiek vertrouwen noemen als reden hiervoor dat politici te weinig luisteren, te weinig daadkrachtig zijn en zich niet aan beloftes houden. Burgers met veel politiek vertrouwen noemen niet dat politici wel luisteren of wel daadkrachtig zijn, maar geven als reden voor hun vertrouwen dat ze politici capabel en integer vinden.⁴¹

Daarnaast lijken sociale groepen, of groepen met een verschillende *sociale identiteit*, ook andere politieke belevingswerelden te hebben, waarin andere waarden en begrippen en wellicht ook betekenissen centraal staan. Dit blijkt bijvoorbeeld uit invloedrijke studies uit de Verenigde Staten van Catherine Cramer en Arlie Hochschild uit 2016. Beide auteurs stellen min of meer dezelfde vraag, namelijk waarom arme burgers in rurale gebieden in de Verenigde Staten tegen sociale zekerheid zijn.⁴² Hoewel ze weinig inkomen hebben en meer overheidssteun goed kunnen gebruiken, zijn ze lid van de Tea Party, vóór een 'kleine overheid' en kijken ze neer op het gebruik van een uitkering. Dat gaat namelijk in tegen hun centrale waarden, de manier van leven waar ze trots op zijn en identiteit aan verlenen. Dergelijk onderzoek toont niet alleen hoe sociale groepen verschillen in politieke opvattingen en de betekenissen die men geeft aan politieke begrippen. Het toont ook dat een sociale identiteit een *belevingswereld* met zich meebrengt, waarin

een bepaalde blik op de politiek is ingebed. Het is dus nadrukkelijk van belang inzicht te verkrijgen in belevingswerelden die gekoppeld zijn aan sociale identiteiten, en de rol van de politiek daarin.

De invloed van identiteit op politieke houdingen is van alle tijden, maar twee ontwikkelingen zijn kenmerkend voor de huidige politiek. Ten eerste lijken *culturele* scheidslijnen steeds belangrijker te worden naast economische.⁴³ Waar in de twintigste eeuw klasse en inkomen centrale markers waren die de politiek in links en rechts verdeelden, heeft nu ook culturele positie – in termen van het al dan niet willen beschermen van (nationale) identiteit, en mate van progressiviteit in kwesties rondom individuele identiteit zoals gender – een belangrijke plaats verworven in de politiek. Bovendien kan de versplintering van het politieke landschap, waarin de grootste partij kleiner is dan ooit tevoren,⁴⁴ eraan bijdragen dat burgers zich met steeds specifiekere politieke en sociale identiteiten verbinden.

Ten tweede lijkt politiek vertrouwen in toenemende mate *onderdeel* van politieke scheidslijnen en de politieke identiteit.⁴⁵ Wantrouwen tegenover de (politieke) elite is een centraal aspect van populistische partijen. Bovendien versterkt het stemmen op en steunen van populistische partijen het politiek wantrouwen eerder dan dat succes van deze partijen het wantrouwen van hun electoraat doet dalen.⁴⁶

⁴¹ Steenvoorden, E., van der Meer, T. & Dekker, P. (2009). COB kwartaalbericht 2009|3. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

⁴² Cramer, K.J. (2016) *The politics of resentment: Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker*. Chicago: University of Chicago Press. Hochschild, A.R. (2016) *Strangers in their own land: Anger and mourning on the American right*. New York: The New Press.

⁴³ Van der Brug, W., & Van Spanje, J. (2009). Immigration, Europe and the 'new' cultural dimension. *European Journal of Political Research*, 48(3), 309-334.

⁴⁴ Pellikaan, H., de Lange, S. L., & van der Meer, T. W. (2018). The centre does not hold: Coalition politics and party system change in the Netherlands, 2002–12. *Government and Opposition*, 53(2), 231-255.

⁴⁵ van der Meer, T. W. G. (2017). Voorbij de politieke crisis: Over de steeds terugkerende angst voor een democratische legitimiteitscrisis. (Oratiereeks ; No. 582). Universiteit van Amsterdam. http://cf.bc.uva.nl/download/oraties/Oraties_2017/Van_Der_Meer_Tom.pdf, 2017.

⁴⁶ Rooduijn, M., Van Der Brug, W., & De Lange, S. L. (2016). Expressing or fuelling discontent? The relationship between populist voting and political discontent. *Electoral Studies*, 43, 32-40.

Deze ontwikkelingen maken onderzoek naar politiek vertrouwen onder verschillende sociale groepen zeer relevant. Het is belangrijk voor ons begrip van politiek vertrouwen in de huidige, politiek gefragmenteerde samenleving, om inzicht te krijgen in de politieke belevingswereld van verschillende sociale groepen; zoals hoe men tegen de politiek aankijkt, welke betekenis de politiek heeft in hun eigen leven en netwerk, wat men van de politiek verwacht, en specifiek wat vertrouwen in de politiek voor verschillende sociale groepen betekent. Wat deze studie vernieuwend maakt is dat er aandacht is voor de verschillen in overeenkomsten in de betekenis van politiek vertrouwen en de bredere belevingswerelden van verschillende groepen. In het volgende hoofdstuk staat de methodologische aanpak centraal.

03

**Data en
Methode**

Kernpunten:

- Focusgroepen met peer groups in drie gespreksrondes, regio Amsterdam, 2021-2022.
- Selectie van vier groepen op basis van sociale scheidlijnen: opleiding, leeftijd, mondialisering van de economie: ROC-studenten, senioren van een bridgeclub, advocaten van een internationaal kantoor, marktkoopliden & personeel.
- In ronde 2 en 3 gebruiken we citaten van andere groepen, en cartoons die de politieke belevingswerelden weergeven van de eigen en andere groepen, om feedback te genereren.

Focusgroep onderzoek met bekenden

Dit onderzoek beoogt zowel een inhoudelijk bijdrage te leveren, namelijk inzicht in de betekenis van politiek vertrouwen voor verschillende sociale groepen, als een methodologische. Deze bijdrage bestaat eruit narratieven van groepen te vergelijken door middel van focusgroepen met mensen die elkaar al kennen van werk, studie of vrijetijdsbesteding. De kracht van focusgroep onderzoek is dat het inzicht kan bieden in hoe mensen betekenis geven aan, en wat hun interpretatie is van, zaken als begrippen,

gebeurtenissen, normen. Voor deze studie hebben focusgroepen twee voordelen vergeleken met individuele interviews. Ten eerste is het voor veel burgers niet makkelijk om over politiek te praten, en biedt een groep een laagdrempeligere optie, omdat men elkaar op weg kan helpen en aanvullen.⁴⁷ Daarnaast bieden focusgroepen inzicht in het narratief: waar men snel consensus over vindt, en welke onderwerpen taboe zijn of juist conflict oproepen.⁴⁸ Groepsgesprekken zijn daarmee anders dan de optelsom van meerdere individuele interviews; ze geven een groepsdynamiek en het groepsdiscours weer.

De onderzoeksvraag kunnen we het beste beantwoorden met *peer group* focusgroepen, waarbij respondenten elkaar al kennen. Dit is een relatief weinig gebruikt type onderzoek, maar niet in de kleine literatuur waar dit onderzoek op voortbouwt.⁴⁹ Deze methode heeft een aantal voordelen. Ten eerste kunnen zowel bekendheid met elkaar als de homogeniteit van de groep zorgen voor meer vertrouwdheid en daarmee de openheid vergroten. Zo kunnen mensen bijvoorbeeld makkelijker toegeven iets niet te snappen. Ten tweede zullen de gesprekken meer dan bij onbekenden lijken op de interactie in het echte leven. Dat maakt taboes en consensus betekenisvoller. Er zijn ook nadelen, zo kan het zijn dat de bekendheid met elkaar maakt dat er een dynamiek is die hen bekend is maar de interviewer niet. Daarnaast kan de vertrouwdheid met elkaar een reden zijn om onderwerpen te mijden omdat men al van mening te verschillen en conflict te willen vermijden. Dit is echter ook een uitkomst en dus geen belemmering voor het onderzoek.

⁴⁷ Gamson, W.A. (1992). *Talking politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴⁸ Cramer, K.J. (2016). *The politics of resentment: Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker*. Chicago: University of Chicago Press.

⁴⁹ Cramer, K.J. (2016). *The politics of resentment: Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker*. Chicago: University of Chicago Press. Dekker, P., Boonstoppel, E., Hurenkamp, M., Middendorp, I., & Tonkens, E. (2020). *Dealen met de grote wereld: Globalisering in de publieke opinie en op het werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Gamson, W.A. (1992) *Talking politics*. Cambridge: Cambridge University Press. Noordzij, K., de Koster, W. & van der Waal, J. (2021) "They don't know what it's like to be at the bottom": Exploring the role of perceived cultural distance in less-educated citizens' discontent with politicians, *The British Journal of Sociology*, 72(3), pp. 566–579.

Als we *peer groups* zorgvuldig selecteren op basis van hun demografische kenmerken kunnen we onderscheid maken in de betekenisgeving tussen sociale groepen. De beroemde socioloog Bourdieu⁵⁰ introduceerde het begrip *habitus*, waarmee hij bedoelde dat verschillende groepen verschillende culturele normen hebben, die gepaard gaan met een lens, een manier om naar de wereld te kijken. Als we dus willen weten of verschillende sociale groepen andere betekenissen van politiek vertrouwen hanteren, is het van belang die groepen te onderscheiden en elk apart te interviewen.⁵¹

Niet alleen inhoudelijk is deze studie vernieuwend, met onderzoek naar de betekenis van politiek vertrouwen en de bredere politieke perspectieven van sociale groepen, maar ook methodologisch. De vergelijkende aanpak van meerdere *peer groups* met verschillende sociologische achtergrond maakt dat dit rapport in staat is de verschillen en overeenkomsten tussen groepen in kaart te brengen, in plaats van een analyse van één enkele groep, zoals lageropgeleiden,⁵² arbeiders,⁵³ of (radicaal)rechtse kiezers in de Verenigde Staten.⁵⁴

Het is goed om te benadrukken dat deze methode niet geschikt is om de representativiteit van meningen te toetsen, daarvoor is surveyonderzoek het aangewezen instrument. Het doel hier is het inventariseren van (overeenkomsten en verschillen in) het type criteria dat men noemt en inzicht te krijgen in de politieke belevingswerelden.

Selectie van theoretisch verschillende groepen

Juist bij kleinschalig kwalitatief onderzoek is het kiezen van de casus belangrijk om een theoretische bijdrage te kunnen leveren. In deze studie beogen we groepen te selecteren die theoretisch gezien sociologisch heel verschillend zijn, omdat we dan uiteenlopende betekenissen van politiek vertrouwen en verschillende politieke perspectieven verwachten. Mochten de uitkomsten juist wijzen op homogeniteit, dan is het onwaarschijnlijk dat andere groepen wel substantieel van elkaar verschillen op deze punten.

Voor het selecteren van theoretisch verschillende groepen hebben we ons gebaseerd op drie van de vier sociale en politieke scheidslijnen die de huidige samenleving domineren: *opleidingsniveau*, *leeftijd*, en *winnaars versus verliezers* van mondialisering. Omwille van de beperkte omvang van dit onderzoek laten we de vierde scheidslijn, *geografische centraliteit* (het verschil tussen centrale/urbane en perifere/rurale gebieden) buiten beschouwing.

De kloof tussen laag- en hoogopgeleiden, in dit rapport aangeduid met praktisch en theoretisch opgeleid, komt in veel onderzoek naar voren en is in veel aspecten van het leven van belang. Niet alleen zien we veel minder politiek vertrouwen onder praktisch opgeleiden dan theoretisch opgeleiden houdingen,⁵⁵ maar ook vrijetijdsbesteding en gezondheid laten grote verschillen zien tussen opleidingsgroepen.⁵⁶

⁵⁰ Bourdieu, P. (1989). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Genneep.

⁵¹ Barbour, R. (2007). *Doing focus groups*. London: Sage Publications.

⁵² Noordzij, K., de Koster, W. & van der Waal, J. (2021). "They don't know what it's like to be at the bottom": Exploring the role of perceived cultural distance in less-educated citizens' discontent with politicians, *The British Journal of Sociology*, 72(3), pp. 566–579.

⁵³ Dekker, P., Boonstoppel, E., Hurenkamp, M., Middendorp, I., & Tonkens, E. (2020). *Dealen met de grote wereld: Globalisering in de publieke opinie en op het werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

⁵⁴ Cramer, K.J. (2016). *The politics of resentment: Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker*. Chicago: University of Chicago Press.

⁵⁵ Wille, A., & Bovens, M. (2014). *Diplomademocratie: over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Prometheus.

⁵⁶ André, S., Kraaykamp, G. en Meuleman, R. (2018). *Een (on)gezonde leefstijl. Opleiding als scheidslijn*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Bovens, M., Dekker, P., & Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden?*. SCPJ WRR.

Een tweede, verwante scheidlijn loopt tussen de winnaar en verliezers van mondialisering.⁵⁷ Hierbij staat de veranderende economie centraal, die sociale groepen verschillend raakt. Waar de mondialisering kansen mogelijkheden biedt aan sommige groepen werknemers, zoals banen in verschillende landen bij bedrijven die de vruchten plukken van deze ontwikkelingen, zien andere sectoren met name in de laaggeschoolde maakindustrie zich genoodzaakt banen te schrappen of naar andere landen te verplaatsen. Onderzoek laat zien dat de mondialisering politieke effecten heeft, zoals stemgedrag voor radicaal rechtse partijen.⁵⁸ Een derde, wat minder prominente scheidlijn is leeftijd. Ook generaties blijken te verschillen in politieke houdingen en gedrag. Zo gaan jongeren minder vaak stemmen, hebben ze een andere focus wat betreft type politieke participatie en richten ze zich meer op issues dan partijen.⁵⁹

Omdat we een beperkt aantal groepen kunnen onderzoeken, zijn scherpe keuzes noodzakelijk. We kiezen voor groepen die op de scheidlijnen zo verschillend mogelijk zijn. Als we dan geen verschillende betekenissen van politiek vertrouwen vinden, en geen verschillende belevingswerelden, is het niet waarschijnlijk dat die elders wel bestaan. Tabel 1 laat zien op welke vier groepen we zijn uitgekomen. Opleidingsniveau domineert de selectie, namelijk: praktisch geschoolde jongeren, een notoir lastig te bereiken groep (ROC-studenten), theoretisch geschoolde ouderen (bridgeclub leden), praktisch opgeleide verliezers van de mondialisering (Marktkoopliden en personeel, vanwege de druk

die deze branche in de groeiende bezorgeconomie ondervindt) en theoretisch opgeleide winnaars van de mondialisering (juristen van een gerenommeerd internationaal opererend advocatenkantoor). Hiermee hebben we ook een variatie van het type groep, zowel collega's, als medestudenten en clubgenoten.

Tabel 1: Selectie van groepen (aantal participanten per ronde)

	Leeftijd	Verliezers vs. winnaars van globalisering
Praktisch opgeleid	ROC-studenten (8;8;6)	Marktpersoneel en ondernemers (8;5;5)
Theoretisch opgeleid	Leden van een Bridgeclub (9;8;5)	Juristen van een internationaal Advocatenkantoor (5;4;4)

Werving, procedure en timing en plekken in het onderzoek

Omdat het verschil tussen Randstad en regio hier bewust buiten beschouwing blijft, lag het voor de hand als locatie een stad in het centrum van de Randstad te kiezen. Regio Amsterdam is als locatie gekozen omdat dat de hoofdstad van het land is en omdat er een aantal praktische voordelen waren. De groepen zijn benaderd via eigen netwerk (ROC; Bridge), of door telefonisch (Advocatenkantoor) dan wel op locatie (Markt) te werven. Dit bleek tijdrovender dan gedacht, vooral bij de ROC-studenten en de Advocaten bleek het moeilijk bereidwillige groepen te treffen.

⁵⁷ Azmanova, A. (2011). *After the Left-Right (Dis) continuum: Globalization and the Remaking of Europe's Ideological Geography*, *International Political Sociology*, 5(4), Kriesi, H. et al. (2008). *West European politics in the age of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press (Book, Whole). Teney, C., Lacewell, O.P. & De Wilde, P. (2014). *Winners and losers of globalization in Europe: attitudes and ideologies*, *European Political Science Review*, 6(4), pp. 575-595.

⁵⁸ Rooduijn, M. (2015). *The rise of the populist radical right in Western Europe, European view*, 14(1), pp. 3-11.

⁵⁹ van der Brug, W. & Franklin, M.N. (2017). *Generational replacement: engine of electoral change*. In: *The Routledge Handbook of Elections, Voting Behavior and Public Opinion*. Routledge, pp. 429-442. Rekker, R. (2016). *The lasting impact of adolescence on left-right identification: Cohort replacement and intracohort change in associations with issue attitudes*, *Electoral Studies*, 44(Journal Article), pp. 120-131. Sloam, J. (2016). *Diversity and voice: The political participation of young people in the European Union*, *The British Journal of Politics and International Relations*, 18(3), pp. 521-537.

Deze vier groepen hebben we allemaal drie keer geïnterviewd, om drie redenen. Ten eerste geeft dit de mogelijkheid om voorlopige onderzoeksresultaten terug te koppelen aan de groepen. Hiermee kunnen we nagaan of men zich herkent in het opgetekende discours, wat de validiteit (*credibility*) van kwalitatief onderzoek ondersteunt.⁶⁰

Daarnaast bieden meerdere rondes een verdiepte connectie met de groepen, wat de vertrouwelijkheid vergroot, en nodig kan zijn om goed zicht te krijgen op de politieke belevingswereld van de groepen.

Ten derde heeft terugkeren de meerwaarde dat we de resultaten van de andere groepen als materiaal kunnen gebruiken, en we de groepen daarop kunnen laten reageren. Dit hebben we in ronde 3 gedaan met professioneel gemaakte cartoons, op basis van de analyses van eerste twee rondes.

Die cartoons verbeeldde de politieke belevingswereld van elke groep. Ronde 3 hebben we voornamelijk gebruikt om de groepen te laten reageren op de cartoons. Bij de eigen cartoon stond de vraag centraal of ze zich erin herkenden. Bij de andere cartoons of die ook op hen konden slaan, in hoeverre die herkenbaar waren en welke reacties ze opriepen. Ronde 2 en 3 gaven inzicht in de mate waarin er daadwerkelijk scheidslijnen op te tekenen zijn tussen sociale groepen in hun politiek vertrouwen en bredere politieke belevingswereld, en hoe zich dat uit.

Het gebruik van focusgroepen die elkaar al kennen én regelmatig weer zullen zien, en driemaal alle groepen interviewen, heeft zich bewezen in meerdere opzichten. Het heeft geleid tot meer openheid en vertrouwen in ronde 2 en ronde 3 in ieder geval in de Marktgroep waardoor meer kwetsbare verhalen werden gedeeld. Ten tweede werkten de reactie momenten in ronde 2 en ronde 3 erg goed. In ronde 2

keken we of het beeld van de groepen ergens moest worden bijgesteld, en hoe de groepen reageerden op elkaars citaten om zo verschillen en overeenkomsten in kaart te brengen. In ronde 3 deden we dit door de groepen te laten reflecteren op de cartoons. Beide keren bood dit verdiepte inzichten, sommige citaten riepen uitgesproken reacties op, andere ongemak of juist weinig reactie. De cartoons riepen ook duidelijke reacties van herkenning en afstand op.

De eerste twee rondes focusgroepen hebben plaatsgevonden in het najaar van 2021 en de derde in het najaar van 2022. Elk focusgroep interview duurde anderhalf tot twee uur, met soms een kwartier pauze. Ronde 1 liep van de laatste week van september tot half oktober, ronde twee de eerste drie weken van november, ronde 3 liep in november 2022. De tweede en/of derde ronde deden in alle groepen minder respondenten mee dan de eerste keer (Markt, Advocaten), en waren er één (Bridge, Advocaten) of meerdere (ROC) nieuwe respondenten. Er is in het onderzoek niet expliciet naar migratieachtergrond gevraagd, en groepen noch respondenten zijn hierop geselecteerd. In de gesprekken kwam in twee groepen naar voren dat de ouders van respondenten een migratieachtergrond hadden (uit een niet-westers land). Dit betrof één respondent bij de groep Advocaten, en meerdere respondenten in de ROC-groep.

De focusgroep gesprekken hebben we waar mogelijk op de 'eigen' locatie gehouden. De ROC-studenten in hun klas, de Bridgegroep op hun club (ronde 1), bij één van hen thuis (ronde 2), of op de UvA (ronde 3), de Advocaten in hun kantoor. De enige groep waarvoor geen duidelijk 'eigen locatie' was betrof de Marktgroep. We hebben hen gesproken in een buurtcentrum in de buurt van de Markt waar we ze hebben geworven.

⁶⁰ Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1989). *Fourth generation evaluation*. Newbury Park: Sage.

De periode waarin het onderzoek plaatsvond zien we terug in de resultaten. Tijdens ronde 1 en 2 had het formatieproces een prominente rol in de actualiteit, nadat zich al eerder in 2021 al grote tegenslagen hadden voorgedaan in de formatie. Het toeslagenschandaal waar het kabinet Rutte III over viel december 2020, het debat op 1 april 2021 over de geopenbaarde “functie elders” notities over Tweede Kamerlid Omtzigt, en verschillende momenten daarna waarin het formatieproces leek vast te lopen, bepaalden de teneur in het publieke debat en hebben duidelijk ook de gesprekken die we voerden gekleurd.

Dat wil niet zeggen dat de resultaten van dit onderzoek een momentopname zijn. Het is waarschijnlijker dat het type argumenten dat centraal staan in de gesprekken een goede indruk geven van de betekenis van politiek vertrouwen en groepsverschillen hierin. Een uitzondering is wanneer mensen naar de formatie wijzen als een gamechanger, maar dat zien we eigenlijk alleen in de Bridgegroep. En dan nog steeds noemt de Bridgegroep voornamelijk andere criteria voor weinig vertrouwen. De consistentie bleek ook in ronde 3, waar veel dezelfde argumenten als eerder werden aangedragen.

Vooraf aan het onderzoek hebben alle participanten deelnemersinformatie ontvangen waarin de doelstelling en de opdrachtgever van het onderzoek zijn uitgelegd. Ook hebben ze een toestemmingsformulier getekend waarin hen is verzekerd dat we alle informatie volledig anonimiseren in dit rapport, zowel wat betreft individuen als de groep waartoe de respondenten behoren. Bovendien zijn de participanten geïnformeerd dat zij zich te allen tijde kunnen terugtrekken uit het onderzoek. Alle respondenten hebben een vergoeding van vijftig euro per gesprek per persoon ontvangen.

We hebben de gesprekken gevoerd op basis van een topiclist, en opgenomen met audioapparatuur. Bij de eerste rondes gesprekken was Carmen Dymanus als stagiair aanwezig en in ronde twee en drie was er telkens een onderzoeksassistent bij. Zij hebben de gesprekken getranscribeerd. De transcripten zijn (door de auteur en na ronde 1 en 2 ook door Carmen Dymanus) geanalyseerd met Atlas-ti, in een iteratief proces met meerdere codeerrondes.

In het rapport hebben we passages van de transcripten van de groeps gespreken opgenomen. Dit betreffen altijd voorbeelden die een breder patroon illustreren. Bij het citeren van uitspraken van respondenten gebruiken we schrijftaal. In sommige gevallen betekent dat dat we de citaten hebben verduidelijkt met toegevoegde interpuncties en/of het corrigeren van grammaticale fouten.

04

**Resultaten:
criteria
van politiek
vertrouwen**

Kernpunten:

- Niveau van politiek vertrouwen zoals te verwachten: hoger bij Advocaten en Bridgeclubleden, lager bij ROC-studenten en Marktkooplieden en -personeel. Men vindt de vertrouwensvragen best lastig, ofwel omdat men een gemiddelde moet geven over heel verschillende politici en partijen, ofwel omdat men niet goed de politieke instituties kan onderscheiden.
- Bij argumenten om **veel** vertrouwen te hebben noemt men niet bekwaamheid in termen van deskundigheid of daadkracht, maar als kritisch het kabinet volgen. Ook goedwillendheid (algemeen belang voor ogen hebben, bevlogen zijn), voorspelbaarheid (beloftes houden), en vertegenwoordiging (juiste beleid/waarden voorstaan) gebruiken respondenten voor vertrouwen. Nieuwe criteria om te vertrouwen zijn democratie als systeem, relatief goede situatie in Nederland, en vertrouwen uit hoop of basisinstelling.
- Bij argumenten om **weinig** vertrouwen te hebben ontbreekt ook deskundigheid. Daadkracht komt terug in termen als de traagheid en inefficiëntie van de politiek. Ook hier noemt men goedwillendheid (namelijk alles doen voor stemmen, baantjesjagers, lawaai papagaaien, schofferen), integriteit (niet eerlijk zijn, bedriegende taaltrucjes) voorspelbaarheid (niet beloftes houden) en vertegenwoordiging (niet weten wat leeft, niet de beleidskeuzes maken die men wil). Democratie noemt men ook in negatieve zin (te veel partijen, eenmansfracties).

Hieronder bespreken we de resultaten van het onderzoek. We beginnen daarbij met de cijfers die men geeft voor politiek vertrouwen en hoe de vertrouwensvragen overkomen. Dan gaan we in op de betekenis van politiek vertrouwen. Eerst kijken we naar argumenten voor (tamelijk) veel vertrouwen, daarna naar argumenten voor weinig of geen vertrouwen. Hierbij is het belangrijk op te merken dat dit onderscheid wat artificieel is, en dat we dit doen voor de overzichtelijkheid en analytische scherpte. In gesprekken loopt veel door elkaar. Respondenten beperken zich niet tot één criterium per keer dat ze het woord hebben of zelf in een enkele zin. Bovendien lopen positieve en negatieve argumenten ook vaak door elkaar. In het volgende hoofdstuk schetsen we de politieke belevingswerelden van de groepen.

Vertrouwensvragen: niveau en reactie op vraagstelling

We begonnen elke focusgroep met het invullen van de standaard vertrouwensvragen, die eenieder individueel invulde, waarna we met de respondenten hun antwoorden bespraken. In ronde 1 boden we vijf antwoordopties aan, variërend van 'helemaal geen vertrouwen', naar 'heel veel vertrouwen' met als tussencategorie 'niet veel, niet weinig vertrouwen' (zie Bijlage 1). In ronde 2 en 3 hebben we de tussencategorie weggelaten (zie Bijlage 2), om mensen meer voor de keuze voor wel of geen vertrouwen te stellen.

Tabellen 2, 3 en 4 geven de resultaten weer. Gezien de omvang van de groepen zijn deze cijfers niet representatief, maar uit de relatieve verhoudingen kunnen we wel degelijk patronen destilleren. In ronde 1 en 2 liggen de vertrouwenscijfers zoals we zouden verwachten hoger in de groepen theoretisch opgeleiden dan in de groepen praktisch opgeleiden. Ook in lijn met eerder onderzoek genieten de rechtbanken en de politie meer vertrouwen dan politieke instituties en actoren. Als we de resultaten van ronde 1 en 2 vergelijken valt op dat de Advocaten aanzienlijk hoger scoren door het wegvallen van

de tussencategorie, en de Marktgroep en Bridgers juist lager. Ook opvallend is dat in ronde 3 de ROC-studenten een stuk positiever zijn dan een jaar geleden. Het is onduidelijk waar dat aan ligt. De groep was deels nieuw, maar dat was in ronde 2 ook het geval.

Tabel 2: Ronde 1 cijfers voor vertrouwen per groep per politiek object (schaal **met** neutrale optie)^a

	Advocaten	Bridgers	ROC-studenten	Markt	Gemiddelde per object
Parlement	3,8	3,4	2,6	2,5	3,1
Regering	3,4	3,5	1,7	2,8	2,8
Rechtbank	4,6	4,5	2,6	3,9	3,9
Politie	4,0	4,3	2,9	3,8	3,7
Politici	3,0	3,1	2,6	2,6	2,8
Politieke partijen	3,4	2,8	2,7	2,8	2,9
Gemiddelde per groep	3,7	3,6	2,5	3,1	

^a a schaal bevat de scores 1,2,3,4,5.

Tabel 3: Ronde 2 cijfers voor vertrouwen per groep per politiek object (schaal **zonder** neutrale optie)^a

	Advocaten	Bridge	ROC	Markt	Gemiddelde per politiek object
Parlement	4,0	2,6	2,7	2,0	2,8
Regering	4,0	2,0	2,4	2,4	2,7
Rechtbank	5,0	4,6	3,1	3,8	4,1
Politie	4,3	4,0	3,1	3,2	3,7
Politici	4,0	2,9	2,4	1,8	2,8
Politieke partijen	4,0	3,0	2,4	2,0	2,9
Gemiddelde per groep	4,2	3,2	2,7	2,5	

^a a schaal bevat de scores 1,2,4,5.

Tabel 4: Ronde 3 cijfers voor vertrouwen per groep per politiek object (schaal **zonder** neutrale optie)^a

	Advocaten	Bridge	ROC	Markt	Gemiddelde per politiek object
Parlement	4	2	3,3	2	2,8
Regering	4	2,25	3	2	2,8
Rechtbank	5	3,75	4	3,2	4
Politie	3	3	3,6	2,75	3,1
Politici	3,75	1,75	2,6	2	2,5
Politieke partijen	3,75	2	3	2	2,7
Gemiddelde per groep	3,9	2,5	3,3	2,3	

a schaal bevat de scores 1,2,4,5.

Op de vraagstelling reageert men in de vier groepen verschillend. In de Marktgroep vindt men het niet moeilijk, en heerste een heel gedecideerde sfeer. Toch blijkt later wel degelijk dat sommigen eigenlijk niet goed wisten wat bijvoorbeeld het verschil tussen parlement en regering is. In de ROC-groep geven verschillende respondenten tijdens het invullen aan dat ze het moeilijk vonden omdat ze niet vertrouwd zijn met de termen.

ROC1: "Ja wat is parlement, of parel, wat is dat?"

ROC2: "Dat is Tweede Kamer of zo toch?"

ROC3: "Dat is de regering!"

ROC1: "Maar wat is dan het verschil tussen de regering en parlement?"

(ROC, ronde 1)

In de groepen Advocaten en Bridge is er meer ongenoegen over de vraagstelling. Mensen vinden het vreemd en lastig om vragen over politici en het parlement in het algemeen te beantwoorden. Om hun

vertrouwen in sommige politici die men wel vertrouwt, en anderen die men minder of niet vertrouwt, op een hoop te gooien en er een gemiddelde van te maken vindt men geen goede zaak. Bovendien voelt het voor de respondenten een beetje als toeval wat ze antwoorden, en geven ze in 2021 aan dat hun antwoorden gekleurd worden door de recente actualiteit (formatie perikelen). Ook heeft lang niet iedereen een uitgesproken mening. Sommigen zeggen letterlijk ik heb er niet echt een mening over, en geven wel antwoord op de invulvraag. In elke groep, op de Bridgers na, was er wel iemand die dit aangaf.

Advocaat1:

"Ik heb gezegd: drie, niet veel, niet weinig vertrouwen. Wat door door mijn hoofd ging, is dat het een heel breed begrip is, politici. [...] Je hebt heel veel mensen die ik echt veracht in de politiek, maar ook heel veel mensen die ik wel gewoon vertrouw."

(Advocaten, ronde 1)

Advocaat2:

“Ja, ik vind dit soort vraagstellingen altijd lastig. De manier van het invullen, want het verandert bij mij wel eens. Dus om het zo algemeen te trekken, vind ik altijd lastig en ik weet dan ook niet helemaal het verschil tussen tamelijk veel vertrouwen of niet veel, niet weinig, het is allemaal net hoe je dat dan weer invult alleen, ja, dat is dus de reden waarom ik soms dacht oke waar zal ik een kruisje zetten.”

(Advocaten, ronde 1)**Bridge1:**

“Ik had net zo goed de kolom links van wat ik heb gedaan had in kunnen vullen, of de kolom rechts van wat ik heb gedaan.”

(Bridge, ronde 1)

Daarnaast kiezen veel mensen de neutrale opties als die geboden wordt in ronde één, om dan in ronde twee te kiezen voor weinig vertrouwen. Dit zien we vooral in de Markt en de Bridgegroepen. De Advocaten zijn juist positiever zonder de neutrale optie. Het blijkt dus vaak lastiger om voluit voor vertrouwen te kiezen, dan voor wantrouwen.

Bridge2:

“Nou, met pijn en moeite, tamelijk veel, voor vier. Maar ik vind dat er heel veel mensen alles voor de Bühne doen. Nee, nou weer terug naar weinig. Ik vind het een beetje moeilijk.”

(Bridge, ronde 2)

We hebben ons in dit onderzoek gefocust op vertrouwen in politici. Wel hebben we gevraagd waarom sommige politieke actoren of instituties hoger of lager scoorden. We gaan hier kort in op argumenten die de respondenten geven voor meer of minder vertrouwen in de andere actoren en instituties dan politici.

Ten eerste is het verschil tussen al deze actoren en instituties voor sommige respondenten niet helder. In de Marktgroep en de ROC-groep geven meerdere mensen aan dat ze niet precies weten wat het verschil is. Dit bleek al uit het citaat hierboven van de ROC-groep, en sluit aan bij eerder onderzoek.⁶¹ Dit maakt dat we verschillen tussen actoren en instituties als graduele verschillen moeten zien.

In de groepen Bridge en Advocaten kan men wel enigszins beargumenteren waarom de verschillende actoren en instituties anders scoren. Vertrouwen in het parlement of de Tweede Kamer ligt in onderzoek meestal wat hoger dan in de regering. Hier zien we dat ook. Bij het parlement denken mensen aan het instituut, dat blijvend is, en aan de democratie, en minder aan politici van nu en actuele strubbelingen.

Advocaat5: *“Het parlement is natuurlijk het instituut, niet de mensen, ja uiteindelijk wel de mensen zelf. Maar het is het is ook een idee, een ding zonder de daadwerkelijke mensen die erin zitten en het is geregeld, het is wettelijk vastgelegd. Het is veranderbaar, er kunnen andere mensen in komen te zitten. Ik heb wel vertrouwen erin dat dat blijvend is. Hoe dat geregeld is, hoe dat werkt.*

Moderator: *“Wat had je daar ingevuld dan?”*

Advocaat5: *“Tamelijk veel vertrouwen.”*

Moderator: *“Dus dan gaat het om de wetten, het systeem. Het is vastgelegd.”*

⁶¹ Dekker, P., den Ridder, J. en de Goede, I. (2010) COB Kwartaalbericht 2010|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Advocaat6: *“Ik heb ook dat er wat meer controle is. Want er zitten meerdere partijen in en die houden elkaar ook in bedwang en dat heb je natuurlijk niet bij politici, op zich.”*

(Advocaten, ronde 1)

Moderator: *“Jij zat hoger [Bridge1] bij het Parlement, jij ook [Bridge8]. En waarom zaten jullie dan hoger?”*

Bridge1: *“Nou, omdat dat het grote geheel is. Bij politici denk ik een individuen en dan denk ik aan het grotere geheel en dat is de democratie waar we blij mee zijn, die werkt. En dat ze met zijn allen van goede wil zijn, moet het werken. Het moet gewoon werken.”*

(Bridge, ronde 1)

Over de regering is men negatiever dan het parlement, en bij de Bridgegroep ook dan politici, om verschillende redenen. Zo horen we vaak dan men ontevreden is over het (op dat moment) demissionaire kabinet. Ook denken sommigen aan bepaalde beleidskeuzes (corona, toeslagenschandaal) bij de regering. Daarnaast zijn er duidelijke individuen aan wie men denkt bij regering, zoals bepaalde ministers en de premier.

Argumenten voor (veel) vertrouwen: positieve criteria

Welke criteria noemen respondenten om hun keuze voor tamelijk veel of erg veel vertrouwen uit te leggen?⁶² De resultaten hieronder vatten per criterium de uitkomsten samen. Hierbij gaan we ook steeds na

of en hoe de groepen hierin verschillen. We zullen ook aangeven welke type argumenten de boventoon voerden, maar niet in aantallen, omdat dat in dit type kwalitatief onderzoek niet representatief is en dat ook niet het doel is van het onderzoek.

Tabel 5 geeft alle dimensies weer zoals die in de theorie naar voren komen, en de criteria die men in de literatuur voor die dimensies geeft in de kolom deductief. Met vetgedrukte letters wijzen we op criteria die we ook daadwerkelijk in de focusgroepen terug hoorden, grijze criteria hebben we niet gehoord. De kolom inductief laat zien welke andere criteria men in de focusgroepen noemde en in onder welke dimensie we die scharen. Helemaal onderaan Tabel 5 ten slotte geven we een aantal dimensies en criteria weer die we niet op grond van de literatuur hadden verwacht en niet onder bestaande dimensies te vatten zijn.

Tabel 6 presenteert de resultaten van Tabel 5 uitgesplit per groep. Vetgedrukte criteria voeren in de betreffende groep de boventoon. Uit Tabel 6 blijkt dat de Advocaten en Bridgers meer positieve criteria hebben genoemd dan in de andere twee groepen, wat gezien hun hogere vertrouwenscijfers niet verbaast. Verderop, bij de negatieve criteria, is het beeld dan ook andersom.

De dimensie Authenticiteit kwam op geen enkele manier terug, noch bij criteria voor veel vertrouwen, noch bij criteria voor weinig vertrouwen. Het lijkt dus geen rol te spelen voor politiek vertrouwen. Het kan zijn dat wat Valgarðsson et al. (2020) hebben gemeten meer gaat om weten wat leeft onder ‘ons soort mensen’ (representatie) en niet zozeer over of mensen zichzelf zijn. Hieronder komt deze dimensie daarom niet meer aan bod.

⁶² In de focusgroepen hebben we steeds eerst aan de respondenten gevraagd waarom ze weinig of veel vertrouwen hadden, en op een flipover dit genoteerd voor de hele groep. Vervolgens hebben we op een andere flipover de criteria zoals in Bijlage 3 te zien aan hen gepresenteerd en gevraagd of men zich hierin herkende. We vroegen hen allemaal om stickers te plakken bij de drie criteria die voor hen het belangrijkste zijn. In de tweede ronde vroegen we naar voorbeelden van politici waarin men wel of geen vertrouwen had, en vroegen dan door waarom wel of niet. De hier gepresenteerde resultaten vormen een samenvatting van al deze gesprekken.

Tabel 5: Genoemde criteria voor (veel) vertrouwen (grijs niet genoemd)

Dimensies	Criteria	
	Deductief	Inductief
Bekwaamheid	Deskundig Daadkracht Hardwerkend	Onafhankelijk Kritisch kabinet volgen/ertegen ingaan Begrijpelijke taal
Goedwillendheid	Algemeen belang dienen Niet voor eigen gewin Niemand bevoordelen	Zich kwaad maken, bevlogen
Integriteit	Zakkenvullers Niet corrupt Eerlijk Fouten toegeven	Integer
Voorspelbaarheid	Aan beloftes houden Standvastig	Waarmaken Consequent zijn
Vertegenwoordiging	Laat mijn stem horen Weten wat leeft Luisteren	Waarden, beleid
Authenticiteit	Zichzelf zijn	
Democratie		Democratisch systeem Instituut
Relatief goed		Ik heb het goed NI relatief goed
Basishouding		Hoop, instelling

Tabel 6: Bevindingen positieve criteria per dimensie en per groep (meest genoemde criteria per groep vetgedrukt)

	Advocaten	Bridge	Markt	ROC-studenten
Bekwaamheid	Kritisch kabinet volgen	Hard werken Kritisch kabinet volgen Onafhankelijk	Begrijpelijke/ duidelijke taal Kritisch kabinet volgen Ertegen ingaan	Goede ideeën Kritisch kabinet volgen
Goedwillendheid	Algemeen belang Niet voor macht	Algemeen belang Niet eigen gewin/ juiste intenties Zich kwaad maken, bevlogen zijn	Zich kwaad maken, bevlogen zijn	
Integriteit	Niet corrupt Integer	Integer		
Voorspelbaarheid	Beloftes/woord houden Standvastig	Standvastig		Beloftes houden
Vertegenwoordiging	Beleid, waarden Achterban vertegenwoordigen	Beleid, waarden Weten wat leeft		Beleid, waarden
Authenticiteit				
Democratie		Beste systeem, compromissen		
Relatief goed	NLse politiek doet het relatief goed Ik/wij heb(ben) het goed			
Basishouding	Basishouding	Ik wil vertrouwen	Hoop	

Bekwaamheid: kritisch, onafhankelijk en ertegen ingaan

Opvallend is dat in tegenstelling tot de dominantie van criteria als deskundig en capabel in de literatuur, dit door de respondenten zelf weinig naar voren wordt gebracht. Kennis en kunde over specifieke onderwerpen, bijvoorbeeld de economie, het onderwijs, of een ander beleidsterrein, komen niet naar voren als vertrouwenwekkende eigenschap bij politici. In de Bridgegroep is er een expliciete discussie of deskundigheid van belang is nadat wij dat criterium introduceren. Een enkeling meent van wel, namelijk dossierkennis (zonder dat te specificeren), en dat niet zomaar iedereen op elke post gezet kan worden. Maar anderen menen dat je wel een goed stel hersens moet hebben, maar je vooral een leider moet zijn, en goed moet luisteren (i.e. vertegenwoordiging, gaan we hieronder op in). In de ROC-groep oppert iemand dat politici soms wel goede ideeën hebben. Maar verstaan ze onder deskundigheid dat politici weten wat leeft. En in de Marktgroep zegt een respondent dat het wel geschikte gasten zijn, en dat ze 'daar thuishoren', zonder dat het duidelijk wordt wat hij daarmee bedoelt, hij gaat meteen door dat het probleem is dat ze niet het landsbelang op het vizier hebben.

Een andere eigenschap die men in de literatuur noemt maar ook nauwelijks in ons onderzoek naar voren komt in positieve zin is daadkracht. Alleen een enkele keer komt deze eigenschap naar voren, als het gaat om het doorpakken van Omtzigt, die ook echt 'de benen nam' bij het CDA (groep Markt).

Kritisch volgen is een eigenschap die in alle groepen op één of andere manier naar voren kwam, en die we hier onder bekwaamheid scharen. Vooral Omtzigt wordt op deze manier genoemd en geroemd, in alle groepen. In de Marktgroep prijst men politici die 'ertegen ingaan'. Vergelijkbaar vindt men in de ROC-groep en in de Advocatengroep het van belang dat Kamerleden het kabinet kritisch volgen.

De ROC-studenten vinden dat naast Omtzigt Wilders dat goed doet. In de Bridgegroep benadrukken ze dat Kamerleden onafhankelijk moeten zijn van hun partij.

Moderator: *"Is er iemand anders waarvan je zegt daar heb ik dan wel vertrouwen in of daar had ik vroeger vertrouwen in?"*

Markt4: *"Ik zal je zeggen, die Omtzigt, dat is de enige die zich daadwerkelijk kwaad maakte over iets en ook tegen alle, tegen alles in aan het roeien was, met die mevrouw, ik weet alleen niet, haar naam is me ontschoten."*

Moderator: *"Renske Leijten."*

Markt4: *"Ja, precies. En dat je dan, en dat ondermijnt echt het vertrouwen in de politiek, hoort van die affaire dat ze maar een ander baantje voor ze moesten zoeken."*

Moderator: *"Functie elders."*

Markt4: *"Functie elders. En dan denk je, ja, het is godverdomme net de middelbare school."*

(Markt, ronde 2)

Wat we hier ook onder bekwaamheid scharen is begrijpelijk taal. Dit komt paar keer aan bod in de Marktgroep:

Markt1:

"Nou ja, ik had met Pim Fortuyn, had ik echt... een rare snuiter was het. Maar die sprak wel duidelijk. En dan tuurlijk, dat hele buitenlander-verhaal zeg maar, daar was ik het niet mee eens maar ik was het wel eens met de manier waarop hij het volk toesprak. Duidelijk."

(Markt, ronde 2)

Goedwillendheid: hart voor de zaak, algemeen belang

In positieve zin komt goedwillendheid voornamelijk bij de Advocaten en de Bridgers naar voren, namelijk in termen als: van goede wil, hart voor de zaak, het beste met Nederland voor hebben. In de andere groepen noemt men dit niet als reden om vertrouwen te hebben.

Advocaat3:

"En wat er bij mij in mijn hoofd omging, toen... [bij invullen vertrouwensvragen] ja, eerst moest ik aan Thierry Baudet denken, om gewoon heel eerlijk te zijn waar ik aan dacht. En toen dacht ik, omdat hij van die uitspraken doet, de hele politiek is één groot toneelstuk... Kijk, dat is natuurlijk de ene kant van het spectrum en daarnaast denk ik dat er ook mensen zijn... daarom heb ik dus ook dat gemiddelde. Er zijn mensen die het enerzijds echt voor zichzelf doen: aanzien, het toneelstuk, spelletjes spelen, een beetje... Maar andere mensen die het oprecht heel belangrijk vinden dat het goed gaat in Nederland. Dus daarom vond ik het ook lastig, want ik heb zeg maar in sommige mensen wel vertrouwen en in sommigen niet. Dus om ze allemaal over één kam te scheren..."

(Advocaten, ronde 1)

Wat we ook meenemen onder goedwillendheid is als respondenten benadrukken dat het landsbelang voor politici belangrijker is dan hun eigen belang. Wat in dat kader een enkele keer in de ROC-groep aan de orde komt is dat politici er niet zitten voor hun eigen belang, immers elders kun je veel meer geld verdienen.

ROC6:

"Ik heb het gevoel dat veel van die politici, die hebben genoeg... het zijn geen domme mensen de politici... Er zijn mensen die connecties enzo hebben, die zouden vast wel veel meer geld kunnen verdienen als ze zich met andere dingen bezighielden."

(ROC, ronde 1)

Ook onder goedwillendheid nemen we enkele uitspraken mee van de Marktgroep, waar men zich kwaad maken en strijdbaar zijn als positieve criteria noemt.

Integriteit

In het onderzoek hebben we niet expliciet naar integriteit gevraagd, om twee redenen. Ten eerste is het een lastig begrip, en wilden we geen barrières opwerpen en zeker weten dat iedereen begreep waar we het over hadden. Ten tweede kan het goed zijn dat de betekenis van integriteit voor mensen verschilt. We horen criteria die we onder integriteit scharen, zoals eerlijk zijn, en niet corrupt zijn, alleen bij de Advocaten en de Bridgers in positieve zin. Corruptie noemen de Advocaten, wanneer ze de Nederlandse politiek met het buitenland vergelijken, en dan ons gelukkig prijzen dat we ons in Nederland geen zorgen hoeven maken over corruptie. Integriteit als term leeft alleen duidelijk in de Bridgegroep, en kwam soms zijdelings aan bod bij de Advocaten. Maar uit de gesprekken blijkt ook gelijk dat men daar allerlei verschillende betekenissen aan geeft en elkaar daarop aanspreekt. Voor sommigen is integriteit dat je het eerlijk aangeeft als je water bij de wijn hebt gedaan in onderhandelingen, voor anderen dat je goede intenties hebt, wat we hier scharen onder goedwillendheid, of trouw aan principes (voorspelbaarheid).

Vertegenwoordiging

De Advocaten en de Bridgers noemen een aantal keer zaken als opkomen voor wie dat zelf niet kan en de stem van je achterban goed vertegenwoordigen als positieve eigenschappen.

Advocaat4:

"Ja, ik had ook neutraal. Ik vind het een lastige vraag, waar ik precies vertrouwen in heb. Politici moeten natuurlijk het volk vertegenwoordigen. Dat op zichzelf, ik denk dat dat de meeste wel doen. Kijk ook mensen als Thierry Baudet, een groot deel van de mensen stemt erop. Dus kennelijk vertegenwoordigt hij in die zin het volk. Politici is breed, het kan ook lokale politici zijn, landelijk. Het algemeen kwam ik uit tot de slotsom van, wel geen vertrouwen, het is een beetje neutraal. Ik heb er niet per se een mening over. Ik geloof best dat ze de intentie hebben om het volk te vertegenwoordigen, maar ik kan me ook voorstellen dat als je eenmaal in zit dat het dan moeilijker wordt, je moet toch concessies doen. Je kan niet zomaar zwart wit zijn, iemand heeft 76 zetels, ik noem maar wat. Ja, ik vond het een lastig, dus toen ben ik op neutraal uitgekomen."

(Advocaten ronde 1)

In de ROC en de Bridgegroepen noemen sommigen ofwel beleidskeuzes als reden om wel vertrouwen te hebben, ofwel waarden. Zo noemt een ROC student zijn steun aan Jesse Klaver vanwege duurzaamheid, en zien we in de Bridgegroep respondenten die het hebben over de waarden waar politici voor staan.

Bridge3:

"Het woord vertrouwen. Ik denk toch... ik zit na te denken, dat meer te maken heeft met mijn eigen vertrouwen in iemand. Dat die waarden, die ik ook heel belangrijk vinden, dat hij die vast blijft houden."

(Bridge, ronde 1)

Voorspelbaarheid: consequent, trouw aan beloftes

Voor de Advocaten is vertrouwen in eerste en belangrijkste betekenis of je betrouwbaar bent, wat zij omschrijven als bij je standpunten blijven, consequent zijn, en niet gaan draaien. Ze onderscheiden heel duidelijk betrouwbaarheid van het inhoudelijk met een politicus eens zijn. Zij noemen als voorbeeld dat ze veel vertrouwen hebben in Wilders omdat ze weten wat ze aan hem hebben en wat zijn standpunten zijn, en ook ervan overtuigd zijn dat hij die zou uitvoeren als hij de kans zou krijgen. Tegelijkertijd geven ze allemaal aan het inhoudelijk duidelijk niet met hem eens te zijn en niet op zijn partij te stemmen.

Moderator: *"Nou ja, wat is het verschil? Dus dan zeg je dat: die vertrouw ik heel erg. En waarom is dat iets anders dan dat je iemand heel goed vindt?"*

Advocaat1: *"Ik vind Wilders echt een goed voorbeeld van. Die volgens mij echt heel goed is als politicus. Ik denk dat hij echt te vertrouwen is, ja en ook goed is in zijn werk, maar ik zou niet op hem willen stemmen."*

Moderator: *"Dus dat bedoel je: of je op hem zou stemmen en of je hem vertrouwt?"*

Advocaat1: *Precies, ja."*

Advocaat2: *"Maar waar vertrouw je hem in dan?"*

Advocaat1: *"Ik denk echt dat als hij 76 zetels heeft, dat hij alles gaat doen wat hij belooft."*

(Advocaten, ronde 1)

De ROC-studenten kijken op dezelfde manier naar vertrouwen: doen wat je zegt en zeggen wat je doet.

Moderator: "En zijn er dan politici waarin je wel vertrouwen hebt?"

ROC1: "Eerlijk gezegd niet al te veel..."

ROC2: "Kijk, ik denk... en ik keur het niet goed wat hij heeft gezegd of zo hè... Maar ik denk dat Wilders..."

ROC1: "Geert Wilders, ja."

ROC2: "Ja, Wilders, hij heeft zo'n crop opgebouwd naar moslims, de islams en zo, dus ik denk dat als hij meer podium krijgt dat hij wel echt dingen gaat waarmaken die hij heeft gezegd. Omdat hij echt zo... zo veel dingen heeft gezegd dat het bijna onmogelijk is om die dingen niet te doen. En hij heeft het echt uitgebreid uitgelegd."

Moderator: "Dus jullie vinden als iemand waarmaakt wat hij zegt, dan vertrouwt u diegene?"

ROC3: "Ja."

ROC2: "Ik heb er wel vertrouwen in, maar ik keur het niet goed wat hij zegt."

ROC4: "Dat heb ik ook ja."

ROC5: "Als Wilders niet zo racistisch was, dan zouden zo veel meer mensen op hem stemmen en dan zou hij sowieso..."

ROC4: "Maar hij is ook goed opgekomen voor ons met die corona toen hè... hij ging gewoon..."

ROC5: "Ja, hij heeft wel echt oprechte punten... Maar zijn mindset is gewoon niet..."

(ROC, ronde 1)

In de Bridgegroep vinden we ook principieel bij je punt blijven als criterium (al noemt deze respondent het in de eerste instantie integriteit).

Bridge1: "Om nog wat nieuwe namen te noemen, Gert-Jan Segers en Carola Schouten en van der Staaij, zijn ook wel mensen waar ik vertrouwen in heb, omdat ik ze integer vindt."

Moderator: "En wat bedoel je met integer?"

Bridge1: "Nou, dat ze principieel zijn en doen wat ze zeggen, dat ze, ja ze zullen hier en daar compromissen moeten sluiten, maar ik heb toch het idee dat ze heel helder zijn voor hun kiezers."

Moderator: "Dus helder zijn. Bij hun punt blijven."

Bridge1: "Ja, ja."

(Bridge, ronde 2)

Maar de citaten van de Advocaten en ROC-studenten vinden in ronde 2 geen weerklank bij de Marktgroep:

Moderator: "In een andere groep die we eerder spraken, zeiden mensen: eigenlijk zou ik zeggen dat je Wilders kan vertrouwen, want bij hem heb ik het gevoel als hij aan de macht doet, dat ik zeker weet dat hij gaat doen wat hij belooft heeft."

Markt1: "Nou, Wilders heeft zijn carrière gebouwd op nee zeggen tegen anderen. Dus als hij aan het regeren komt, volgens mij wil hij niet regeren... Hij wil gewoon altijd nee zeggen en daar is hij heel goed in."

Markt2: "Alleen schoppen."

Moderator: "Dus jullie hebben niet zo veel met die uitspraak?"

Markt1: "Nee, nee! Ik denk echt dat als hij in het kabinet zou zitten..."

Moderator: "Het gaat niet om de persoon Wilders hè. Het gaat meer om, is het nou heel belangrijk dat mensen echt, dat je zeker weet oké, als ik op die persoon stem dan weet ik zeker..."

(Door elkaar gepraat, meerdere mensen zeggen: dat kun je nooit zeker weten)

Markt3: "Nee, want ze houden zich niet hun beloftes!"

(Markt, ronde 2)

Democratie

Enkelen in de Bridgegroep noemen en roemen onze democratie als pluspunt, hoewel dat niet gebeurt zonder ook meteen de negatieve kanten ervan te noemen. Men benadrukt dat het democratische systeem nog altijd beter is dan andere, en dat het leidt tot compromissen en constructieve samenwerking.

Moderator: *"En kun je dan nog iets zeggen over wat je dan voor positieve dingen ziet? Waar denk je dan aan?"*

Bridge3: *"Nou ja, dat het overal... een democratie is. Dat is positief. Negatief is dat het niet altijd werkt."*

Moderator: *"Ja, en wat werkt er dan niet?"*

Bridge3: *"Nou ja, dat veel in... contracten of in akkoorden is vastgelegd en dat alles lamgelegd wordt. Regeerakkoorden... dat met name."*

Bridge4: *"Ja democratie en de andere kant ook wel, toch zoeken naar een bepaalde vorm van compromis en je bent toch een coalitie, je bent toch..."*

Moderator: *"Dat bedoel je met democratie?"*

Bridge4: *"Nee, democratie is één. En andere vorm van positiviteit is dan coalitie en toch zoeken naar constructieve punten om beleid te kunnen maken om ergens uit te komen zeg maar."*

Relatief goed

Een andere onverwachte uitkomst is dat men erop wijst dat we het in Nederland relatief goed hebben, of dat men het zelf goed heeft en dus niks te klagen heeft. Dit vinden we enkel in de groep Advocaten. Zij maken als enigen een internationale vergelijking. Zij geven ook aan dat voor hen het beleid goed uitpakt.

"Ja, ik heb niet concrete voorbeelden die op mij persoonlijk slaan, waardoor ik weinig vertrouwen zou hebben in een van de instituties die hier staan, dus daarom denk ik dat ik het positiever inzie."

(Advocaten ronde 2)

Advocaat4: *"Ja, ik vind het zelf dat weinig vertrouwen, dat je dan inderdaad best wel wat concrete voorbeelden moeten hebben gehad, waarvan je merkt dat de boel een beetje belazerd wordt en ik ben... ik snap heel erg dat heel veel mensen gefrustreerd zijn en ik heb zelf ook wel dat als ik nu in de politiek zou mogen, had ik het echt totaal anders gedaan. Maar ik heb nog wel zodanig veel vertrouwen dat ik weet dat ze het beste met je voor hebben om maar zo te zeggen. En dat er niet bijvoorbeeld wordt gefraudeerd of... ja, hoe leg je dat goed uit. Het zit een beetje vast voor m'n gevoel, er zijn te veel partijen en er zijn allemaal dingen die gewoon echt niet goed gaan. Maar dat er weinig vertrouwen is, vind ik dat daar best wel veel voor nodig moet zijn. En dan kijk, als je het vergelijkt met landen in het Midden-Oosten of waar dan ook, vind ik dat we nog..."*

Moderator: *"Dus je denkt ook gelijk aan het buitenland eigenlijk?"*

Advocaat4: *"Ja, ik vind dat we nog relatief dankbaar mogen zijn voor dat wij ongeveer op onze politici mogen spugen en er zijn meer politici die nu met bewaking moeten rondlopen dan eh... en vrijheid van meningsuiting et cetera, dat staat nog hoog in het vaandel."*

(Advocaten ronde 2)

Vertrouwen als basishouding, hoop

Opvallend is een argument dat we op basis van de literatuur niet hadden verwacht, namelijk wat we aanduiden met vertrouwen als basishouding, instelling, of hoop (tegen beter weten in). We zien dit bij de Advocaten, de Bridgers en de Marktgroep. Men zegt expliciet dat men graag wil vertrouwen, hoop wil houden. Omdat dat hun basishouding is, omdat dat prettig voelt, of uit een verantwoordelijkheidsgevoel: ze (de politiek) moeten het wel klaar kunnen spelen en daarom moeten wij vertrouwen houden.

Bridge5:

"Ik wil altijd wel positief zijn, op de een of andere manier. (...) En ik wil eigenlijk gewoon echt vertrouwen houden in die politiek, dat vind ik prettig. En een beetje trots te zijn op hoe Nederland het doet dan. Maar dat wordt wel eens beschaamd natuurlijk. Ik denk nu weer dat ik in het midden zit en vind het toch jammer dat ik niet enthousiaster kan zijn."

(Bridge, ronde 1)

Bridge1: *"Nou, ik wil het ook, ik wil ook vertrouwen in ze hebben."*

Moderator: *"Ja, en waarom dan?"*

Bridge1: *"Ja, want, het moet daar toch gebeuren, de besluiten en de plannen en... Er moet geregeerd worden en er moet ook goed geregeerd worden dus ik wil dat ze het goed doen."*

(Bridge, ronde 2)

Bridge5:

"Ja ik sluit me heel erg bij [naam] aan, ik wil gewoon positief blijven. Ze moeten het gewoon doen. Er zitten erg goede mensen bij maar natuurlijk ook mensen die er heel veel moeite mee hebben. Maar je wil toch de mensen die het goed doen echt hart onder de riem steken, ze doen wel dat werk."

(Bridge, ronde 2)

Markt2: *"Ik heb dan zoiets ja, als je helemaal geen vertrouwen erin hebt, dan is het ook zo uitzichtloos."*

Moderator: *"Dus je wil er ook graag vertrouwen in hebben?"*

Moderator: *"Ja."*

Markt3: *"Je wil geloven."*

Markt2: *"Precies..."*

(Markt, ronde 2)

Dit geeft aan dat positieve vertrouwenscijfers niet alleen evaluaties zijn, gebaseerd op hoe de politiek het doet in de ogen van burgers, maar ook een soort wensdenken is, hoe men wil dat ze het doen. Dit werpt nieuw licht op bevindingen in eerder onderzoek van het SCP, waarbij een aanzienlijk deel (18%) van de respondenten met voldoende vertrouwen, dat vertrouwen uitlegt door te schrijven dat dat hun gevoel is.⁶³ Dit argument ontbreekt in het betreffende onderzoek onder mensen met weinig politiek vertrouwen. De bevindingen in dit onderzoek geven aan dat dat gevoel er wel eens een van hoop en burgerlijke plicht kan zijn.

⁶³ Steenvoorden, Dekker, van der Meer 2009

Redenen voor weinig vertrouwen: negatieve criteria

We gaan nu verder met criteria voor weinig tot geen vertrouwen in de politiek. De dimensies zijn dezelfde als hierboven, de criteria erbij hebben we in de groepen in negatieve formulering voorgelegd. Net als bij tabel 5 laten criteria in de kolom deductief in tabel 7 zien welke in de literatuur genoemde criteria we terug hoorden in ons onderzoek (vetgedrukte letters) en welke niet (grijze letters). En wederom geeft de kolom inductief aan welke criteria men in de focusgroepen gebruikt die anders zijn dan we hadden verwacht.

Tabel 7: Genoemde criteria voor weinig/geen vertrouwen (grijs niet genoemd)

Dimensies	Criteria	
	Deductief	Inductief
Bekwaamheid	Niet daadkrachtig Niet deskundig Niet hardwerkend	Ga aan het werk/inefficiënt Traagheid: debatten, formatie
Goedwillendheid	Niet algemeen belang dienen (Alles voor de stemmen) Gericht op eigen gewin (Baantjesjagers) Groepen bevoordelen Zakkenvullers	Toneelspel/lawaaipapagaaien/ schofferen
Integriteit	Corrupt Niet eerlijk Niet fouten toegeven	Bedriegende taaltrucjes, misleiding
Voorspelbaarheid	Niet aan beloftes houden Niet standvastig	Waarmaken Consequent zijn
Vertegenwoordiging	Laat niet mijn stem horen Weten niet wat leeft Luisteren niet	Waarden, beleid
Authenticiteit	Zijn niet zichzelf	
Democratie		Te veel partijen, eenmansfracties

Tabel 8: Negatieve criteria per dimensie en per groep (meest genoemde criteria per groep vetgedrukt)

	Advocaten	Bridge	Markt	ROC-studenten
Bekwaamheid	Formatie duurt te lang Coronabeleid	Formatie duurt te lang Niet onafhankelijk	Ga aan het werk/ Inefficiënt	Ga aan het werk/ Inefficiënt
Goedwillendheid	Alles voor de stemmen Toneelspel/ lawaaipapegaaien	Algemeen belang Baantjesjagers Toneelspel/ lawaaipapegaaien	Baantjesjagers Toneelspel/ Onfatsoenlijke omgangsvormen	Alles voor de stemmen
Integriteit	Niet eerlijk	Integer	Niet eerlijk Niet fouten toegeven Taaltrucjes	Misleiding van kiezers
Voorspelbaarheid	Niet beloftes houden Niet standvastig	Niet standvastig	Niet fouten toegeven	Niet beloftes houden
Vertegenwoordiging	Toeslagen affaire	Neo-liberaal Beleidskeuzes	Weet niet wat leeft Laat niet mijn stem horen Beleidskeuzes	Weet niet wat leeft
Authenticiteit				
Democratie		Eenmansfracties	Eenmansfracties	

Niet bekwaam: niet efficiënt, te veel praten, lange formatie

De criteria die in de literatuur aan niet bekwaam worden gelinkt, zoals niet deskundig, niet capabel, komen niet terug in de groepen. Daadkracht komt wel aan bod, zij het in andere termen. Vooral in de Marktgroep vindt men de politiek te traag. Ze zijn niet efficiënt, veel te langzaam, praten veel en doen heel weinig, is wat we daar horen. Deze kritiek, 'ga aan het werk' genoemd door ons, brengen ze vaak in verband met de in hun ogen eindeloze debatten, waarin politici lang praten, niks zeggen en bewust duidelijkheid ontwijken. Dit laatste komt hieronder bij gebrek aan integriteit aan bod. Dit lijkt op een gebrek aan daadkracht, al wordt het net iets anders door de respondenten beschreven.

Ze lijken vooral urgentie te missen bij politici om snel, doelmatig en transparant te werk te gaan.

"En het is natuurlijk op het moment zoals je kijkt naar de hele formatie. Ze zijn en een half jaar bezig en dan kan er allemaal niks. En die noemt die zo, end ie noemt die zo. En dan gaan ze weer formeren met hetzelfde clubje. Dat slaat helemaal nergens op. Als wij zo zouden werken met ons bedrijf, dan waren we gisteren failliet."

(Markt, ronde 1)

Markt4: *“Politiek is alsof je door het moeras loopt... Je blijft snel steken en als je geluk hebt, dan laat je jezelf niet erin lopen. Maar de kans is groot.”*

Moderator: *“Maar wat is dat dan? Is dat met mensen die zich daarin bevinden, of is dat het systeem?”*

Markt4: *“Is het het systeem... Je hoort gewoon we gaan dit doen, we gaan dat doen, en vervolgens voordat het aangenomen wordt of afgewezen wordt zijn we tien jaar verder. Ik ben van: ik wil nu brood met jam en dan moet het er binnen een halfuur zijn want anders dan duurt het me al te lang.”*

(Markt, ronde 1)

In de Bridgegroep horen we vaak negatieve reacties op de lange formatie, en geven respondenten aan dat dat hun beeld momenteel erg kleurt. Sommigen geven in ronde 2 ook aan daarom negatiever te zijn geworden. We scharen dat onder gebrek aan bekwaamheid omdat we het opvatten als het uitblijven van een van de centrale prestaties van de politiek, namelijk een land besturen. Gelieerd aan de lange formatie noemen de Bridgers ook dat het demissionaire kabinet het ontwijkt om verantwoording af te leggen, zoals in het geval van de (te beperkte/late) evacuaties uit Afghanistan.

Bij de Advocaten komt gebrek aan bekwaamheid aan de orde als het gaat over het coronabeleid, waarover ze zeggen dat dat beter gekund had, en de formatie. Maar over de lange formatie zijn ze veel minder negatief dan de andere groepen en ze geven aan te verwachten dat als er eenmaal een kabinet zit ze wel weer positiever zullen zijn over de politiek. Dit in contrast tot de Bridgegroep, waar meerdere malen wordt gezegd dat men, door alles wat er in de formatie is gebeurd en de rol van verschillende leiders, negatiever is dan ooit tevoren, en ze het zelf zien als

een kantelpunt in hun blik naar de politiek. Sommigen die zich erop beroepen nieuwsjunkies te zijn en op radio en tv al het politieke nieuws normaliter te volgen, zijn er onlangs mee gestopt, omdat het ze zo tegenstaat hoe de politiek momenteel handelt. Toch zijn ze positiever over en zien ze andere problemen bij de politiek dan de Markt en ROC-groepen.

Bij de ROC-studenten komt de formatie niet aan de orde, het houdt ze niet bezig. Er zijn echte problemen, lijkt de sfeer, en de formatie is daar niet één van.

Moderator: *“En dat ze nu in Den Haag bezig zijn met een nieuwe regering vormen en het nog niet lukt. Wat vinden jullie daarvan? Vinden jullie dat erg?”*

ROC4: *“Ik denk dat er op dit moment ergere dingen zijn dan dat ik me zorgen maak om dat ze niet kunnen vinden met wie ze samen coalitie gaan vormen.”*

Wel vinden ook zij de politiek eindeloos traag:

“De partijen die er zitten nu. En als je kijkt naar wat... ze hebben heel veel dingen overeen, maar ze willen allemaal niet samenwerken. En dan denk je ook van, die mensen doen hun werk en ze willen niet samenwerken. Waarom heb je ze dan gekozen? Doe het dan gewoon opnieuw, drastische veranderingen. Maar ja, ze beloven de hele tijd dat ze dingen gaan afspreken en er gebeurt gewoon helemaal niks.”

(ROC-studenten, ronde 2)

Gebrek aan goedwillendheid: alles voor de stemmen, lawaaipapagaaien

Waar de Advocaten over vallen is wanneer politici niet het landsbelang voor ogen hebben, maar hun eigen belang of dat van hun partij. Negatieve voorbeelden zijn politici die alles doen voor de stemmen (om als partij zo groot mogelijk te worden) en dus ook van positie veranderen, veel toneelspel om de aandacht te trekken, en populistische standpunten innemen die stemmen opleveren maar niet per se bij de partij passen. ROC-studenten noemen de focus op partijpolitiek gewin ook (gecodeerd als alles voor de stemmen), zij het minder dan de Advocaten.

"Kijk, ik geloof ook wel dat er wel politici tussen zitten die echt menen wat ze zeggen. Maar bij de meeste denk ik meer van ja... ze zeggen van alle shit om stemmen te krijgen".

(ROC-studenten, ronde 1)

Het aandachttrekken komt bij de Bridgegroep ook naar voren, onder de term lawaaipapagaai. Hiermee bedoelen ze geroep en stemmingmakerij, en daarbij wijzen ze naar Wilders en Baudet. Maar ze brengen het ook in verband met de vele eenmansfracties, waardoor politici zich moeten profileren. Heel vergelijkbaar valt in de Marktgroep de term cabaret. Deze groep verfoeit het schofferen van elkaar in de politiek. De omgangsvormen zijn onfatsoenlijk, vinden ze.

Markt1: *"Nee, het probleem is hoe ze elkaar aanspreken. Het is schandelijk. En daar zijn Baudet en Wilders meester in. Die kunnen heel mooi en heel... bijna cabaret kunnen ze het brengen. Maar in de kamer hoort dat niet thuis vind ik."*

Markt2: *"Maar het zijn wel altijd dezelfde die dat doen. Baudet en Wilders."*

Moderator: *"Wacht even. Wat wil je daarmee zeggen?"*

Markt2: *"Nou, het is niet in de hele kamer ofzo. Het zijn vooral degenen die alleen maar lopen te schoppen. En anderen die in mijn ogen het land proberen te regeren. Die blijven wel een beetje bij de beschaving."*

Markt1: *"Ben ik met je eens, ben ik met je eens. Maar eigenlijk zou het aangepakt moeten worden. Als voorzitter..."*

Markt3: *"Maar er is toch een Kamervoorzitter die dat moet doen."*

Markt4: *"Nou ja, blijkbaar mag het, want het gebeurt. Ze worden niet... tot halt geroepen."*

Markt1: *"Maar als dat de norm is! Die verhuftering van de maatschappij is toch jammer."*

(Markt, ronde 1)

Markt4: *"Het is hetzelfde als dat je ziet hoe mensen in de kamer met elkaar praten."*

Markt6: *"Als dat ons voorbeeld is, ik vind het schandelijk!"*

Markt4: *"Als dat ons voorbeeld is, nou!"*

Markt6: *"Elkaar schofferen, uitmaken voor wat dan ook. Dan denk ik: ja jongens, als dat ons voorbeeld is... Dat is geen fatsoen!"*

Markt3: *"Dat noemen ze politiek."*

Markt6: *"Ja verschrikkelijk."*

(Markt, ronde 1)

De term zakkenvullers valt niet, maar wel dat politici er zitten voor zichzelf in plaats van het algemeen belang. Dit noemen ze “baantjesjagers” en “carrièrepolitici” in de Bridgegroep. De afsplitsingen en eenmansfracties versterken die indruk. Ook in de Marktgroep leeft het idee sterk dat (sommige) politici er vooral voor zichzelf zitten. “Wij komen op plekje drie zeg maar, eerst jezelf, dan de partij en dan het volk”. Het is een van de eerste argumenten die genoemd worden in de eerste focusgroep:

Moderator: “Je hebt ook weinig vertrouwen ingevuld, zou je willen zeggen waarom?”

Markt1: “Nou, ik had het idee dat politici, hun motief om dingen te doen, niet per se is om daadwerkelijk hun achterban goed te representeren, maar meer om zelf carrière te maken.”

Moderator: “Ze zitten er voor hun eigen carrière.”

Markt1: “Ja, ja. Dat idee heb ik wel.”

Markt5: “Dat is heel duidelijk. En er zijn er nu ook weer een stuk opgestapt voor een ander lucratief baantje.”

(Markt, ronde 1)

Gebrek aan integriteit

Integriteit komt niet letterlijk in negatieve zin aan de orde. Wel oneerlijkheid, wat als een van de kernpunten van een gebrek aan integriteit wordt gezien in de literatuur. Dit leeft het sterkst in de Marktgroep. Dat politici zich niet altijd aan hun beloftes kunnen houden snappen ze wel, maar ze vinden dat ze daar eerlijk en transparant over moeten zijn. Dit type oneerlijkheid komt in mindere mate ook aan de orde bij de Advocaten en Bridgers. Daar vinden ze vooral dat politici eerlijker moeten zijn als ze van standpunt wisselen, over compromissen die je moet sluiten. En niet A zeggen maar B doen zonder transparantie.

In de Marktgroep gaat de kritiek over de oneerlijkheid verder en breder dan stilletjes van standpunt wisselen. Men vindt dat politici vaak niet eerlijk zijn en met taaltrucjes een rookgordijn opwerpen. Dat doen politici bijvoorbeeld door geen antwoord te geven op vragen (door eromheen te praten), of te zeggen geen actieve herinneringen aan gebeurtenissen te hebben.

Markt4:

“En vind ik ook gewoon, de oneerlijk zoals je nou met die Wopke Hoekstra ziet. Die dat allemaal niet wist, net wat hij in dat interview zei, hij had gewoon 26.000 euro ergens in geïnvesteerd en die had het weer zo’n brievenbusfirma van gemaakt. Maar dat wist hij allemaal niet, want hij was het vergeten. Maar hij was wel zo kien dat hij zich, voor hij minister werd, ervan gedistantieerd had. Dan denk ik van ja hij wist het niet, maar hij wist wel dat voordat hij minister zou worden, dat hij daar afstand van moest nemen. Dan denk ik, hoe eerlijk ben je dan?”

(Markt, ronde 1)

Moderator: “Oké, dan nog even iemand die ik nog niet heb gehoord. Zijn er nog andere redenen dat je zegt ik heb daar niet zo veel vertrouwen in?”

Markt2: “Ik vind ook dat ze zich wel allemaal, omdat ze zo goed kunnen lullen, dat ze zich overal gauw weer uit lullen. Dat ze er geen actieve herinnering aan hebben, of weet ik veel wat. En ze gebruiken allerlei woorden dat ik denk: waar gaat dit eigenlijk over?”

Markt5: “Ze geven ook nooit antwoord op een vraag. Ik zit er nog wel eens naar te kijken... Stelt er iemand een vraag, en dan kun je zeggen ja of nee. Dan komt er een verhaal, dat gaat dan over het gordijn of zo, weet ik veel.”

Markt2: "Soort van afleidingsmanoeuvre."

Markt3: "Daar hebben ze voor geleerd natuurlijk."

Markt5: "Dat is toch ook een sport als je... gewoon daar 24 uur kan vergaderen en dan constant praten maar niks zeggen. Dat doen ze."

(Markt, ronde 1)

Markt4:

"Nou maar het is natuurlijk toch zo... Je kan natuurlijk heel goed praten en welbespraakt zijn en ondertussen ook gewoon een beetje een rat zijn natuurlijk, weet je. Dat zijn vaak de ergste, met stroppie en dingetje. Die zijn vaak, dan doen ze leuk en aardig maar ondertussen... dus dat. Je kan beter maar, ze laten wel zien wie ze zijn. En die anderen doen allemaal, ze praten eromheen. Maar wat je zei: er komt geen antwoord. Want ze krijgen geen antwoord! Er wordt iets gevraagd, en ze krijgen gewoon geen antwoord. Op een gegeven moment ga je wel zo praten denk ik."

(Markt, ronde 1)

Voor de ROC-studenten is oneerlijkheid ook een belangrijk criterium voor weinig vertrouwen, waarbij ze bijvoorbeeld wijzen naar het coronabeleid, de QR-codes, en het toeslagenschandaal.

ROC4: "Ja, dat dansen met Jansen! Want mijn zus was ook soort van verleid het vaccin te nemen, maar kon niks doen. Dus dat vond ik wel echt kwalijk. Sowieso die toeslagenaffaire en gewoon hoe vaak Rutte liegt. Helemaal klaar mee."

ROC2: "Maar eigenlijk Rutte liegt niet toch."

ROC3: "Hoezo niet?"

ROC2: "Hij is toch gewoon degene die het allemaal moet vertellen, is toch niet dat hij..."

ROC3: "Nee, want hij komt met die regels..."

ROC6: "Hij wordt erbij betrokken."

ROC4: "Aan het begin dat hij zei van groepsimmunitet, toen zei hij letterlijk in de Tweede Kamer "nee dat heb ik nooit gezegd".

ROC2: "Echt? Nee kijk, zo ver ben ik niet. Ik dacht hij moet het gewoon vertellen."

ROC4: "Ja, nee ik snap het."

ROC2: "Weet je wat het is? Ze snuiven allemaal. Stuk voor stuk."

(Groep lacht en praat door elkaar)

Moderator: "Je vindt ze eigenlijk dus niet zo scherp, is dat wat je zegt?"

ROC2: "Nee drugs maakt je juist scherp. Maar ik bedoel dat je te scherp bent, dat je... je weet toch. Je gaat alleen maar bullshit zeggen op een gegeven moment."

Maar het gebrek aan eerlijkheid dat ROC-studenten zien gaat nog een stap verder, sommigen menen dat de politiek de burgers misleidt. Voorbeelden die men aanhaalt zijn de toeslagenouders die nog altijd niet gecompenseerd zijn, immers, vinden de ROC-studenten, als ze er iets aan hadden willen doen was het nu wel opgelost. Ook beloftes in verkiezingstijd om stemmen te trekken die men niet waarmaakt zien ze als misleiding. Een voorbeeld is het voorstel van GroenLinks in de verkiezingen van 2021 om jongeren op hun 18e verjaardag €10.000 te geven als startkapitaal. Dat deze partij in de oppositie is gekomen en geen draagvlak heeft kunnen vinden voor het voorstel lijken de ROC-studenten niet mee te nemen in hun oordeelsvorming.

“Het enige wat ik wil toevoegen is: veel misleiding. Tijdens de campagnes is er ook zo veel beloofd en ook voor alle mensen die zijn getroffen, zeg maar voor, die zeg maar betaald hadden voor de kinderopvang en dat soort dingen. Ze zeggen letterlijk al een jaar van we zetten geld aan de kant voor dat soort mensen, maar er gebeurt niks. Dus hetzelfde als vorige keer eigenlijk, geen vertrouwen in de politiek.”

(ROC-studenten, ronde 2)

“Volgens mij is heel veel van wat ze zeggen ook misleiding hoor. Want bijvoorbeeld wat die Jesse Klaver zei dat iedereen boven de 18 krijgt 10.000 euro dat kan niet eens.”

(ROC-studenten, ronde 2)

Gebrek aan vertegenwoordiging

Bij deze dimensie is het contrast het grootste tussen de groepen. Bij de Advocaten speelt vertegenwoordiging niet in negatieve zin. In de Bridgegroep speelt het op twee manieren. Ten eerste in de vorm van beleidskeuzes waar ze het niet mee eens zijn, wat maakt dat ze zich niet vertegenwoordigd voelen. Dan wijzen ze bijvoorbeeld naar beleidskeuzes ten aanzien van klimaat, onderwijs en de zorg. Ten tweede vinden ze dat politici de belangen van andere burgers dan zichzelf niet goed behartigen; dat politici hun connectie met de samenleving kwijt zijn. Ze vinden het beleid van de laatste tien jaar neoliberal, hardvochtig en gespeend van empathie en inlevingsvermogen. Het toeslagenschandaal noemen ze veel in dit kader. Hoewel de Bridgegroep zich echt druk maakt over bijvoorbeeld het toeslagenschandaal, identificeren ze zich niet met de groep die onvoldoende gehoord wordt, of die geraak wordt door het beleid. Ze geven

aan dat ze zich zorgen maken over de samenleving, maar het zelf goed voor elkaar hebben.

Bij de ROC-studenten gaan argumenten rondom vertegenwoordiging veel over het coronabeleid waar ze het niet mee eens zijn (de QR-codes die getoond moeten worden en het dansen-met-Jansen debacle). Ook het toeslagenschandaal speelt hier, veel meer dan in de andere groepen. De studenten kennen ook direct mensen die hierbij getroffen zijn. Ze geven ook aan dat ze niet het gevoel hebben dat ze invloed hebben. Want anders zouden zaken als het toeslagenschandaal niet gebeuren. Ook referenda, geopperd door een medestudent als oplossing voor meer democratie, worden niet warm onthaald. Die zullen niks uitmaken, niks veranderen denken de anderen.

ROC4: *“Ik heb zeg maar soms ook dat gevoel, ook bijvoorbeeld met die toeslagenaffaire en wat er allemaal gebeurd is en dat dat soort mensen nog steeds regels bedenkt dat gewoon eigenlijk niet kan... Denk ik bij mezelf van, weet je ik snap wat hij bedoelt. Waarom zou je het je op een gegeven moment boeien als je toch elke keer weer teleurgesteld word?”*

ROC3: *“Dat is echt zo. Want ik ben ook gedupeerd. Rutte heeft me gedupeerd! [in het kader van het toeslagenschandaal, ze is moeder]”*

ROC5: *“Ik denk dat veel mensen niet denken dat ze invloed hebben op de politiek want ja... Anders zouden dat soort dingen als de toeslagenaffaire niet gebeuren. Want waarom stemmen mensen dan als ze eigenlijk geen invloed hebben?”*

ROC7: *““Mijn moeder is ook gedupeerd...”*

ROC3: *“Mijne ook... nee mijn moeder niet, ikzelf.”*

Moderator: *“Oké, maar jij zegt eigenlijk ik word zo teleurgesteld, daarom heb ik er dan niks mee? Maar jij zegt dat niet, ROC2?”*

ROC4: *"Het is niet dat ik er niets mee heb...."*

ROC2: *"Ik heb er wel niks mee."*

ROC4: *"Maar het is gewoon... ze nemen elke keer meer vertrouwen van me af in de politiek..."*

ROC7: *"Dat ja, wat zij zegt..."*

(ROC-studenten, ronde 1)

Bij de Marktgroep speelt gebrek aan vertegenwoordiging veel meer dan in de andere groepen. Ze voelen zich zélf ongehoord en tekortgedaan. Er is veel meer boosheid en onvrede. Dit speelt op drie manieren, allemaal de criteria zoals we die ook op basis van de literatuur verwachten. Ten eerste zitten er veel te weinig mensen zoals zij in de Tweede Kamer. Ondernemers, mensen met praktijkervaring. Ze missen dus wat we noemen descriptieve vertegenwoordiging (zie ook p.6).

Ten tweede luisteren politici luisteren niet, weten ze niet wat er leeft. Opvallend is dat men ook oppert dat politici het niet willen weten. In de Marktgroep gebruiken ze verschillende termen voor hun eigen positie: de groep iets onder modaal, het klootjesvolk, de onderlaag van de samenleving. Overigens vielen die termen pas in ronde 2, toen de groep kleiner was en we expliciet vroegen naar hun eigen positie en ervaren problemen, omdat ze die de eerste ronde niet noemden.

Moderator: *"Oké, en dan even over dat niet weten wat er leeft hè. Want daar wilde ik een paar dingen over vragen en [Markt4] zei al ja ze luisteren wel naar de bovenlaag, maar ze weten niet wat er leeft bij de jij onderlaag. En toen zei jij [Markt3], oh ze weten het wel, maar ze doen er niks mee. Wie deelt die mening van [Markt3]? Want dat is eigenlijk nog een graadje erger natuurlijk."*

Markt7: *"Ja, zou kunnen."*

Markt4: *"Ja ik denk dat het wel, ze weten bijvoorbeeld wel van dat die onderlaag maar, hoeveel hadden we gezegd, 1200, 1400 euro in de maand verdienen en dat een beetje huur al gauw op 600 euro zit. Dus dat weten ze wel, maar het lijkt niet alsof de situatie doordringt als je daarin moet leven. Dat is hetzelfde als je weet dat er een kind van drie op een kruispunt speelt en dat je denkt van ja, maar ik moet eerst even dat andere stoplicht regelen."*

Markt1: *"Ja nou, weten of snappen is dan wel wat anders. Echt begrijpen hoe het is om dus voor zo weinig te leven..."*

Markt3: *"Ze zullen het niet echt begrijpen, omdat ze niet in, net als van arm en rijk, zo'n gezin die dan bij iemand binnenkomt, en dan gaan ze ruilen en die andere mensen kunnen dan kopen, gaan uiteten, sushi, nagellak en die anderen moeten rondkomen van... En dan zie je zulke mensen en die denken hoe doen ze het. Dat kan. Het kan wel. Je kan natuurlijk gewoon andijviestampotje eten, drie dagen achter elkaar, dat zijn de kosten niet."*

(ROC-studenten, ronde 1)

Ten derde wijzen ze erop dat de overheid onbetrouwbaar is. De steeds veranderende regels zorgen dat zij onzeker zijn over wat hen boven het hoofd hangt en of ze dat dan wel het hoofd kunnen bieden. Twee gedeelde ervaringen zijn tekenend. Een ondernemer op de Markt vertelt in ronde 1 hoe hij door de lokale overheid in onzekerheid wordt gelaten. Een nieuw systeem van schaarste vergunningen is ingevoerd, waardoor marktkoopliden geen zekerheid hebben over hun stek op de markt, want na een paar jaar wordt er weer geloot om de plekken. Terwijl ondernemers zich daarvoor in de schulden steken en investeringen doen, en bovendien hun met hard

werken opgebouwde klantenkring weer als sneeuw voor de zon kunnen zien verdwijnen. Een andere respondent is onzeker of ze het financieel wel kan redden in de toekomst, omdat de regels telkens worden veranderd. De groep wijst erop dat mensen vermorzeld kunnen worden door het systeem. Hieronder geven we een lang integraal deel van het tweede gesprek met de Marktgroep weer.

Markt4: "Ik heb het over dingen die wel een politiek gegeven zijn, die mensen in Groningen met die aardbevingen en die toeslagenmoedertjes, vadertjes. Dat ze gewoon vermorzeld worden, er is geen ander woord voor. Want zij krijgen al zo lang de belofte ook, ja nu wordt het goed en blablabla, maar ik bedoel zeg nou eerlijk van ja, het wordt uitgezocht maar het kan nog zeven jaar duren."

Moderator: "Zeven jaar?"

Markt4: "Nou ja bij wijze van spreken, dan weet je in ieder geval waar je aan toe bent. En ik kan me zo goed voorstellen, dat als je tot hier in de ellende zit en mensen zeggen ja het komt goed, dat je naar iedere eenendertigste van de maand uit zit te kijken van, wordt het al goed? En dat zit er gewoon niet in en daar is niet mee te leven, en dan wordt je in mijn ogen gewoon vermorzeld door het systeem."

Moderator: "Wat ons opviel in jullie groep de vorige keer, is dat er relatief weinig problemen werden genoemd van jullie, waar jullie mee te maken hebben."

Markt4: "Persoonlijk?"

Moderator: "Ja, dat je zegt van nou, de politiek zou me kunnen helpen, of zit me in de weg? Dus daar was ik nog wel nieuwsgierig naar, nu je het hebt over vermorzeld worden. Ik hoop niet dat jullie daar zelf ervaring mee hebben, maar misschien heb je wel andere ervaringen dat je zegt van nou ja."

Markt4: "Ik denk dat als je op de Markt werkt, dat je ook een soort mate van zelfredzaamheid bezit. En je kan ook wel dingen zeggen van die in mijn geval, dat je denkt dat je het goed voor elkaar hebt en dan is er opeens een of andere wetsverandering dat je denkt van oh, hoe moet ik dat nou weer bolwerken."

Moderator: "Dus je hebt wel degelijk dat je af en toe denkt..."

Markt4: "Ja nou ja, ik werk het wel bol, is dat een goede uitdrukking?"

Moderator: "Je komt er wel weer uit."

Markt4: "Om een klein voorbeeld te noemen, ik ben gescheiden in [xxx]. We hadden het helemaal goed financieel geregeld. Tot m'n 65e krijg ik alimentatie, ik kan een beetje bijwerken, blablabla. Dus dat zou naadloos in elkaar overlopen. En nu ga ik opeens met m'n 67e met AOW, dus heb ik twee jaar, waarvan ik eigenlijk denk: ja, hoe gaan we dat nou doen? En gelukkig ben ik, omdat ik wel best wel aardig bijwerk in staat om wat te sparen om die twee jaar te overbruggen, want de vraag is kan je op je 65e nog op de Markt staan, ik heb geen idee of je dat fysiek voor elkaar krijgt. En dan denk ik ja, je zorgt voor jezelf en dan komt er weer wat. Ik heb een huisje in de goede tijd gekocht en denk ik van dan kan ik straks, ik heb maar heel weinig hypotheek, maar als die overwaarde dan straks ook weer belast gaat worden ofzo, dan denk ik ja, waar moet ik dat in godsnaam mee gaan betalen. Je bent blij dat je een eigen huis hebt, met weinig vaste lasten, en dan verzint men weer iets waardoor dat misschien weer niet..."

Moderator: "Bedoel je dan die berichten dat huiseigenaren meer belasting gaan betalen?"

Moderator: "Ja, precies, en dat zijn allemaal van die dingen dat je denkt, ja je probeert aan je tandvlees of je nagels ergens aan een randje te blijven hangen, maar even makkelijk wordt

dat rondje eraf geslagen. Voor mij persoonlijk, het zal ook wel goedkomen, ik lig daar voor de rest niet wakker van, maar het zijn wel van die dingen, je probeert dingen te regelen en je denkt hè, nu heb ik het voor elkaar, en dan komt er weer iets."

Markt3: "Ja, zo is het leven ook, en we zitten daar allemaal mee. Ik moet ook twee jaar langer doorwerken."

Markt4: "Dat begrijp ik en daarvan zal ik niet eh..."

Markt3: "Als ze tekort hebben dan gaat de benzine weer omhoog."

Markt4: "...manisch depressief van worden, maar het is wel zo dat zijn dingen waarvan jij denkt hè hè ik heb het goed geregeld en dan poef is het weer weg."

Moderator: "Markt7 zat te knikken."

Markt7: "Ja het is helemaal waar wat ze zeggen, het is ook gewoon zo. Je voelt je gewoon ook machteloos omdat je er niks mee kan doen. Ik heb het idee dat hun kilometers verder weg zitten, zitten ze ook natuurlijk, en dat wij op die Markt daar gewoon niet bij kunnen. Ze luisteren toch niet naar ons."

Moderator: "En waar kan je niet bijkomen?"

Markt7: "Bij meneer Rutte bijvoorbeeld, daar kan ik niet bijkomen. Wil ik ook misschien niet eens. Maar ik bedoel, die mensen hebben niet het idee hoe het werk op de Markt is, of bij de mensen die op de straat werken, of bij de lagere... daar hebben ze geen flauw benul. Totaal niet."

Markt4: "Ze hebben geen idee hoe het is om van 1200 euro in de maand rond te komen. En dan spreek ik niet voor mezelf, maar. En dan zeggen ze van ja, dit jaar krijgen jullie 100 euro erbij. En dan moeten we blij zijn, tevreden, terwijl wat is nou 100 euro."

Markt7: "Ja en aan de andere kant wordt die 100 euro weer weggehaald."

Markt4: "Ja buiten dat, of zal die erbij komen, als je het per maand gaat uitrekenen heb je een tientje in de maand erbij."

(Markt, ronde 2)

Gebrek aan voorspelbaarheid

Deze dimensie komt veel aan de orde als het gaat om weinig of geen vertrouwen in de politiek. Hierbij spelen twee zaken een hoofdrol. Het wijzingen van standpunten omdat politici denken dat dat electoraal gunstig is, wat overeenkomt met het in de literatuur genoemde niet standvastig zijn, niet trouw zijn aan principes. En daarnaast beloftes (al dan niet in aanloop naar verkiezingen) die worden verbroken of niet nagekomen. Dit is vaak verbonden met het motief om dat te doen, zoals het winnen van stemmen (gecodeerd als 'alles voor de stemmen', onder gebrek aan goedwillendheid). Deze thema's lopen daarom in elkaar over.

Bridge9:

"Eigenlijk zeg jij dat ook al hè [naam], beslissingen nemen omdat je denkt dat een bepaalde groepering in de samenleving [dat wil], of je wil een Wilders, een Baudet de pas afsnijden, dan ga je het net zo willen uitvoeren als zij doen. Nou en dan waai je toch wel aardig... Ik vind daar geen standvastigheid in."

(Bridge, ronde 1)

Moderator: "Jullie zeggen dat politici zich niet houden aan hun beloftes. Waarom is dat?"

Markt2: "Omdat ze ook afhankelijk zijn van anderen. Ze kunnen het niet in hun eentje beslissen. Dus dan denk ik daarom dat ze zich ook niet altijd aan hun beloftes kunnen houden." [..]

Markt4: "Maar dat is ook net wat ik zeg van, wanneer is die belofte gemaakt, is die belofte gemaakt soms voor de verkiezingen."

Markt3: "Vaak wel!"

Markt2: "Of is het wanneer ze al zitten en zeggen van nou, we gaan het zo doen."

Moderator: "Maar als je voor de verkiezingen een belofte doet, dan zit daar dus iets in van een..."

Markt4: "Gewoon een lokkertje."

Markt2: "Ja, precies, een lokkertje."

Markt3: "Ja, het zijn lokkertjes."

(Markt, ronde 2)

Het thema voorspelbaarheid leeft het meeste bij de ROC-studenten. Veel horen we dat politici het niet waarmaken, van alles doen om stemmen te krijgen. Maar ook in de andere drie groepen klinken deze bezwaren. Daarnaast is er ook begrip bij veel respondenten, zoals dat beloftes soms niet na te komen zijn door het sluiten van compromissen. Maar dat begrip is er weinig bij de ROC-studenten, zij zien het niet ten uitvoer brengen van verkiezingsstandpunten als het misleiden van kiezers, en kijken niet of een partij gaat regeren en plannen ten uitvoer kán brengen. Hieronder volgt een langer citaat van een discussie in de ROC-groep over beloftes van politici.

Moderator: "Wat moeten zij doen eigenlijk om jullie vertrouwen te krijgen?"

ROC6: "Ja, gewoon hun belofte... doen wat ze zeggen."

Er klinkt instemming uit de groep

Moderator: "Doen wat ze zeggen?"

ROC8: "Gewoon hun werk doen."

Moderator: "Hun werk doen."

ROC6: "Kijk het hoeft niet eens iets te zijn waar ik het mee eens ben, zolang die maar doet wat hij zegt. Snapt u wat ik bedoel? Een man van z'n woorden."

ROC8: "Ik heb gestemd op een persoon wegens een belofte die hij gemaakt hebt. En als ik er dan achteraf hoor dat die ideeën aan de kant worden geschoven, omdat dat wordt later wel gedaan, en dan komt het er uiteindelijk nooit van, dan heb ik er geen vertrouwen meer in. Als hij dan gelijk eraan begint en ik af en toe een deal zie die af en toe besproken wordt, dan blijft het vertrouwen wel. Dat is de belofte, dat is dan het vertrouwen dat ik heb in de politiek en politici."

Moderator: "Oké, dus jullie zeggen van: nou ja, ik heb vertrouwen in politici als ze doen wat ze beloven." (Meerdere instemmende geluiden en geknik.) "En wat moeten ze dan doen eigenlijk? Wat voor dingen willen we dat ze doen?"

ROC9: "De doelen die ze hebben gesteld toch."

Moderator: "Ja, en wat voor dingen zijn dat?"

ROC9: "Dat hangt af van de partij."

ROC4: "Volgens mij is heel veel van wat ze zeggen ook misleiding hoor. Want bijvoorbeeld wat die Jesse Klaver zei dat iedereen boven de 18 krijgt 10.000 euro dat kan niet eens."

ROC6: "Ja, het kan wel, dat hebben ze in Amerika gedaan. Maar dan krijg je inflatie."

ROC4: "Maar kom op, geloof je nou echt dat ze dat gaan doen? Het is gewoon pure misleiding. Ik vind dat echt kwalijk, dat je mensen zo misleidt."

ROC10: "Is het ook wel. Je krijgt dan geld er weer bij, en mensen gaan dan denken van oja natuurlijk ik krijg dan 10.000 euro."

[..]

Moderator: "En waarom houden ze zich niet aan hun beloftes?"

ROC9: "Om macht te krijgen."

ROC6: "Ja om steun te krijgen en zo dat inderdaad."

Moderator: "Oké helder."

ROC8: "Ze schuiven het op, het gaat om prioriteiten stellen. Maar wat ik ook merk, is van uitstel komt afstel. Uiteindelijk komt het gewoon niet meer aan de pas. Als ze stemmen moeten winnen, maken ze de mooiste beloftes. Ze moeten mensen naar zich toe trekken, het is gewoon een soort van reclame maken voor zichzelf. Uiteindelijk willen ze het wel gaan doen, maar sommige dingen worden wel besproken, maar uiteindelijk nu met corona zijn ze er helemaal niet mee bezig. En uiteindelijk, gaan ze er ook niet meer mee bezig zijn. Want er is weer wat anders wat gedaan moet worden. Dan vind ik eigenlijk van wat je je belofte hebt moet je eerst doen en dan pas aan de rest werken. Gewoon grote stappen zetten."

(ROC, ronde 2)

Moderator: "En kun je dan nog iets zeggen over wat je dan voor positieve dingen? Waar denk je dan aan?"

Bridge3: "Nou ja, dat het overal... een democratie is. Dat is positief. Negatief is dat het niet altijd werkt."

Moderator: "Ja, en wat werkt er dan niet?"

Bridge3: "Nou ja, dat dat veel in... contracten of in akkoorden is vastgelegd en dat alles lamgelegd wordt. Regeerakkoorden... dat met name."

[...]

Bridge7: "Ja, wat ik negatief vind, is dat we er nou zo ontzettend veel verschillende partijen, die eenmansfracties hebt, waardoor het vaak niet meer op de inhoud gaat, maar dat ze zichzelf moeten profileren. Want anders kom je niet in de media."

(Bridge, ronde 1)

Het te grote aantal partijen komt ook, zij het minder nadrukkelijk, in de Marktgroep naar voren. Daarnaast is ook het stroperige proces, met ook nog een Eerste Kamer die naar voorstellen kijkt, hen een doorn in het oog.

Problemen in het democratische systeem

Opvallend in de Bridgegroep is de aandacht voor het democratische systeem, dat volgens hen niet goed werkt. Vooral over het grote aantal partijen is men negatief, omdat men de indruk heeft dat dat het aandacht beluste aspect van de politiek versterkt. Alle partijen zoeken daardoor steeds meer naar media-aandacht en oneliners, waardoor de inhoud ondersneeuwt. Ook de optie van een kiesdrempel wordt geopperd.

05

Resultaten:

politieke

belevingswereld

per groep

Kernpunten:

- **Advocaten:** veel vertrouwen, internationale vergelijking, nadruk op voorspelbaarheid: trouw blijven aan je beloftes.
- **Bridgers:** wel vertrouwen, nadruk op het democratische systeem: staat onder druk door te veel partijen, lawaaipapagaaien en te weinig onafhankelijke Kamerleden.
- **Marktpersoneel:** weinig vertrouwen, politici zijn niet eerlijk, gebruiken bedrieglijke taaltrucjes en snappen niet hoe het leven is voor de onderlaag van de samenleving.
- **ROC-studenten:** weinig vertrouwen, we hebben geen invloed, politici misleiden ons met beloftes tijdens de verkiezingen die ze niet nakomen.

Een tweede doel van dit onderzoek, naast inzicht brengen in de betekenis van politiek vertrouwen, is het in kaart brengen van de politieke belevingswerelden van de vier groepen. Als we de manier waarop men over de politiek praat en de argumenten en de emoties die ter tafel komen vergelijken, zien we aanzienlijke verschillen tussen de groepen. De Advocaten zijn het meest positief, gevolgd door de Bridgers. De Marktgroep en de ROC-studenten zijn beide erg negatief, op hun eigen manier. Opvallend is dat het de Bridgers en Marktkoopliden veel meer raakt dan de Advocaten, er komt veel meer emotie los in de discussies. De ROC-studenten zijn wisselvallig tussen emotioneel en onverschillig, soms naar het apathische toe.

Hieronder schetsen we een beeld van de politieke belevingswereld per groep. Vervolgens gaan we in op de reacties op citaten van de andere groepen in ronde 2. Bijlage 4 toont de hele lijst van citaten waaruit we hebben geput, en waar we in de onderstaande tekst ook verwijzen. Daarna beschrijven we de reacties op de cartoons over de politieke belevingswerelden in ronde 3.

Voordat we de verschillen in politieke belevingswerelden bespreken, lichten we er twee citaten uit waar (enige) herkenning was.

“Ik probeer me heel erg af te sluiten van de hele politiek en het wereldbeeld, maakt mij bijzonder somber eigenlijk. En daarom probeer ik er zo weinig mogelijk over na te denken. Alhoewel ik me afsluit, zie je nog hoe veel ik binnen krijg eigenlijk. Omdat ik het idee heb, voor mij persoonlijk, dat ik totaal geen invloed heb op wat er gebeurt. Niet op het huizen gebeuren, niet op het milieuaspect. Eigenlijk nergens op. Het lijkt alsof we met een soort, misschien niet sneltreinvaart, maar een soort stoptreintje de verkeerde kant op gaan met de wereld. En dat ik echt niet bij de rem kan.”

(Markt, ronde 1) (Bijlage 4, citaat 24)

“Het probleem is hoe ze elkaar aanspreken. Het is schandalig. En dat is Baudet, en dat is Wilders, die zijn er meester in. Die kunnen het heel mooi, bijna cabaret kunnen ze het brengen. Maar in de kamer hoort dat niet thuis vind ik. (...) Als dat de norm is! Die verhuftering van de maatschappij is toch jammer.”

(Markt, ronde 1) (Bijlage 4, citaat 11)

Het eerste citaat ontmoette lichte herkenning in de groepen Advocaten en Bridgers, hoewel ze aangaven het wel erg somber te vinden en dat het niet hun mening was. Maar de opeenstapeling van negativiteit, en dat dat je soms te veel wordt, was herkenbaar. Dit citaat kunnen we als maatschappelijk pessimisme⁶⁴ beschrijven: het gaat de verkeerde kant op en men ervaart machteloosheid, we (collectief) en ik (persoonlijk) kunnen er weinig tot niets aan doen. Zonder meer herkenbaar vond men het tweede citaat in alle groepen. Men vindt het taalgebruik en de manier waarop politici elkaar schofferen in alle groepen ergerlijk.

Advocaten: internationaal gezien vertrouwen, als politici hun woord houden

De Advocaten zijn duidelijk het meest positief. Hoewel ze wel wijzen naar de perikelen rondom de formatie, en aangeven dat die hen nu iets negatiever maken, kiezen in ronde twee zonder neutrale optie met overtuiging voor tamelijk veel vertrouwen in plaats van weinig vertrouwen. Twee zaken zijn karakteristiek voor deze groep, namelijk hun internationale blik en hun procedurele benadering van vertrouwen.

Ze wijzen er al snel in het gesprek op dat ze de politiek in Nederland nog altijd relatief goed vinden, en dan wijzen ze naar het buitenland, waar volgens hen wel bijvoorbeeld corruptie speelt. Dit internationale perspectief sluit aan bij het werkveld van deze groep, en onze selectie van deze groep als theoretisch opgeleide winnaars van de mondialisering. Ook wijzen ze op hun eigen goede omstandigheden, die hen geen reden geven weinig vertrouwen te hebben. Bij zaken als het toeslagenschandaal geven ze aan te snappen dat het je vertrouwen schaadt als het je treft. Maar hen treft dit niet dus raakt het hun vertrouwen ook niet. Ze vinden het jammer dat de formatie zo langzaam gaat en hebben

wel kritiekpunten over (corona)beleid. Maar ze worden nooit boos, verontwaardigd, ze winden zich er niet over op.

Karakteristiek voor deze groep is ook hun procedurele benadering van politiek vertrouwen. Ze onderscheiden iemand goed vinden, (het met die politicus eens zijn) van betrouwbaarheid (consequent zijn, trouw aan je beloftes). Als voorbeeld van negatief gedrag van politici wijzen ze op het nastreven van zoveel mogelijk stemmen en daartoe je beloftes verbreken.

De problemen die hen bezighouden in Nederland zijn vooral maatschappelijk van aard, zoals de woningnood, het klimaat, digitalisering en de kloof tussen arm en rijk. Over dat laatste zegt een van de respondenten dat ze dat zelf aan den lijve ondervindt, ze is in grote armoede opgegroeid en ze begeeft zich nu in totaal andere kringen dan vroeger. Op de woningnood na zien ze veel problemen als mondiaal van aard en dus moeilijk door de politiek aan te pakken. Persoonlijke problemen die de politiek moet aanpakken zijn er niet.

Ze zien zichzelf als betrokken en geëngageerde burgers en geven ze aan veel over de politiek/politieke actualiteit te praten in hun vrije tijd. Dit staat lijnrecht tegenover de Marktgroep waar men aangeeft niks met politiek op te hebben, maar ondertussen wel goed op de hoogte blijkt. Blijkbaar is het voor de ene groep sociaal wenselijk te zeggen dat je het politieke nieuws graag volgt en voor de andere juist niet.

Als we hen citaten uit andere groepen voorleggen, blijken ze het daar in de meeste gevallen niet mee eens te zijn. Zo zien ze lange debatten niet als teken van onkunde, en wijzen ze op de goede intenties van politici. Een citaat uit de ROC-groep, van een jongen die zegt niks te maken te hebben met de politiek (zie Bijlage 4, citaat 23) vinden ze erg, en zonde

⁶⁴ Steenvoorden, E. (2016). *Societal pessimism: A study of its conceptualization, causes, correlates and consequences*. The Netherlands Institute for Social Research|SCP.

dat hij er zo in staat. Het enige citaat waar ze het mee eens zijn is die over taalgebruik op de vorige pagina. Begrip hebben ze voor het citaat wat hierboven staat aangeduid als maatschappelijk pessimisme. Ze herkennen dat het vele slechte nieuws soms moeilijk te verdragen is en begrijpen dat je je ervoor wil afsluiten. Tegelijkertijd staan zij er zelf positiever in.

Bridgegroep: te veel partijen, te weinig oog voor kwetsbare burgers

In deze groep zijn alle respondenten uitgesproken over de politiek. Ze komen als politiek betrokken en geïnformeerd over, vinden dat ook als belangrijk, en noemen de radio- en televisieprogramma's die ze volgen en de documentaires die ze kijken. Sommigen geven aan zo gefrustreerd te zijn over de politiek dat ze zijn gestopt met het volgen van (politiek) nieuws, en brengen dat dan ook als een grote stap en betekenisvolle daad, en een breuk met hun gewoontes.

Deze groep is een stuk negatiever over de politiek dan de Advocaten. Kenmerkend voor deze groep is hun frustratie over het democratische proces, de vele (eenmans)fracties en de problemen om te formeren. Ook vindt men in deze groep dat Kamerleden te veel met hun partijen meelopen en zich onafhankelijker en kritischer moeten opstellen naar hun eigen partij. Hun politieke frustraties betreffen ook beleidskeuzes en hoe die uitpakken. Hierbij wijzen ze naar het toeslagenschandaal, het klimaat, en het onderwijs- en woningbeleid. Sommigen zijn uitgesproken links en verwerpen het 'neoliberale beleid', waar anderen dan weer tegen ingaan.

Toch hangt hun wat positievere blik op de politiek in vergelijking met de Markt en ROC-groepen ook deels samen met de democratie, want ze geven nadrukkelijk aan daar nog wel vertrouwen in te hebben. Daarnaast gaan veel punten niet over zaken die henzelf treffen, maar over wat ze in de samenleving zien gebeuren (ongelijkheid, discriminatie, beleid dat

slecht uitpakt). Daar wijzen ze ook op, dat ze zelf niks te klagen hebben maar zich zorgen maken over anderen. Ze geven uitdrukkelijk aan dat politiek niet alleen maar gaat over je eigen portemonnee, maar juist ook om anderen. Ook hier wordt het toeslagenschandaal genoemd.

Ondanks hun empathie en hun verontwaardiging over hoe de politiek functioneert zijn ze het met de citaten uit de ROC en Marktgroep die we ze voorleggen meestal niet eens. Wel met het citaat over de cabaretseke politiek (citaat 11, Bijlage 4), en er is enige herkenning (maar niet met de diepte van de somberte) voor het maatschappelijk pessimistische citaat (citaat 24, Bijlage 4). Vaak geven ze aan dat ze negatieve opmerkingen kunnen invoelen maar het ook jammer vinden dat men er zo instaat. Bij een citaat uit de ROC-groep, dat politici vooral bezig zijn met stemmen winnen (citaat 17), vinden ze dat een blijk dat men het systeem niet zo goed begrijpt. Zij vinden het meestal niet erg wanneer politici in campagnetijd beloftes doen, want dat is dan het spel, en de rol die politici hebben. Bovendien, je stemt niet op een persoon maar een programma.

"Wij kunnen daarover heen kijken, ja dat is het spel, zo wordt het gespeeld. Maar als je er niet overheen kan kijken, dan snap ik dit wel. [...] Nee, maar dat is ook een kwestie van... Wat voor denkkracht heb je, of wat voor opleiding heb je, dat is ook kwestie van niveau denk ik.

(Bridge, ronde 2)

Ook zijn de meesten er niet voor om Tweede Kamer leden te werven met praktijkervaring en een lagere opleiding. Je moet bij de top beginnen, met andere leiders die meer hun nek durven uitsteken en inlevingsvermogen hebben. Een enkeling vindt het

wel een goed idee, vooral omdat dat zou zorgen dat de huidige politici wordt gevraagd hun standpunten beter uit te leggen.

“Zo’n persoon zou misschien écht goeie vragen kunnen stellen, wat bedoel je daar nou precies mee, dat je weer eens een niveau krijgt dat je iets moet uitleggen, wat misschien jouw plan is of wat dan ook. Dat zou je er misschien mee krijgen.”

(Bridge, ronde 2)

Marktgroep: politiek snapt de onderlaag niet en is niet eerlijk

Deze groep is samen met de ROC-groep het meest negatief over de politiek, en anders dan de ROC-studenten daarin zeer uitgesproken en stellig. Hoewel door de gesprekken heen duidelijk wordt dat er rechtse en linkse voorkeuren zijn en men het zeker niet overal over eens is, is gebrek aan vertrouwen de gemene deler. Ze geven aan dat politici totaal niet weten wat er speelt *“in het leven van een normaal, iets onder modaal persoon”*. Sommigen gaan verder, en menen dat politici hier heus wel weet van hebben, maar bewust niks met deze kennis doen.

“Ik stak mijn hand niet op, maar ben het er wel totaal mee eens. Geen vertrouwen, absoluut. En met haar ook, helemaal eens. Ze weten absoluut niet wat er gebeurt op straat, in de steeg. Ze zitten in hun eigen cocon en verder komen ze niet.”

(Markt, ronde 1)

“Je voelt je gewoon ook machteloos omdat je er niks mee kan doen. Ik heb het idee dat hun kilometers verder weg zitten, zitten ze ook natuurlijk, en dat wij op die Markt daar gewoon niet bij kunnen. Ze luisteren toch niet naar ons.”

Moderator: *“En waar kan je niet bijkomen?”*

“Ja, en wat werkt er dan niet?”

“Bij meneer Rutte bijvoorbeeld, daar kan ik niet bijkomen. Wil ik ook misschien niet eens. Maar ik bedoel, die mensen hebben niet het idee hoe het werk op de Markt is, of bij de mensen die op de straat werken, of bij de lagere... daar hebben ze geen flauw benul. Totaal niet.”

(Markt, ronde 2)

Kenmerkend is dat ze zeggen weinig over politiek te praten, maar dat ze erg goed op de hoogte blijken over de actualiteit. Blijkbaar is engagement niet iets om je op te laten voorstaan. Dit staat in schril contrast met de Advocaten en Bridgers, die juist hun engagement benadrukken.

Ook kenmerkend is hoe ze over hun eigen groep praten. In ronde 1 voorzichtig *“iets onder modaal”*, maar later in ronde 2 *“de onderlaag van de samenleving”* en *“het klootjesvolk”*. Ze geven aan zich heel kwetsbaar te voelen voor veranderingen in beleid, die zich regelmatig voordoen. Die veranderlijkheid, die henzelf direct treft, heeft zich ook al regelmatig voorgedaan (zie citaten onder gebrek aan vertegenwoordiging). In ronde 1 zijn er twee respondenten bij die eigenaar zijn van een Marktkraam. Zij waren er in ronde 2 en 3 niet bij. In ronde 2 gaat het gesprek, als de moderator zegt dat ze de vorige keer opvallend weinig problemen noemden die hen persoonlijk raken, daarna wel veel meer over henzelf. Waar het in ronde 1 gaat

over het woningtekort, te weinig aandacht voor praktijkonderwijs, en hoe de politiek te weinig opkomt voor boeren en vissers, praten de respondenten in ronde 2 over hoe laag het minimumloon is en hoe kwetsbaar ze zich voelen voor zwalkend financieel overheidsbeleid.

*“En dat zijn allemaal van die dingen dat je d
enkt, ja je probeert aan je tandvlees of je nagels
ergens aan een randje te blijven hangen, maar
even makkelijk wordt dat rondje eraf geslagen.
Voor mij persoonlijk, het zal ook wel goedkomen,
ik lig daar voor de rest niet wakker van, maar het
zijn wel van die dingen, je probeert dingen te
regelen en je denkt hè, nu heb ik het voor elkaar,
en dan komt er weer iets.”*

(Markt, ronde 2)

Een belangrijke rol is weggelegd voor de in hun ogen eindeloze debatten, waarbij heel weinig gebeurt. En waar politici ook nog eens bewust proberen zo weinig mogelijk te zeggen, geen antwoord te geven, en/of allerlei zaken te verdraaien. Het gebrek aan efficiëntie, het gebrek aan fatsoen naar elkaar, en de oneerlijkheid zijn nauw met elkaar verweven. Taaltrucjes, waarmee politici antwoorden ontwijken, vinden ze ook een teken dat politici oneerlijk zijn.

*“Ik vind ook dat ze zich wel allemaal, omdat ze
zo goed kunnen lullen, dat ze zich overal gauw
weer uit lullen. Dat er geen actieve herinnering
aan is, of weet ik veel wat.”*

(Markt, ronde 1)

(langer citaat onder gebrek aan integriteit)

ROC-studenten: het maakt niet uit wat wij vinden

In de ROC-groep is de onvrede wat minder uitgesproken en doorleefd. Ze hebben minder persoonlijke verhalen en lijken ook minder interesse voor de politiek te hebben. Ook lijken ze minder een mening te hebben gevormd over politieke kwesties en zeggen ze regelmatig dat ze er open in staan of dat een ander in de groep hen heeft overtuigd. Het is bijzonder te merken hoe open en respectvol ze met elkaar praten. Want hun politieke mening ligt soms erg uiteen. We zien in de drie rondes veel verschillende gezichten, telkens is minimaal de helft er voor de eerste keer bij. In ronde 3 zijn de ROC-studenten bovendien positiever dan de eerste twee rondes.

Een aantal van hen lijkt zich al van de politiek te hebben afgekeerd. Ze verwachten geen invloed te hebben en vragen zich af waarom mensen eigenlijk zouden stemmen. Het is daarom moeilijk te zeggen welke groep negatiever is over de politiek, de Marktgroep of de ROC-studenten. Hoewel de Marktgroep meer emotie en meer boosheid laat zien, en meer uitgesproken is in de opvattingen, was de aan apathie grenzende houding van de ROC-jongeren ook een teken van grote afstand tot en onvrede over de politiek.

In samenstelling is ROC groep is veel diverser dan de andere groepen, verschillende deelnemers zijn van kleur of vertellen dat hun ouders niet in Nederland geboren zijn. Het toeslagenschandaal speelt hier duidelijk het indringendste; respondenten kennen zelf mensen die hierdoor getroffen zijn. Deze groep wijst ook als enige op problemen van discriminatie en racisme, zoals aangehouden worden omdat je in een dure auto rijdt en minder snel gekozen worden als nieuwe huurder. Veel van de deelnemers in deze groep spreken hun waardering uit voor Wilders. Sommigen geven aan op hem te stemmen, en anderen dat ze dat ook zouden doen “als hij niet een racist was”.

Elke ronde was de dynamiek anders. Waar het de eerste ronde lastig was de rust te bewaren en de respondenten telkens door elkaar praatten, vielen er veel stiltes in het tweede gesprek en was het moeilijk het gesprek op gang te krijgen. De studenten gaven een verschillende indruk. Sommigen hebben veel onvrede maar zijn duidelijk wel 'aangehaakt', hebben wel belangstelling voor de politiek, lijken het te volgen en vinden het leuk erover te praten. Anderen zijn moeilijk aan het praten te krijgen, en zeggen dat ze geen invloed hebben, dat niemand naar ze luistert. Weer een ander zegt "er los van" te zijn, en lijkt zich erbuiten te plaatsen.

ROC2: "Ik ben er los van."

Moderator: "Je bent er los van?"

ROC2: "Ja, gewoon zo, ik ben er los van. Ik hou me er niet van bezig."

ROC4: "Boeit je niet echt..."

ROC2: "Nee, niet dat het me niet boeit maar... ik hou me er gewoon niet mee bezig. Sowieso, kijk ik heb helemaal geen vertrouwen bij alles ingevuld, dus ik hou me er niet mee bezig dus ik hoef ze ook niet te vertrouwen. Ik stem niet, mocht ook niet eigenlijk toen dat kon. Ik heb nog nooit te maken gehad met de politiek, met de politie en rechtbank... Ik hoef me er niet mee bezig te houden."

(ROC, ronde 1)

Zijn medestudenten zijn het niet met hem eens, zeggen tegen hem je juist moet gaan stemmen als je het er niet mee eens bent. Maar deze student ziet daar helemaal niks in. Een andere ROC student in ronde 2 lijkt zijn mening te delen.

ROC11:

"Ikzelf vind dat ze doen alsof we een keuze hebben terwijl we dat niet hebben. Ze doen alsof we wat te zeggen hebben terwijl we dat niet hebben eigenlijk. Net zoals, we mogen gaan stemmen maar uiteindelijk hebben we zo te zeggen niets te zeggen. Je stemt misschien op iemand, maar ja..."

(ROC-studenten, ronde 2)

Opvallend is dat de ROC-studenten in ronde 3 wat hogere vertrouwenscijfers geven dan de eerste twee rondes. Waar ze in 2021 heel negatief zijn over de regering, vanwege het coronabeleid en de QR code, en vanwege de toeslagen affaire, lijken ze in 2022 wat milder gestemd over vooral Mark Rutte. Aan de andere kant blijken de meesten in het gesprek dat volgt op de vertrouwenscijfers helemaal niet te spreken over de politiek. Het gesprek is wederom negatief, vooral over hoe politici met elkaar omgaan en dat ze zo weinig gedaan krijgen. In vergelijking met de vorige keer geven de ROC-studenten vaker aan te kijken naar de livestream van de Tweede Kamer, of filmpjes te kijken van het parlement via Tiktok. Ze hebben het er dan ook wel met vrienden over, bijvoorbeeld op een PlayStation party. Ze vinden politici niet professioneel overkomen, ze halen elkaar naar beneden en kijken aldoor op hun telefoon.

ROC10:

"Ik heb wel eens gekeken naar een livestream van de Tweede Kamer. Ja, ik vind het echt een toneelstuk. Daarom heb ik er geen vertrouwen in. Het ziet er niet serieus uit. Je ziet ook van die foto's dat mensen daar gewoon op die tafel slapen, mensen zitten op hun telefoon. Je weet natuurlijk niet wat diegene doet op de telefoon, maar het ziet er niet goed uit. Ja, dat is onprofessioneel weet je, het is niet echt dat je denkt van die doet ze best, daar geloven we in."

(ROC-studenten, ronde 2)

Een belangrijke rol is weggelegd voor politici die beloftes doen in verkiezingstijd, om die beloften vervolgens niet waar te maken. Een voorbeeld dat men oppert is dat GroenLinks €10.000 beloofde voor jongeren zodra ze 18 jaar worden. De ROC-studenten nemen het niet nakomen van beloften hoog op. De term waarmaken valt regelmatig. Politici hebben nog best wel goede ideeën, maar ze maken ze niet waar (zie citaten hierboven bij gebrek aan vertegenwoordiging). Soms geven ze zelfs de indruk zich misleid te voelen. Er wordt de vraag opgeworpen, wie controleert eigenlijk politici? Of ze doen wat ze hadden beloofd? Als het dan stilvalt, oppert iemand dat de Europese Unie dat zou moeten doen. Checken of beloften worden waargemaakt en zo niet ze naar huis sturen.

Net als de Marktgroep, en in tegenstelling tot de Advocaten en Bridgers, noemen ook de ROC-studenten problemen die hen zelf of hun omgeving direct raken. Zoals te weinig aandacht voor en lange wachtlijsten in de mentale gezondheid (zorg), hoge prijzen van onder andere schoolgeld, woningtekort en geweld. Verschillende respondenten noemen steekpartijen, geweld in het openbaar vervoer en op straat. Ze geven aan op hun hoede te moeten zijn in hun eigen buurt. Ook staat de groep in ronde 1 lang stil bij jeugdvoorzieningen zoals buurthuizen die ze cruciaal vinden om het afglijden van jongeren te voorkomen. Want, zoals ze zeggen, hangjongeren zijn normale mensen, er is een reden dat ze niet thuis zijn. Hieronder volgt daarover een lang citaat.

ROC6: "Ik vind dat er meer van die buurthuizen en zo weet je wel moeten komen. Vooral in wijken waar..."

ROC5: "Dat is er toch al?"

ROC6: "Zeg maar vooral in wijken waar het net wat minder gaat dan. Een wijk waar het minder gaat, mensen die het minder hebben, die gaan sneller de straat op of illegaal doen."

Moderator: "Dus jij vindt dat er meer buurthuizen moeten komen?"

ROC6: "Dat er daar meer aandacht aan wordt besteed, dat kinderen meer van de straat af blijven."

ROC3: "Want ze schreeuwen allemaal "criminelen, criminelen", maar wat doen ze om die jongeren uit die criminaliteit te halen?"

ROC6: "Ja dat. Dat moet je eerst eigenlijk gewoon eerst aanpakken bij kinderen, dat ze het niet moeilijk krijgen. Dat is het meer."

Moderator: "En dat helpt wel die buurthuizen, denken jullie?"

ROC11: "Jawel, want je komt uiteindelijk wel samen."

ROC3: "Ik ben sowieso ouder dan de meeste hier. Vroeger, ik kom uit Limburg, is sowieso anders. In Limburg, we hadden bijna op elke hoek van de straat een buurthuis. Daar zie je niet..."

Moderator: En wat is daar goed aan dan?"

ROC3: "Doordat er meer buurthuizen... dan spreek je af na school, we zijn die en die tijd vrij, zie je in het buurthuis, we gaan poolen, we gaan weet ik veel, van alles. We gingen ook soms bijvoorbeeld zwemmen en die dingen. Dus je had geen tijd... Die clubjes gaan pastdicht als jij thuis moet zijn om te eten, slapen en die dingen."

Moderator: "En is het dan het goede dat je leuke dingen samen doet, of ook vooral dat je het niet slechte dingen gaat doen?"

ROC3: "Ja, dat je niet slechte..."

ROC6: "Bijvoorbeeld, zo'n buurthuis bij mij... Het is niet echt een goede wijk, financieel gezien. Je hebt zeg maar kinderen die het minder hebben. Wat dat buurthuis heeft gedaan, die kinderen van veertien, vijftien, heeft hij geholpen aan een thuisbezorgd baantje, toen ze eten gingen bezorgen. Tijdens COVID, gingen ze zelf eten maken daar in het buurthuis, die kinderen. Iedereen was daar eigenlijk bezig

en ze waren gewoon leuk met elkaar bezig, zodat ze niet op straat gingen hangen. Vooral met COVID, volgens mij gingen echt veel meer mensen de straat op om verkeerde dingen te doen. Snapt u wat ik bedoel?"

(ROC2 lacht)

ROC6: "Nee, maar dat is wel gewoon zo toch."

ROC2: "Ja man, je hebt gelijk."

ROC5: "Het zorgt gewoon dat je je tijd benut en niet bezig bent met verkeerde dingen."

ROC6: "Ja, dat je niet het verkeerde pad op gaat."

ROC2: "Lekker pannenkoeken bakken voor de oudjes of zo weet ik veel. Poffertjes maken, gewoon gezellig doen toch."

ROC6: "Het is toch leuker als je het met vrienden doet."

ROC3: "Er wordt elke keer gezegd "die hangjongeren, die hangjongeren". Maar wat doen jullie eraan om het geen hangjongeren meer te maken dan? Er moet wel hulp komen."

ROC2: "Ik weet niet of jullie dat hebben gezien, dat was zo'n documentaire over de Schilderswijk. Dat ze uiteindelijk een buurthuis hadden ze... gingen die mensen geld stoppen in het buurthuis, en dan was het WK-periode, zes, acht jaar geleden of zo. Ging iedereen, kwamen ze bijeen en toen werd die criminaliteit ook minder. Want hangjongeren zijn niet hangjongeren, het zijn normale mensen..."

ROC3: "Die niet thuis kunnen..."

ROC6: "Er is een reden waarom ze buiten zijn."

(ROC-studenten, ronde 1)

Het meest opvallend is dat verschillende respondenten aangeven op het MBO niet op hun plek te zijn. Dat hun ouders en zijzelf niet wisten wat een citotoets was, ze maar wat bij elkaar gegokt hebben, en toen naar het VMBO moesten. Maar dat

ze veel meer hadden gekund en dat het niet eerlijk is kinderen al zo vroeg in een hokje te plaatsen waar je later niet meer uit komt. Het niet gezien worden, niet voor vol te worden aangezien, zowel door de politiek en de maatschappij, schijnt ook daar doorheen. Onderstaande fragment volgde na pogingen de groep aan het praten te krijgen in ronde 2, wat maar niet echt lukte, vooral bij de nieuwe respondenten. Dus weken we maar van het script af en vroegen wat ze in het torentje zouden zeggen. En toen volgde het onderwijssysteem. En kwamen ze opeens op gang.

Moderator: "Maar stel ik heb het telefoonnummer van Mark Rutte en ik zeg oké, ROC12 en ROC13 hebben hele goede ideeën, die komen bij jou langs, trek een uur vrij in je agenda en die komen jou vertellen waar je aandacht aan moet besteden. Wat ga je dan zeggen?"

ROC12: "Het onderwijs. Ik vind het heel raar dat je gewoon van jonge leeftijd al een niveau krijgt, om zo te zeggen, want je gaat natuurlijk van de basisschool naar de middelbare school, hoe oud ben je? Elf, twaalf of zo? Dat het eigenlijk vanaf dat moment al wordt bepaald waar je terecht komt. Natuurlijk kan je wel nog hogerop komen of zakken."

ROC6: "Dat is moeilijk."

ROC12: "Wat zeg je? Oh ja dat is oneerlijk. Je kan niet verwachten dat een kind van 12 zo goed zijn best zou doen..."

Moderator: "Dan ben je veel te jong."

ROC12: "Ja."

ROC13: "Ook als je kijkt naar andere landen, in dit geval bijvoorbeeld de Filippijnen, in dit geval. Dat vind ik bijvoorbeeld... Stel ik zou zeggen in Nederland, ik wil rechten gaan studeren, maar voor mijn citotoets heb ik vmbo-basis. Dan zouden ze hier zeggen: vergeet het maar. Maar in de Filippijnen is het zo, dat als jij echt iets wilt en je kan gewoon laten zien ik kan dit, dan ga je

gewoon een toets maken en dan zit je gelijk op dat niveau. In Nederland is het gewoon meer zo zeer van alles gaat echt om papier en het is eigenlijk ook een momentopname. Want wie weet, voelt diegene zich niet lekker en dan maak je zo'n toets gedwongen en dan ja, op basis daarvan, zeg maar..."

ROC4: "Ik had dat bij mijn citotoets. Ik had echt veel spijt, maar ik zeg maar bijna alles gegokt omdat ik me niet realiseerde hoe belangrijk het voor me zou zijn later."

ROC12: "Je hebt ook heel vaak mensen die bijvoorbeeld vanuit een gezin komen waar niet echt naar ze wordt omgekeken. En dan krijgen ze vanaf jongs af aan zo te zeggen, basis ofzo. Niet dat dat slecht ofzo is, maar dan krijgen ze best wel een heel laag niveau terwijl ze veel meer dan dat waard zijn maar het is dat ze vanaf huis geen basis hebben gekregen." Moderator: "Dus jij wil iets veranderen in het onderwijs, dat je op een latere leeftijd ook nog..."

ROC6: "Dat je niet gelijk in een kadertje wordt geplaatst."

ROC12: "Ja precies."

ROC6: "Bijvoorbeeld ik zelf, ik was best wel een moeilijk kind op de basisschool, ik zat heel veel te kloten op school. Je hebt zo'n NIO toets en dan krijg je daarnaast nog citotoetsen, zo was dat bij ons. Die NIO toets heeft heel veel invloed op wat voor niveau je gaat halen. Die NIO toets die nam ik niet serieus. Je bent nog een kind, je ziet alles nog als heel speels. Ik had zwakbegaafd gekregen omdat ik gewoon wat maar deed, zoals ROC4 zei, dingen ging gokken. Ik wilde snel uit het lokaal gaan, die toets duurt twee uur. Dat is toch bizar voor een kind van 11."

Anderen stemmen ook in.

ROC6: "Daarna, er was een middelbare school bij mijn in de buurt [xxx], dan kun je sportacademie volgen, kan je lekker trainen tijdens je les. Dat wilde ik heel graag doen. En daar had je havo tweetalig, en ik wilde samen met m'n maatjes in de klas koen maar dat gaat niet met zwakbegaafd. Toen ging ik heel hard m'n best doen. Uiteindelijk kreeg we de citotoets uitslagen: mavo havo. Normaal gesproken mag je dan gelijk havo doen, maar omdat ik in het verleden die zwakbegaafd had gekregen, toen zeiden ze: nee, sorry je mag geen havo gaan doen, moest ik mavo gaan doen. En vanaf dat punt op de middelbare school is het heel moeilijk om steeds gemiddelde van een 8 te halen om havo te gaan doen. Want dan kom je ook in de puberteit, toch niet heel serieus meer nemen, dan ga je niet extra je best doen om nog meer school te gaan doen. Snapt u wat ik bedoel? Dat vind ik eigenlijk heel raar, dat je gelijk op zo'n jonge leeftijd al in een kadertje wordt geplaatst. Jij mag geen havo doen, of jij mag dat niet doen."

(ROC-studenten, ronde 2)

Reacties op citaten van andere groepen (ronde 2)

De verschillen tussen de groepen blijkt ook uit hun reacties op citaten uit andere groepen in ronde 2. Hoewel, opvallend genoeg, men in alle groepen soms in eerste instantie reageert met instemming of herkenning, blijkt vervolgens uit de discussie erna dat ze er wel degelijk anders instaan. We beginnen bij de reacties van de Advocaten en Bridgers op citaten uit de Markt en ROC-groepen. Hoewel ze de onvrede uit die twee laatste groepen invoelbaar of begrijpelijk vinden, staat het tegelijk duidelijk mijlenver van hen af. Ze menen dat men ook het systeem niet goed

begrijpt (lang praten, verkiezingsbeloftes, dat hoort erbij), en wijzen bij een citaat over Wopke Hoekstra's investeringen op zijn goede intenties.

Reacties op citaat 24 uit Marktgroep (Bijlage 4) over afsluiten van de politiek en we in een trein zitten die de verkeerde kant opgaat:

"Het is een vrij deprimerende uitspraak. Ja lastig. Ik probeer zelf altijd positiever erin te staan. Ik snap waar het vandaan komt."

(ROC-studenten, ronde 2)

Reacties op citaat 17 uit ROCgroep (Bijlage 4) over beloftes om stemmen te trekken:

Bridge1: *"Ik vind dat geen probleem, voor m'n eigen partij."*

Bridge6: *"Ik ook niet. Als je daar, wij kunnen daarover heen kijken, en wij zijn, ja dat is het spel, zo wordt het gespeeld. Maar als je er niet overheen kan kijken, dan snap ik dit wel."*

Moderator: *"En waarom denken jullie dat zij daar niet overheen kunnen kijken?"*

Bridge6: *"Nou dat blijkt uit zo'n..."*

Bridge1: *"Uit zo'n verhaal."*

Bridge5: *"Ze hebben minder ervaring nog, weetje wel, omdat een beetje zo de jaren te volgen."*

Bridge6: *"Dat blijkt toch uit zo'n citaat?"*

Moderator: *Ja dat blijkt zeker, maar waarom? Is dat... Geloofden jullie het vroeger ook niet?"*

Bridge6: *"Nee, maar dat is ook een kwestie van... Wat voor denkkraft heb je, of wat voor opleiding heb je, dat is ook kwestie van niveau denk ik."*

(Bridge, ronde 2)

Reacties op citaat 23 uit ROCgroep (Bijlage 4) over geen vertrouwen en de politiek die niet boeit:

Bridge2: *"Jammer, erg jammer, dat ze natuurlijk zo al denkt. Die hoop.."*

Bridge3: *"Ik denk dat het een keuze uit velen is, maar ik kan me er wel iets bij voorstellen. Of je komt in opstand of je laat het erbij. En ja, ik vind het zeker. Vanuit dat perspectief vind ik, vind ik het heel begrijpelijk."*

Bridge2: *"Wij waren meer opstandig denk ik."*

Bridge3: *"Wij hadden ook meer perspectief."*

Bridge7: *"Exact."*

Bridge6: *"Al die citaten zijn terug te voeren op het feit dat mensen zich niet gehoord voelen en niet vertegenwoordigd voelen."*

Omgekeerd kunnen citaten van de Advocaten en Bridgers niet op veel herkenning rekenen in de Markt en ROC-groepen. Op het citaat dat het in Nederland relatief goed gaat (citaat 9, Bijlage 4) reageren de mensen in de Marktgroep eerst instemmend. Het is hier beter dan in het buitenland, we hebben een dak boven ons hoofd en geen oorlog. Maar ook zegt men meteen: "dat zegt iemand die meer geld verdient". En een ander wijst naar het toeslagenschandaal, en dat dat niet de bedoeling kan zijn. In de ROC-groep kan dat citaat op nog minder herkenning rekenen:

ROC4: *"Maar ik vind dat ook een zwak argument. Natuurlijk andere landen hebben het veel slechter. Maar wij kunnen het veel beter hebben. Snap je, dat dus."*

ROC8: *"Dus vergeleken met een ander land zijn wij een goed land, maar het kan beter."*

ROC9: *"Het kan altijd beter."*

ROC6: *"Het gaat de slechte kant op naar mijn gevoel. Dat is het eigenlijk meer. Waar ik*

vandaan kom [midden Azie, ouders respondent zijn gevlucht], daar is de overheid echt veel erger. Daar heb je helemaal geen controle over wat er gebeurt. Vergeleken met hier. Maar dat wil niet zeggen dat het hier altijd goed gaat." ROC11 maakt instemmend geluid.

(ROC-studenten, ronde 3)

Ook citaat 1 dat het prettig is om vertrouwen te hebben, kan niet op instemming rekenen in de ROC groep.

ROC4: "Dus je bent niet realistisch. Het leven is niet altijd maneschijn."

ROC6: "Ja inderdaad. Dan ben je jezelf voor de gek aan het houden. [...] Ja, kijk bijvoorbeeld iemand kan m'n telefoon kapot gooien. En dan kan ik zeggen, ik heb tenminste een telefoon. Dat is het positieve eraan. Er wordt gelachen. Ik mag toch boos zijn dat m'n telefoon kapot is, je moet jezelf toch niet voor de gek houden. Telefoon en politiek is niet gelijk, maar u snapt wat ik bedoel toch?"

(ROC-studenten, ronde 2)

Als we citaat 3 voorleggen over de positieve kanten van het democratische systeem, dat compromissen oplevert, is men het daar in de Marktgroep niet mee eens. Al ziet men ook geen alternatief.

Markt3: "Lastig."

Markt1: "Ja, lastig."

Markt4: "Het werkt wel, maar alsof je door een moeras loopt, zeg maar. Je komt wel vooruit, maar niet heel snel."

Markt3: "Maar hoe kun je nou een coalitie, bijvoorbeeld, dan heb je links en rechts bij mekaar, en die moeten dan uiteindelijk op één golfenkte komen. En dan heb je ook nog de Eerste Kamer die ook nog even roet in het eten gaat gooien. Dan kom je toch niet tot een beleid. Lijkt mij. Het duurt allemaal zó lang. Überhaupt ook over de rechtbanken en zo, als je kijkt hoe lang alles duurt, dan komt er volgend jaar de rechtszaak, en dan weer een zitting. En zelfs bij grote criminelen, dat je denkt dat is wel duidelijk bij wijze van spreken, blijkbaar niet. Tjonge jonge, hoeveel geld daar niet in om gaat, allemaal om het recht te laten zegevieren."

Moderator: "Dus dit spreekt jullie niet zo heel erg aan of wel? We zijn een democratie, en daar ben ik blij mee en we hebben coalities en..."

Markt4: "Ja, het gaat erom, je kan er niet blij mee zijn, maar wat is het alternatief."

Markt3: "Das een goeie."

Markt1: "Nou ik vind dat het systeem zoals het is op zich wel prima werkt, maar weet je, politiek haalt sowieso niet echt het beste in mensen naar boven, heb ik het idee. Maar ja weet je, het systeem veranderen, ik zou niet weten hoe."

Markt4: "Nee het is ook, want in deze discussie ga je natuurlijk, je kijkt naar de ideale situatie. Maar de ideale situatie die bestaat gewoon niet."

(Markt, ronde2)

Reacties op cartoons van de politieke belevingswerelden (ronde 3)

Na de eerste twee rondes en een uitvoerige analyse hebben we professionele cartoons laten maken over de politieke belevingswerelden van alle groepen. Dit dient een aantal doelen. Ten eerste om te valideren of de respondenten zich herkennen in de manier waarop we hun perspectief beschrijven. Na de gesprekken zijn alle cartoons ook nog op details aangepast naar aanleiding van de feedback die ronde 3 opleverde. Ten tweede is dit een laagdrempelige manier om de groepen op elkaars politieke belevingswereld te laten reflecteren en zo overeenkomsten en verschillen te onderzoeken. Citaten werkten ook goed in ronde 2, maar een belevingswereld met veel tekst en uitleg leent zich niet goed voor focusgroepen en is waarschijnlijk voor de ene groep makkelijker tot zich te nemen dan de andere. Ten derde lenen cartoons zich goed om de uitkomsten met een breder publiek en in het maatschappelijke debat te delen. De versie die de respondenten hebben gezien wijkt iets af van de cartoons die in dit rapport zijn afgebeeld, gezien de kleine aanpassingen die nog zijn gedaan (welke we hieronder vermelden). Voor elke cartoon geven we weer hoe de eigen groep erop reageerde en wat de andere groepen ervan vonden.

Cartoon over de politieke belevingswereld van de Advocaten

In Figuur 1 is een werldebol te zien met daarin Nederland als een klein eilandje van voorspoed en rustig politiek debat, in een wereld waar het verder een stuk minder goed gaat. Deze cartoon geeft het internationale perspectief weer dat zo karakteristiek is voor de Advocaten. En zoals we al hierboven opmerkten, ook wat we van deze groep zouden kunnen verwachten als selectie van de theoretisch opgeleide winnaars van de mondialisering.

De versie van deze cartoon die we in de groepen hebben getoond had bovendien een loep waar doorheen Nederland was afgebeeld. Dit wekte de indruk onder de Advocaten zelf, en onder sommige anderen, dat deze groep zich niet met het buitenland bezighoudt, terwijl het tegenovergestelde het geval is. Daarom is dat aangepast in de definitieve versie.

De Advocaten herkennen de boodschap van de cartoon, al benadrukken ze ook hun opvatting van vertrouwen als het voorspelbaar zijn en houden aan principes en beloftes. Het zien van de cartoons van de andere groepen roept bij hen de reactie op zich geprivilegieerder zijn dan de andere te voelen, blijkend uit die internationale blik. In de ROC- en Marktgroep reageren ze wat gelaten op deze cartoon. Ja, zij (de Advocaten) hebben het goed, dus zij zijn wel tevreden hier, is het sentiment. Er is voorzichtige instemming, dat is ook zo, het is hier ook relatief goed. Maar men vindt het nog geen reden om tevreden te zijn, want er gaat nog genoeg niet goed.

ROC10:

“Je kan niet zeggen het gaat slechter in het buitenland. Dat kan je niet als excuus gebruiken om minder dingen te gaan doen in Nederland.”

(ROC-studenten, ronde 3)

De cartoon verrast de Bridgers zodanig dat men aanvankelijk denkt dat we hen heel andere vragen hebben gesteld. Als we ze verzekeren dat dit echt niet het geval is, zijn de Bridgers wel verbaasd over de internationale blik van de Advocaten. Daarna volgt wel herkenning, zij herinneren zich ook gezegd te hebben dat het met hen en hun directe omgeving goed gaat. Maar zij trekken het zich meer aan hoe het met de rest van de samenleving gaat.

Bridge7:

"We denken niet alleen aan onze eigen positie maar ook aan de mensen die het niet zo goed hebben en waar de politiek goede dingen voor zou moeten doen. Wat nu niet gebeurt. Als wij over politiek praten hier, dan hebben we t niet over onze eigen hachie. Nee, we hebben t over het algemeen belang."

(Bridge, ronde 3)

Figuur 1: Politieke belevingswereld van de Advocaten

Cartoon over de politieke belevingswereld van de bridgers

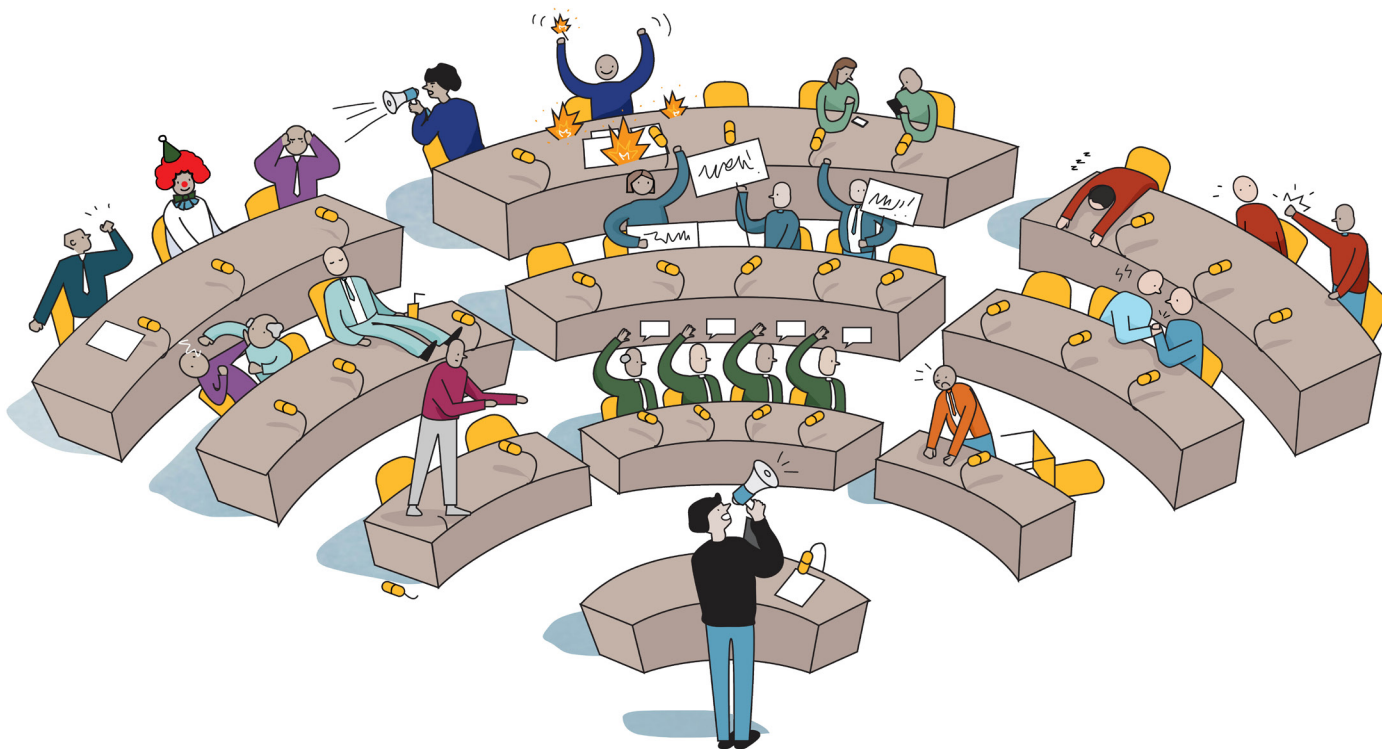
De cartoon over de Bridgegroep in Figuur 2 toont het parlement met heel veel verschillende fracties, waar veel strijd is en geroep om aandacht, zelfs een clown, en ook fracties met jaknikkers. De Bridgers vinden de conceptcartoon over hun belevingswereld te heftig, al konden ze zich vinden achter de boodschap, namelijk een systeem dat niet werkt, met veel geroep om aandacht door te veel (eenmans)fracties. In de conceptversie zat meer chaos in het parlement, meer agressie tussen politici, en brokkelden de bankjes letterlijk af. Die details zijn in de definitieve versie veranderd.

In de andere groepen vindt deze cartoon instemming, al vond men het regelmatig een beetje overdreven, maar dat is ook al snel het geval bij een cartoon

vond men. Sommigen in de ROC groep en de Marktgroep vinden het ook niet overdreven: "Ze zijn vaak wel meer bezig met zichzelf omhoog te werken en anderen omlaag dan iets anders" klinkt het in de Marktgroep. Bij de Advocaten vindt deze cartoon de minste weerklank. Ze denken dat ouderen waarschijnlijk vergelijkingen met vroeger maken en niet weten hoe het er echt aan toegaat in negen van de tien debatten in kleine commissievergaderingen. Het verrast de Advocaten ook wel dat de Bridgers zo negatief zijn.

Opvallend is dat het de Bridgers zelf ook verrast hoe negatief de cartoon is. Ondanks hun relatief hogere cijfers in ronde 1 en 2 zijn ze toch in hun gesprekken heel kritisch en negatief. Dit sluit aan bij bevindingen van het SCP, waar ook hogere vertrouwenscijfers gepaard gaan met kritische opmerkingen.⁶⁵

Figuur 2: Politieke belevingswereld van de Bridgers

⁶⁵ Miltenburg, E. et al. (2022). *Burgerperspectieven 2022|2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Cartoon over de politieke belevingswereld van de Marktgroep

De cartoon over de Marktgroep laat hen zien in een overstroming, waar de politici totaal geen last van hebben want bij hen is het droog. Op hulpgeroep reageren de politici niet of alleen met een paraplu. De Marktgroep reageert instemmend op 'hun' cartoon (Figuur 3). Op een associatie van klimaatverandering na is het helder voor de meesten waarover het gaat. Ze zeggen "dit is waar we het over hebben gehad" en "Dit is de realiteit, en wij kunnen daar weinig aan veranderen". Sommigen worden er ook wel somber van, en geven aan om dezelfde reden ook niet meer het nieuws te volgen (waar weinig van te merken is, men is goed op de hoogte van de politieke actualiteit). Er is nog discussie of je dan niet zelf moet proberen in de bel te komen. Omdat het de vraag is of dat haalbaar is, kun je proberen in je hoofd te doen alsof je in de bel zit in plaats van beneden, meent iemand. De discussie gaat al snel over de symboolpolitiek van een paar tientjes extra in de maand naar een bijstandsgezin, en de grote voordelen van elektrisch rijden waarvan alleen rijken kunnen genieten want "Jan de gewone man" kan zich zo'n auto niet veroorloven.

De Bridgegroep en de Advocaten reageren uitgesproken en tegenovergesteld op de cartoon van de Marktgroep. De Bridgers vinden het "heel triest," menen dat er machteloosheid uitstraalt. Zij ervaren die zelf niet maar kunnen zich er wel in verplaatsen: "Zeg maar de mensen die in onze democratie niet aan bod komen". Zij zien erin weergegeven waar ze zich zorgen over maken: dat er te weinig aandacht en empathie is voor groepen die het moeilijk hebben of moeilijker meekomen in de samenleving. Opvallend genoeg is hun eerste associatie dat deze Marktgroep waarschijnlijk uit immigranten bestaat die niet gaan stemmen en afgehaakt zijn. Als we deze veronderstelling tegenspreken en vertellen dat het gaat om witte Nederlanders die wel degelijk geïnformeerd en aangehaakt overkomen, zijn ze erg verbaasd.

De Advocaten zien er duidelijk in dat de Marktgroep zich niet vertegenwoordigd voelt, maar menen dat dat wellicht komt door te weinig kennis en ook wel een verkeerde instelling. Ze kunnen zich de belevingswereld voorstellen, maar menen dat deze mensen onvoldoende kennis hebben van de politiek. Ze denken dat deze mensen snel van mening zouden kunnen veranderen over de politiek als ze meer uitleg krijgen over de beslissingen die worden genomen en waarom. Ook vinden ze dat het juist veel over deze groep gaat in het publieke en politieke debat, en dat hun perspectief bepaald niet ondersneeuwt.

Advocaat5:

"Zoals [andere advocaat] misschien zegt, als je het beter uitlegt en meer informatie beschikbaar stelt, dat het dan allemaal wel mee zal vallen. Dus ik denk dat daar heel vaak problemen uit voortkomen dat het onvoldoende grijpbaar is en begrijpelijk is voor mensen, die op de markt staan, wat er allemaal speelt in het politieke leven, en dat het dan misschien kan overkomen alsof er geen aandacht is voor hun probleem. Maar misschien is het er wel, maar wordt dat niet duidelijk en begrijpelijk uitgelegd?"

(Ronde 3, Advocaten)

Advocaat2:

Het gaat de hele dag over hun. In de verkiezingsdebatten op TV gaat dat altijd over dus de zielige man, de gemiddelde Nederlander en over ons gaat het nooit. Wij nou mogen echt niet klagen als het één keer over ons gaat. Maar ja, ik kan me wel voorstellen dat je gewoon wat negatiever in het leven staat als je meer problemen en minder geld hebt en moeilijke omstandigheden."

(Ronde 3, Advocaten)

Als we vertellen over een aantal problemen die men in de Marktgroep noemt, werpen de Advocaten op dat deze mensen toch ook een andere baan kunnen gaan zoeken, ze vinden het ook wel een "klaagzang". Men moet zelf iets aan hun omstandigheden kunnen doen.

De ROC-studenten kunnen zich een beetje in de cartoon verplaatsen, maat ze ervaren minder financiële onzekerheid zeggen ze omdat ze nog op school zitten. Hun eigen cartoon past duidelijk beter bij hen vinden ze.

Advocaat6:

"Ja, het is wel hard, maar heeft ze dan een andere baan overwogen? Ik vind dat die mensen ook wel heel erg in hun eigen wereld zitten."

(Ronde 3, Advocaten)

Figuur 3: Politieke belevingswereld van de Marktgroep

Cartoon over de politieke belevingswereld van de ROC-studenten

In de cartoon over de ROC-studenten (Figuur 4) zien we de politiek achter een muur waar de studenten niet overheen kunnen. Sommigen proberen het wel, anderen niet meer en keren zich af van de politiek. Bovendien wordt hen een cadeautje voorgehouden, waarmee ze misleidend worden alsof ze mee kunnen doen en alsof er naar ze geluisterd wordt. De ROC-studenten herkennen zich heel goed in de cartoon, de reacties zijn "that's my life" en "Dat is de waarheid van politiek". Dit is des te opvallender omdat ze in ronde 3 starten met hogere vertrouwenscijfers te geven dan in 2021. Ze herinneren zich de gesprekken van een jaar eerder over opleiding, en hoe ze het gevoel hebben niet verder te kunnen komen en geen inspraak te hebben. En in ronde 3 kaarten ze ook weer racisme aan.

Moderator: "Mijn volgende vraag is denken jullie dat veel mensen het hier mee eens zijn?"

ROC4: "Ja."

Moderator: "Wie dan?"

ROC9: "Gewoon mensen van onze leeftijd."

ROC10: "Iedereen behalve de rijken. En die in het parlement zitten enzo."

ROC7: "Ik denk dat het ook wel een beetje met nationaliteit te maken heeft. Dat mensen met een migratieachtergrond minder inspraak hebben dan een lokaal iemand."

Moderator: "Maar jij bent ook een lokaal iemand."

ROC7: Nou iemand, die hier, laat ik zeggen... ik voel me nog steeds racistisch bejegend. Ik werk op Schiphol en ik ben daar beveiligder. En toen kwam er een keer een man en een vrouw, Nederlands, rond de 50 of 60 binnen en die moest ik helpen. Die man had er niet echt zin in om vriendelijk te doen. En uiteindelijk kwam er een collega me helpen en toen ging hij opeens helemaal vrolijk en leuk tegen hem doen, en een gesprekje voeren. Dan denk ik: wat doe ik dan verkeerd en hoe kan ik dan het verschil maken?"

Moderator: "Dus je hebt het gevoel dat klanten op Schiphol anders tegen jou doen dan tegen je collega's?"

ROC7: "Ja zeker."

ROC8: "Ja helemaal mee eens, echt waar."

(ROC-studenten, ronde 3)

De Marktgroep herkent zich wel in de ROC cartoon maar meer in die over zichzelf. Het gesprek gaat bij hen meteen over de ongelijkheden tussen opleidingsgroepen, dat het moeilijker is door te stromen dan vroeger. Anderzijds werpt men op dat het altijd al zo was dat je meer kansen hebt als je uit een beter gesitueerd gezin komt.

De Bridgegroep schrikt van de ROC-cartoon. Men wordt er ongemakkelijk en triest van. Ze zien zichzelf als onderdeel van de rechterkant, en herinneren zich ook wel uit hun gesprekken in ronde 1 en 2 dat ze zich zorgen maken over wie niet goed mee kan komen. Toch vinden ze de cartoon confronterend. Sommigen zeggen dat hun generatie de straat opging om te protesteren over wat onrechtvaardig was, en dat deze jeugd dat ook zou moeten doen. Anderen werpen terug dat zij zelf uit een andere, beter gesitueerde laag van de bevolking komen.

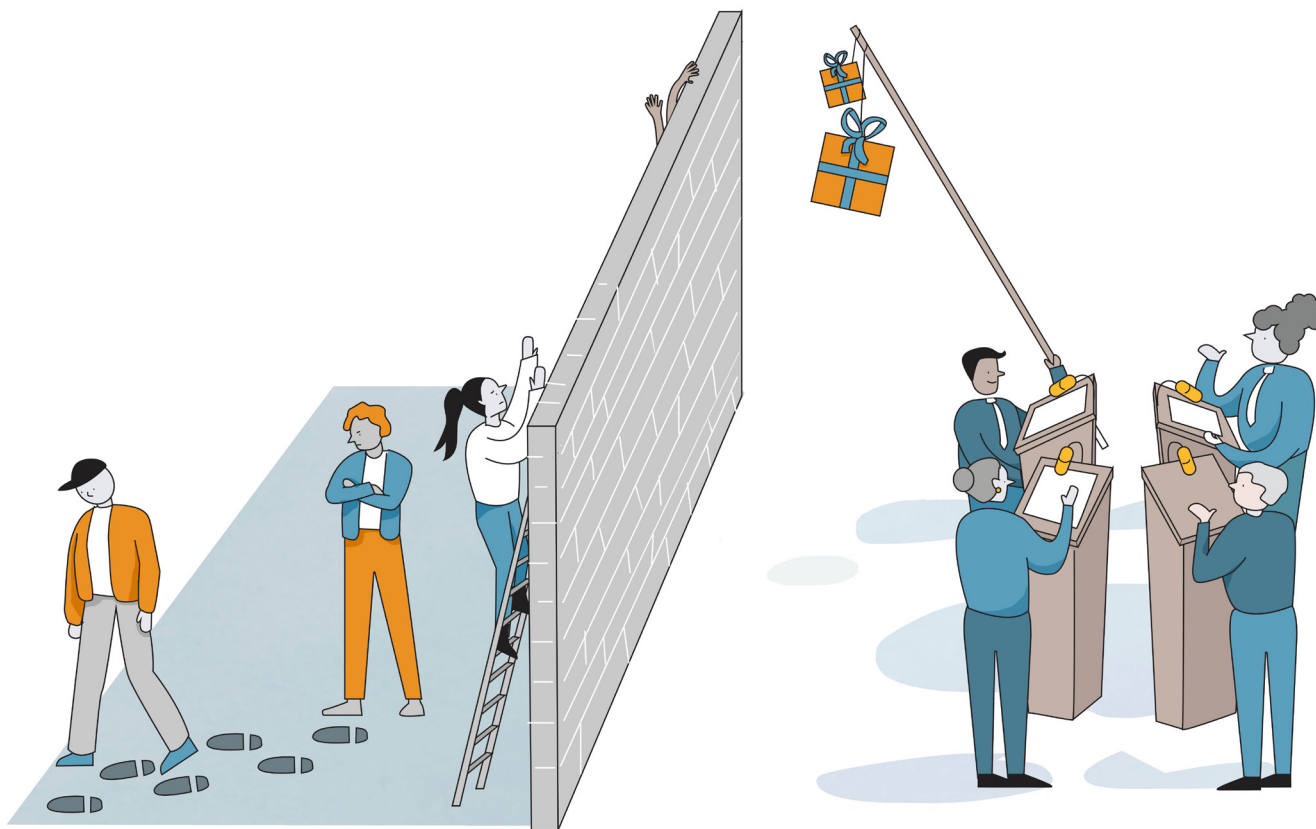
Bridge2: "Eigenlijk staan wij aan deze [rechter] kant van Muur."

Bridge6: "En daarom voelen wij ons ook ongemakkelijk hierover."

Bridge7: "Ja, ik vind het daar een beetje hopeloos. Dat klinkt misschien heel negatief. Ik word er heel gedeprimeerd van."

Bridge6: "Ja, maar het past ook bij met wat onze inbreng voor een deel ook was. Dat die politiek eigenlijk te weinig doet voor mensen die het nodig hebben. En hier zie je dat verbeeld."

(Bridge, ronde 3)

Figuur 4: Politieke belevingswereld van de ROC-studenten

De Advocaten tonen voor de ROC-studenten meer begrip dan voor het Marktpersoneel, en vinden het pijnlijk dat dit het perspectief is van de ROC-studenten. Ze zien hierin een wil om iets te bereiken maar tegengewerkt worden, niet door barrières heen kunnen breken. Ze zeggen te snappen dat ROC-studenten zich minder kunnen voelen of minder goed behandeld voelen, en dat dit laat zien dat er meer waardering voor praktisch opgeleide beroepen moet komen. Tegelijkertijd benadrukken ze ook de eigen verantwoordelijkheid van de ROC-studenten.

In de twee theoretisch opgeleide groepen kijkt men duidelijk verschillend aan tegen de perspectieven van de praktisch opgeleiden, omdat men er andere oorzaken aan koppelt. In beide groepen vindt men deze perspectieven pijnlijk en somber. In de Bridgegroep legt men de nadruk op de sociale structuren, die ongelijk zijn en waar burgers in minder bedeelde

groepen niet bovenuit kunnen stijgen. De Advocaten kijken naar de individuele mogelijkheden en verantwoordelijkheden, en zien eerder klagen en anderen de schuld geven als oorzaak van de perspectieven van de Marktgroep en in mindere mate de ROC-studenten. Het fragment hieronder uit ronde 3 laat dat individuele perspectief van de Advocaten zien.

Advocaat2: "Heb je al met hen gepraat?"

Moderator: "Ja, gisteren met de marktgroep, vorige week de bridgegroep."

Advocaat2: "En dan noemen ze ons zeker arrogant?"

Moderator: "Nee maar ze zeggen dat jullie geen idee hebben wat er speelt in Nederland."

Advocaat2: "Dat vind ik echt schandalig, ik ben toch ook een burger. Weten zij veel wat mijn problemen zijn?"

Moderator: "Ik vind hun ook heel krachtige mensen, namelijk.

Advocaat2: "Ja, zijn ze ook, hart op de tong.

Advocaat6: "Maar ja, zien ze dan niet in dat je het in Nederland uiteindelijk nooit echt slecht kan hebben?"

Moderator: "Nee.

Advocaat6: "Dat zien zij niet in?"

Moderator: "Nee en zij zeggen jullie snappen niet hoe slecht mensen het in Nederland kunnen hebben."

Advocaat6: "Ja, maar dan gaat er dus ook gewoon iets mis, maar goed. Zelfs als je helemaal aan de afgrond zit, dan krijg je geld van de overheid. Dat is in echt zoveel landen niet zo."

Advocaat2: "Wat niet wegneemt dat het klote is."

Advocaat6: "Dat is kut ja.."

Advocaat6: "Maar uiteindelijk kan je dus inderdaad wel op de bank naar tv-kijken met je uitkering in je hand."

Advocaat2: "Ja, nou om dakloos te worden in Nederland daar moet je echt je best voor doen en dat gebeurt niet zomaar, dus in die zin valt het relatief mee, denk ik."

Advocaat2: "Maar ja, we snappen ook dat je die blik niet kunt hebben als je in de shit zit."

Advocaat5: "Nee, en het baart me ook wel zorgen dat dat de energiekosten nu zo hoog zijn en dat sommige mensen echt in hele krakkemikkige huizen leven die niet goed geïsoleerd zijn, niet het geld hebben. Dat is ook klote, maar dat is wel. Je kan wel een leven hebben, ook al heb je niks hier."

Moderator: "Wat ik wel een interessant verschil vind, is tussen jullie en die Bridgegroep. Is dat die Bridgegroep ook meer bezorgd is. En als ik dan die cartoons laat zien van die andere groepen, dus die Marktgroep en die ROC groep, voelen zij zich heel ongemakkelijk,

bijna schuldig. Dus het is ook een ander mensbeeld wat daarachter zit, denk ik, ga in je kracht staan? Is dat het? "

Advocaat6: "Ja, want ik hou van niet van dat slachtofferige. Het is wel beetje zo naar andere wijzen, dat is altijd zo makkelijk."

Advocaat3: "Je hebt ook een eigen verantwoordelijkheid."

Advocaat6: "En misschien is dat ook dat dat te weinig in deze naar voren komt, dat ze dat daadwerkelijk vinden. Ik weet niet hoe ze daarover gepraat hebben, maar ik vind dat bij die ROC trouwens wel minder, maar ik vind bij deze ik denk [de Markt cartoon] van ja, doe er dan wat aan of ga dan zelf in de politiek. Of ga in de lokale politiek iets doen. Ja, ik weet niet, het klinkt zo als vingerwijzen."

(Advocaten, ronde 3)

06

Conclusies:

betekenissen van

politiek vertrouwen

en belevingswerelden

Kernpunten:

- Criteria voor vertrouwen in politici: kritisch kabinet volgen, algemeen belang dienen, eerlijkheid, beloftes nakomen, weten wat leeft, democratisch systeem, relatief goed in NL, vertrouwen als hoop.
- Criteria voor gebrek aan vertrouwen in politici: inefficiëntie, gericht op stemwinst/eigen carrière, niet eerlijk zijn, beloftes niet nakomen, niet weten wat leeft, eenmansfracties.
- Opvallend bij de Advocaten en Bridgers zijn criteria voor vertrouwen in politici: goede intenties, integriteit, de democratie (als systeem) en relatief goede omstandigheden in Nederland.
- Opvallend bij de Marktgroep en de ROC-studenten zijn criteria voor gebrek aan vertrouwen: de traagheid en inefficiëntie van de politiek, misleiding en bedrieglijke taaltrucjes, gebrek aan vertegenwoordiging.
- In de politieke perspectieven van de praktisch opgeleide groepen staat ongelijkheid centraal, in representatie en mogelijkheden.
- De theoretisch opgeleide groepen herkennen deze ongelijkheid maar deels en leggen de oorzaak ervan bij ofwel sociale structuren (Bridgers) ofwel individuele verantwoordelijkheid (Advocaten).

We gaan op drie manieren conclusies trekken over de betekenis van politiek vertrouwen. Ten eerste in algemene zin: welke criteria gebruikt men voor zowel wel/veel vertrouwen en voor weinig/geen vertrouwen, welke alleen in positieve of negatieve zin? Daarna zoomen we in op verschillen tussen de groepen. Vervolgens bespreken we conclusies over de politieke belevingswerelden van de groepen.

Overlap en verschillen in criteria voor vertrouwen en gebrek aan vertrouwen

We zien vijf van de zes dimensies van vertrouwen zoals in de literatuur beschreven terug in de gesprekken, enkel authenticiteit ontbreekt. Tabel 9 vat samen wat de genoemde criteria waren voor tamelijk/veel vertrouwen, en die voor weinig/geen vertrouwen. We zien de meeste dimensies op dezelfde manier aan bod komen om zowel vertrouwen te onderbouwen als om het gebrek aan vertrouwen te beargumenteren. Dat betekent dat vertrouwen en wantrouwen grotendeels op dezelfde criteria gebaseerd zijn. Er zijn een paar uitzonderingen hierop, waar we hieronder op in gaan.

Een eerste uitzondering vormt de dimensie bekwaamheid, op twee manieren. Ten eerste zien we twee criteria waarmee bekwaamheid meestal wordt onderzocht, namelijk deskundigheid en hardwerkend, niet of nauwelijks terug. Daarnaast zien we bij bekwaamheid andere type criteria voor vertrouwen dan voor wantrouwen. Kritisch het kabinet volgen, ertegen ingaan, zijn positieve criteria, en gebrek aan efficiëntie en traagheid negatieve criteria, welke we als gebrek aan daadkracht opvatten.

Tabel 9: Samenvatting: genoemde criteria voor vertrouwen vs. gebrek aan vertrouwen

Dimensies	Criteria	
	Positief (tamelijk/veel vertrouwen)	Negatief (weinig/geen vertrouwen)
Bekwaamheid	Onafhankelijk Kritisch kabinet volgen/ertegen ingaan Begrijpelijke taal	Ga aan het werk/inefficiënt Traagheid: debatten, formatie
Goedwillendheid	Algemeen belang dienen Niet voor eigen gewin Zich kwaad maken, bevlogen	Niet algemeen belang dienen (Alles voor de stemmen) Gericht op eigen gewin (Baantjesjagers) Toneelspel/lawaaipapagaaien/ schofferen
Integriteit	Integer Niet corrupt Eerlijk	Bedriegende taaltrucjes, misleiden Niet fouten toegeven Niet eerlijk
Voorspelbaarheid	Aan beloftes houden Standvastig (consequent) Waarmaken	Niet aan beloftes houden Niet standvastig
Vertegenwoordiging	Waarden, beleid	Laat niet mijn stem horen Weten niet wat leeft Verkeerde beleidskeuzes
Democratie	Democratisch systeem Instituut	Te veel partijen, eenmansfracties
Relatief goed	Ik heb het goed NI relatief goed	Te veel partijen, eenmansfracties
Basishouding	Hoop, instelling	

Een andere uitzondering vormen twee nieuwe dimensies: relatief goed en vertrouwen als basishouding. Deze vinden we alleen in positieve zin, als criteria om wel vertrouwen te hebben. Opvallend is bovendien dat deze twee dimensies weinig met politiek handelen te maken hebben. Relatief goed betreft burgers die Nederland met het buitenland vergelijken, of hun eigen positie met andere Nederlanders. En vertrouwen als basishouding of hoop betreft mensen die zeggen positief in het leven te willen staan, graag vertrouwen te hebben, en dat de politiek vertrouwen van burgers nodig heeft. Allemaal geen argumenten waaraan politici steun voor hun eigen optreden kunnen ontleen.

Groepen leggen nadruk op andere dimensies van (gebrek aan) vertrouwen

Als we dan vergelijken hoe de vier groepen betekenis geven aan politiek vertrouwen, zien we op sommige punten gelijkenis en op andere punten belangrijke verschillen. We beginnen met criteria voor vertrouwen (zie tabel 6), waar we zien dat de groepen dezelfde criteria het meest genoemd hebben om wel vertrouwen te hebben, namelijk goedwillendheid (intenties), voorspelbaarheid (beloftes houden) en bekwaamheid (kritisch kabinet volgen). Daarnaast komt in alle groepen vertrouwen als basishouding of hoop terug.

Versillen zijn er ook. Bij critica voor vertrouwen valt op dat de Advocaten en de Bridgers uit zichzelf beginnen over de positieve aspecten van de democratie (Bridgegroep) of de relatief goede positie van Nederland (Advocaten). Deze geluiden ontbreken bij de andere groepen. Een ander verschil is dat integriteit, eerlijk zijn, alleen in positieve zin door de Advocaten en Bridgers wordt genoemd, niet in de andere twee groepen. Ok de goede intenties, het algemeen belang dienen, neemt een belangrijke plek in bij de Advocaten Bridgers, maar niet bij de andere twee groepen. Vertegenwoordiging ten slotte komt wel aan de orde, maar alleen in termen van beleidskeuzes waar men blij mee is, het mee eens is. Niet dat ze vinden dat politici goed de bevolking vertegenwoordigen. Tekenend is ook dat we vertegenwoordiging in positieve zin niet in de Marktgroep vinden.

Bij de genoemde criteria voor weinig of geen vertrouwen per groep (tabel 8) zien we gelijkenis bij gebrek aan goedwillendheid. Alle groepen noemen dat politici gericht zijn op stemmen voor hun partij, dat men bezig is met de eigen carrière (baantjesjagers), en dat men elkaar schoffeert en aandacht zoekt op een verkeerde manier. Ook gebrek aan voorspelbaarheid, namelijk het niet houden van beloftes, horen we in alle groepen terug.

De verschillen in de criteria die men gebruikt voor (gebrek aan) vertrouwen lopen wederom tussen de twee theoretisch opgeleide en de twee praktisch opgeleide groepen. Hoewel de verschillen in de criteria voor vertrouwen soms schakeringen kunnen lijken op basis van tabellen 6 en 8, laten de belevingswerelden grote verschillen zien in hoe doorleefd verschillen in meningen zijn.

Ten eerste horen we in de Markt en ROC-groepen dat de traagheid van de politiek en de inefficiëntie van politiek bedrijven (bij gebrek aan deskundigheid) mijlenver van hen afstaat. Het is voor hen ondenkbaar dat je op die manier resultaten boekt. Het eindeloos debatteren dient voor hen geen doel en is zichtbaar tijdsverlies. Hoewel de formatieperikelen ook wel bij de Advocaten en Bridgers tot kritiek leiden, zien deze laatste twee groepen zien politiek niet als inherent traag en inefficiënt, en hoort debat bij de politiek.

Ten tweede zien we onder integriteit aanzienlijke verschillen. Hoewel alle groepen niet eerlijk zijn een probleem vinden, gaat dit verder in de ROC en Marktgroepen, waaruit een veel somberder en negatiever beeld van de politiek heerst. Deze groepen vinden dat politici bewust om de waarheid heen draaien met bedriegende taaltrucjes (Markt) of kiezers misleiden tijdens campagnes in verkiezingstijd (ROC). Deze resultaten sluiten aan bij eerder kwalitatief onderzoek over politieke onvrede onder lageropgeleiden in Nederland, waar onduidelijke en oneerlijke communicatie een centrale uitkomst was.⁶⁶

De derde dimensie waar we verschillen vinden is bij vertegenwoordiging. De Advocaten noemen gebrek aan vertegenwoordiging een mogelijk probleem, de Bridgers een duidelijk probleem en vinden dat vertegenwoordiging tekortschiet voor vooral kwetsbare groepen. Maar de Marktgroep en de ROC-studenten zien zichzelf als ondervertegenwoordigd, als mensen

⁶⁶ Noordzij, K., de Koster, W. & van der Waal, J. (2021) "They don't know what it's like to be at the bottom": Exploring the role of perceived cultural distance in less-educated citizens' discontent with politicians, *The British Journal of Sociology*, 72(3), pp. 566–579.

waar niet naar geluisterd wordt, die geen invloed hebben. Politici snappen hun leven en de problemen die ze ervaren niet, en in de Marktgroep oppert men zelfs dat politici het niet willen weten. Beide groepen noemen indringende problemen. In de ROC-groep wijst men op het onderwijssysteem dat hen geen recht doet, onveiligheid op straat, het gebrek aan buurthuizen dat jongeren de criminaliteit indrijft, en te weinig aandacht voor mentale gezondheid. De Marktgroep benadrukt de onbetrouwbaarheid van overheidsbeleid, dat zwalkt en waarvoor zij kwetsbaar zijn. Als regelingen veranderen kunnen zij het misschien opeens niet meer rooien. De overheid kan je vermorzelen. Ze lijken de overheid als een mammoettanker te zien over wiens koers ze geen zeggenschap hebben, maar ook geen waarschuwing krijgen als die verlegd wordt.

Groepen hebben uiteenlopende politieke belevingswerelden

In hoofdstuk 5 hebben we gezien dat de vier groepen in dit rapport elk andere politieke perspectieven hebben. Naar aanleiding van de gesprekken in ronde 1 en 2, en de reacties in ronde 2 op citaten uit de andere groepen, hebben we voor elke groep het meest karakteristieke beeld naar voren gehaald en in een cartoon laten vastleggen (zie Figuur 1-4). De reacties hierop geven de afstanden tussen de groepen aan.

De internationaal vergelijkende blik is karakteristiek voor de Advocaten en roept in de andere groepen de reactie op dat het niet uitmaakt dat het elders nog slechter gaat, omdat dat geen excuus kan zijn problemen in Nederland niet aan te pakken. De Advocaten vinden echter dat vooral de Marktgroep te veel klaagt en zelf meer aan hun eigen positie kan en moet doen in plaats van de schuld ergens anders (namelijk bij de politiek) te leggen. Ook benadrukken ze dat je het in Nederland eigenlijk niet slecht kan hebben.

De systeemkritiek van de Bridgende senioren betreft de vele (eenmans)fracties, de weinig kritische houding van Kamerleden naar hun eigen partij, en het aandacht zoeken (lawaaipapagaaien) en elkaar overschreeuwen om de media te bereiken. Dit beeld kan in andere groepen wel op instemming rekenen, het minste nog bij de Advocaten. De Bridgers zelf vinden het beeld in hun cartoon wel erg negatief, en benadrukken dat ze het ook over de goede intenties hebben gehad. Dit past bij een bekend patroon van vertrouwende burgers die toch vrij negatief over de politiek praten.

De Marktgroep voelt zich roepende om meer zekerheid en een degelijke bestaanszekerheid (al nemen ze zelf die term niet in de mond). Ze zien dat de politiek mijlenver van hen afstaat en geen idee heeft wat de gewone man, de onderlaag van de samenleving, meemaakt en nodig heeft. Dit maakt hen ook onzeker, want ze verwachten niet dat de politiek rekening houdt met valkuilen in het beleid. De politiek kan zich namelijk niet in hun verplaatsen. De ROC-studenten zien zich achtergesteld in het systeem: het onderwijssysteem, dat hen te weinig kansen geeft en op waarde schat, het politieke systeem, waarin hun stem niet wordt gehoord en waarin ze worden misleidt, en de samenleving, waar ze vaak discriminatie ervaren.

Als we de cartoons vergelijken kunnen we concluderen dat de praktisch opgeleiden, de Marktgroep en de ROC-studenten, ongelijkheid ervaren in het politiek systeem, waarin zij niet serieus genomen worden en misleidt worden. Dit komt overeen met de bevindingen in het onlangs verschenen rapport naar de lage opkomst in sommige Amsterdamse wijken.⁶⁷ De theoretisch opgeleiden reageren hier verschillend op. Waar de Bridgers schrikken van politieke belevingswerelden van de praktisch opgeleiden, zich ongemakkelijk en triest voelen over deze verbeelding van ongelijkheid, zien de Advocaten eerdere een gebrek aan eigen verantwoordelijkheid, vooral bij de Marktgroep. Die laatste groep krijgt juist al veel aandacht van de politiek, menen ze.

⁶⁷ Vermeulen, F., Kaulingfreks, F. & Redan, S. (2023). *Lage lokale betrokkenheid en grote ongelijkheid. Onderzoek naar opkomst bij Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen.*
<https://openresearch.amsterdam/nl/page/91442/rapport-lage-betrokkenheid-en-grote-ongelijkheid>

07

Implicaties:
het belang van
uiteenlopende
wereldbeelden

Kernpunten:

- Gebrek aan vertrouwen onder praktisch opgeleiden is doorleefd en verwijst naar structurele achterstelling.
- Tegelijkertijd lijken alle burgers graag vertrouwen te willen hebben, vanuit hoop of burgerplicht.
- Het politieke bedrijf is onnavolgbaar voor praktisch opgeleide burgers.
- Gebrek aan vertegenwoordiging uit zich in (ervaren) kwetsbaarheid van burgers voor overheidsbeleid.

Interpretaties van vertrouwenscijfers

We kennen de cijfers over politiek vertrouwen in Nederland als relatief hoog maar ook verschillend tussen groepen. Dat laatste is van groter belang, zo blijkt uit dit onderzoek, dan veelal gedacht. Achter soms kleine verschillen in vertrouwenscijfers blijken fundamenteel andere politieke belevingswerelden schuil te gaan. Dit betekent dat de gemiddelde, Europees gezien vrij hoge politiek vertrouwenscijfers in Nederland geen recht doen aan de zorgelijke verschillen tussen groepen. Als we tot een korte kenschets komen, omschrijven we de groepen op de volgende manier: De Advocaten prijzen zich gelukkig als inwoners van Nederland, de Bridgers zien allerlei problemen in de politieke instituties, de Marktgroep staat onder druk en roept nodeloos naar de politiek, en de ROC-studenten zien een oneerlijk spel, waarbij zij ook nog buitenspel staan.

De zwaarte waarmee respondenten in de Markt en ROC-groepen hun gebrek aan vertrouwen in de

politiek bespreken is indringend. Het is duidelijk dat de negativiteit in hun politieke belevingswereld heel doorleefd is. Bij de Markt is dit een constante in het onderzoek en lijkt het onwaarschijnlijk dat zij makkelijk van gedachten veranderen en positiever worden over de politiek. Bij de ROC-studenten is het beeld ambivalent. Sommigen zijn ronduit negatief en apathisch, geven aan af te haken. Anderen hebben wel vertrouwen en volgen de politiek via livestreams. Toch is het beeld ook hier er een van achterstelling, dat na een enkele positieve start van het gesprek in 2022 ook vrij snel bovenkomt.

Een andere uitkomst is dat vertrouwen niet altijd gebaseerd is op hoe de politiek het doet, maar op hoe mensen er graag (tegen beter weten in) naar willen kijken. Enerzijds stemt dit somber. Als men aangeeft vertrouwen te hebben omdat dat prettig is, of omdat men nu eenmaal hoop wil houden, zijn dat geen argumenten waar politici veel steun aan kunnen ontleen. Anderzijds is het opvallend en hoopgevend dat men toch vertrouwen wil houden en schenken aan politici ondanks wellicht negatieve aspecten die men ook ziet. Burgers voelen een verlangen en/of plicht om te vertrouwen.

Een vervolgstap is om te analyseren met kwantitatief onderzoek hoe representatief de argumenten zijn die we in dit onderzoek hebben gevonden. Door middel van surveyonderzoek kunnen we bovendien in kaart gaan brengen of bepaalde type criteria voor veel of weinig vertrouwen samenhangen met niet-stemmen of met bepaalde type politiek participatie of apathie.

Aandachtspunten voor de politiek

Daarnaast heeft dit onderzoek implicaties voor politici. Een aantal argumenten voor weinig vertrouwen betreft de manier van politiek bedrijven en de gevolgen van politieke keuzes. Ten eerste horen we in alle groepen dat er in de politiek te veel om aandacht geroepen wordt, op een regelmatig onfatsoenlijke manier. Waar de Bridgegroep spreekt over lawaaiapapagaaien,

vallen in de Marktgroep de termen cabaretesk en schofferend. Maar de onderliggende boodschap is hetzelfde. Bij de Advocaten de Bridge groep wijst men in dit verband op het grote aantal partijen dat politici dwingt de media op te zoeken.

Ten tweede stuiten centrale aspecten van de politiek, zoals het lang debatteren en de complexiteit en traagheid van besluitvorming, op veel onbegrip en afwijzing bij de praktisch opgeleide groepen. Waar de Advocaten en Bridgers de lange debatten en het doen van allerlei beloftes in verkiezingstijd zien als inherent aan politiek, zijn dit voor de Markt- en ROCgroepen problematische kenmerken van de politiek die het moeilijk maken er vertrouwen in te hebben. Dit lijkt een mismatch tussen het politieke bedrijf en de belevingswereld van sommige burgers, die de aandacht van politici als collectief verdient. Opvallend in dit kader is ook hoe de ROC-studenten een jaar na de verkiezingen zich nog ergeren aan de in hun ogen loze belofte van Jesse Klaver (GroenLinks). De toegezegde tienduizend euro per 18-jarige kwam er niet, en dat vatten de ROC-studenten op als misleiding. Dit wijst op het risico van proefballonnen, die als toezegging in plaats van discussiepunt worden opgevat door sommige burgers.

Ten derde ervaren de praktisch opgeleide groepen te weinig invloed op de politiek, en hoge kwetsbaarheid voor politieke beslissingen die hen overvallen. In de gesprekken geven de respondenten aan dat men zich niet alleen ongehoord voelt maar ook boos en onzeker is vanwege (mogelijk) overheidsbeleid. De beleidskeuzes helpen hen niet, of schaden zelfs hun belangen. Daarmee is het gebrek aan vertegenwoordiging niet alleen een probleem voor de legitimiteit van de politiek, maar ook een probleem dat direct ingrijpt in het dagelijks leven van mensen. Omdat de praktisch opgeleiden politici

als mijlenver weg ervaren, zijn ze ook onzeker over de beleidsveranderingen die mogelijk komen. Erop rekenen dat politici een negatieve impact op hen wel voorzien en voorkomen, kunnen ze niet. De bevindingen bieden een vervolg op het eerder aangetoonde gebrek aan vertegenwoordiging van lagere inkomensgroepen.⁶⁸

Er is ook goed nieuws om mee af te ronden. Positief, vanuit het oogpunt van zorgen rondom polarisatie, is dat verschillende groepen benadrukken dat vertrouwen niet hetzelfde is als op iemand stemmen of achter zijn/haar uitspraken staan. Men noemt ook politici waar ze vertrouwen in hebben ondanks dat ze niet op hen zouden stemmen. Dit komt expliciet aan de orde waar het gaat om integriteit, goede bedoelingen, voorspelbaarheid (consequent zijn) en representatie (wanneer een politicus zijn/haar achterban goed vertegenwoordigt). Vertrouwen is dus een veelkoppig verschijnsel, en niet één-op-één gekoppeld aan de politieke inhoud.

⁶⁸ Hakhverdian, A., & Schakel, W. (2017). *Nepparlement? Een pleidooi voor politiek hokjesdenken*. Amsterdam University Press.

08

Bijlages

Bijlage 1: Invulvragen over politiek vertrouwen, Ronde 1

Hieronder noemen we een aantal instituties en vragen we u om ons te vertellen hoe veel vertrouwen u in ze heeft. Op een schaal van 1 tot 5, waar **1 staat voor helemaal geen vertrouwen** en **5 staat voor erg veel vertrouwen**, waar zou u uzelf plaatsen?

	1. Helemaal geen vertrouwen	2. Weinig vertrouwen	3. Niet veel, niet weinig vertrouwen	4. Tamelijk veel vertrouwen	5. Erg veel vertrouwen	Weet niet
Het parlement	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De regering	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De rechtbanken	☐	☐	☐	☐	☐	☐
De politie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Politici	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Politieke partijen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Bijlage 2: Invulvragen over politiek vertrouwen, Ronde 2 en 3

Hieronder noemen we een aantal instituties en vragen we u om ons te vertellen hoe veel vertrouwen u in ze heeft. Op een schaal van 1 tot 5, waar **1 staat voor helemaal geen vertrouwen** en **4 staat voor erg veel vertrouwen**, waar zou u uzelf plaatsen?^a

	1. Helemaal geen vertrouwen	2. Weinig vertrouwen	3. Tamelijk veel vertrouwen	5. Erg veel vertrouwen	Weet niet
Het parlement	☐	☐	☐	☐	☐
De regering	☐	☐	☐	☐	☐
De rechtbanken	☐	☐	☐	☐	☐
De politie	☐	☐	☐	☐	☐
Politici	☐	☐	☐	☐	☐
Politieke partijen	☐	☐	☐	☐	☐

a. In de analyse zijn de waarden 3 en 4 aangepast naar 4 en 5

Bijlage 3: Dimensies en Criteria voor politiek vertrouwen ^a

Bekwaamheid	Deskundig Daadkracht Hardwerkend
Goedwillendheid	Algemeen belang dienen Niemand bevoordelen Zakkenvullers
Integriteit	Corruptie Eerlijkheid Fouten toegeven
Vertegenwoordiging	Laat mijn stem horen Weten wat leeft Luisteren
Voorspelbaarheid	Aan beloftes houden Standvastig
Authenticiteit	Zichzelf zijn

a. Bij vragen naar gebrek aan vertrouwen hebben we de negatief geformuleerde varianten van dezelfde criteria gehanteerd.

Bijlage 4: Citaten uit ronde 1, in ronde 2 voorgelegd

Selectie uit onderstaande citaten voorgelegd aan ROC en Marktgroep

Basisvertrouwen

1. Bridge: Ik wil altijd wel positief zijn, op de een of andere manier. (...) En ik wil eigenlijk gewoon echt vertrouwen eigenlijk houden in de politiek hebben, dat vind ik prettig. (...)

Niet boos

2. Advocaat: Het zijn vaak inderdaad grappen, ik maak me niet zo snel boos over politieke kwesties. Maakt me gewoon niet genoeg voor uit eigenlijk.

Vertrouwen want we zijn een democratie met coalities

3. Bridge: Ik heb vertrouwen vanwege de democratie, ze gaan toch zoeken naar een bepaalde vorm van compromis. We hebben coalities en ze zoeken naar constructieve punten om beleid te kunnen maken om ergens uit te komen zeg maar.

4. Bridge: Ik heb vertrouwen vanwege de democratie, ze gaan toch zoeken naar een bepaalde vorm van compromis. We hebben coalities en ze zoeken naar constructieve punten om beleid te kunnen maken om ergens uit te komen zeg maar.

Ik heb het goed

5. Advocaat: Ik denk echt dat vertrouwen in politici ermee te maken heeft hoe jij het zelf als persoon hebt. Ik denk dat wij het hier allemaal goed hebben, maar laat ik voor mezelf spreken: ik heb het goed. Kom uit een stabiel gezin... heb tuurlijk tegenslagen gehad, maar meer persoonlijke tegenslagen, over het algemeen zijn mijn omstandigheden goed. Dus waarom zou er dan reden voor mij zijn om te twifelen aan de politici in dit land?

Onafhankelijk

6. Bridge: Ja, ik vind dat je er voor jezelf moet zitten. Je hoort wel bij een partij maar de partij heeft ook niet alle neuzen dezelfde kant op, laat eens wat meer zien waar je voor staat. [Sommige politici laten zich] doen teveel wat de baas of de partij wil, ze zijn te weinig onafhankelijk.

Meer vertrouwen in parlement

7. Advocaat: Het parlement is natuurlijk het instituut. Het is veranderbaar, er kunnen andere mensen in komen te zitten. Ik heb wel vertrouwen erin dat dat blijvend is. Hoe dat geregeld is, hoe dat werkt.

8. Advocaat: Ik heb ook meer vertrouwen in het parlement dan in politici omdat er in het parlement controle is. Want er zitten meerdere partijen in en die houden elkaar ook in bedwang en dat heb je natuurlijk niet bij politici.

Politiek in Nederland op zich wel goed

9. Advocaat: Ik vind in principe, het is heel goed hier in Nederland. Ik vind het lastig kritisch te zijn in vergelijking met andere landen. Mijn vertrouwen neemt wel af hoe meer ik te weten komt over hoe politiek werkt en hoe veel dubbele agenda's er zijn, hoe vaak een belofte niet wordt waargemaakt en apen uit de mouw komen. Maar we hebben het opzich wel goed hier in Nederland.

10. Bridge: Als je ons land vergelijkt met het buitenland, ben ik heel blij met ons systeem. Het is toch een parlementaire democratie, dus we kunnen dit allemaal wel zo in de openheid zeggen.

Selectie uit onderstaande citaten voorgelegd Bridgers en Advocaten

Onfatsoenlijk

11. Markt: Het probleem is hoe ze elkaar aanspreken. Het is schandalig. En dat is Baudet, en dat is Wilders, die zijn er meester in. Die kunnen het heel mooi, bijna cabaret kunnen ze het brengen. Maar in de kamer hoort dat niet thuis vind ik. (...) Als dat de norm is! Die verhuftering van de maatschappij is toch jammer.

Inefficiënt, traag

12. Markt: Het duurt jaren voordat er eindelijk iets concreets gebeurt en dan is het hele issue is er allang niet meer, dan is het bij wijze van spreken vergeten of niet meer nodig. Of zijn er weer andere issues die veel belangrijker zijn.

Ga aan het werk

13. Markt: Dat is toch ook een sport als je... gewoon daar 24 uur kan vergaderen en dan constant praten maar niks zeggen. Dat doen ze.

14. Markt: En het is natuurlijk op het moment zoals je kijkt naar de hele formatie. Ze zijn een half jaar bezig en dan kan er allemaal niks, willen ze niks met elkaar. En nu gaan ze toch weer formeren met hetzelfde clubje. Dat slaat helemaal nergens op. Als wij zo zouden werken met ons bedrijf, dan was ik gisteren failliet.

Taaltrucjes, veel woorden, niks zeggen

15. Markt: Zoals ze zich nu presenteren... Kijk naar die Kaag. Die denkt echt dat ze drie miljard boven ons staat, met haar fantastische diplomatieke volzinnen waar je een woordenboek bij moet hebben om het als leek te kunnen begrijpen. En dan rollen ze zo weer terug in iets wat ze niet gezegd zou hebben.

16. Markt: Ik vind ook dat ze zich wel allemaal, omdat ze zo goed kunnen lullen, dat ze zich overal gauw weer uit lullen. Dat er geen actieve herinnering aan is, of weet ik veel wat. En ze gebruiken allerlei woorden

dat ik denk: waar gaat dit eigenlijk over? Ze geven ook nooit antwoord op een vraag. Ik zit er nog wel eens naar te kijken... Stelt er iemand een vraag, en dan kun je zeggen ja of nee. Maar dan komt er een verhaal, dat gaat dan over het gordijn of zo, weet ik veel. Soort van afleidingsmanoeuvre.

Alles om stemmen te trekken

17. ROC: Sommige politici ben ik het wel mee eens met hun standpunten en zo maar ik heb wel dat het soms beetje nep overkomt. Dat ze bepaalde dingen zeggen om alleen stemmen te krijgen. Kijk, ik geloof ook wel dat er wel politici tussen zitten die echt menen wat ze zeggen. Maar bij de meeste denk ik meer van ja... ze zeggen van alle shit om stemmen te krijgen.

18. Bridge: Sommige politici bespelen de stemmers om te zorgen dat er op ze gestemd wordt. Dus ideeën verkondigen die eigenlijk niet zozeer van henzelf zijn. Ja, onoprecht, zo noem je dat.

19. Advocaat: Wat ik heel vervelend vind, is als meningen van politici veranderen omdat ze merken dat dat ze inderdaad stemmen gaat kosten. Dat is gewoon meevaren met de populistische mening.

Liegen, geen eerlijkheid

20. ROC: Sowieso die toeslagenaffaire en gewoon hoe vaak Rutte liegt. Helemaal klaar mee.

21. Markt: Het zijn allemaal goudvissen, ze hebben allemaal het geheugen van een goudvis. Ze weten allemaal niks meer.

22. Markt: En vind ik ook gewoon, zo oneerlijk zoals je nou met die Wopke Hoekstra ziet. Die dat allemaal niet wist. Hij had gewoon 26000 euro ergens in geïnvesteerd en een ander had er weer zo'n brievenbusfirma van gemaakt. Maar dat wist hij allemaal niet, want hij was

het vergeten. Maar hij was wel zo kien dat hij zich, voor hij minister werd, er van gedistantieerd had. Dan denk ik van ja hij wist het niet, maar hij wist wel dat voordat hij minister zou worden, dat hij daar afstand van moest nemen. Dan denk ik, hoe eerlijk ben je dan?

Ik sluit me af van politiek

23. ROC: Nee, niet dat het me niet boeit maar... ik hou me er gewoon niet mee bezig. Sowieso, kijk ik heb helemaal geen vertrouwen bij alles ingevuld, dus ik hou me er niet mee bezig dus ik hoef ze ook niet te vertrouwen. Ik stem niet, mocht ook niet eigenlijk toen dat kon. Ik heb nog nooit te maken gehad met de politiek, met de politie en rechtbank... Ik hoef me er niet mee bezig te houden.

24. Markt: Ik probeer me heel erg af te sluiten van de hele politiek en het wereldbeeld, maakt mij bijzonder somber eigenlijk. En daarom probeer ik er zo weinig mogelijk over na te denken. Alhoewel ik me afsluit, zie je nog hoe veel ik binnen krijg eigenlijk. Omdat ik het idee heb, voor mij persoonlijk, dat ik totaal geen invloed heb op wat er gebeurt. Niet op het huizen gebeuren, niet op het milieuaspect. Eigenlijk nergens op. Het lijkt alsof we met een soort, misschien niet sneltreinvaart, maar een soort stoptreintje de verkeerde kant op gaan met de wereld. En dat ik echt niet bij de rem kan.

25. ROC: Ik heb soms ook dat gevoel, ook bijvoorbeeld met die toeslagenaffaire en wat er allemaal gebeurd is en dat dat soort mensen nog steeds regels bedenkt die gewoon eigenlijk niet kunnen... Denk ik bij mezelf van, waarom zou je het boeien als je toch elke keer weer teleurgesteld wordt?

Formatie een probleem? We hebben wel grotere problemen in dit land

26. Moderator: En dat ze nu in Den Haag bezig zijn met een nieuwe regering vormen en lukt het allemaal lukt, wat vinden jullie daarvan? Vinden jullie dat erg?
ROC: Ik denk dat wel er ergere dingen zijn, hoor. Er zijn op dit moment wel ergere dingen dan dat ik me zorgen maak omdat ze niet eruit komen met wie ze samen een coalitie gaan vormen.

Citaten uit onderstaande optie om te gebruiken in alle groepen

Gebroken belofte? Wees eerlijk!

27. Markt: Ik vind ook als je je niet aan een belofte houdt, dat kan gebeuren weet je... Je vormt een kabinet met meerdere partijen, dan kan het zijn dat je een aantal van je belofte niet kan nakomen omdat het een beetje geven en nemen is enzo... Maar ja, wees daar wel eerlijk over. Zeg wel van jongens, wij hebben toen dit los gelaten, maar daarvoor hebben we wel echt dat andere echt goed kunnen doen. Dat is ook een beetje transparantie.

Politieke systeem verandert mensen

28. Bridge: En ik vind... nou ja, het systeem brengt slechte dingen in politici naar boven.

Ramptoerist

29. Advocaat: Die situatie bijvoorbeeld met het briefje over Omtzigt functie elders. Toen was ik de hele dag aan het kijken naar het debat op tv, dat zijn dan van die smeugige dingen die ik heel boeiend vind... iedereen is zo van wow. Maar andere debatten? De Algemene politieke beschouwingen... Nee niet van nature. Tenzij er dan ineens iets heel spannends is. Dan ben ik bij. Ik ben gewoon ramptoerist. Anders kijk ik GTST. Of Temptation Island.

Praten over de politiek levert conflict op

30. Markt: Wil je de sfeer verpesten dan ga je over politiek praten.

Teveel partijen

31. Bridge: Ja, wat ik negatief vind, is dat we nou zo ontzettend veel verschillende partijen hebben, en die eenmansfracties, waardoor het vaak niet meer over de inhoud gaat. Ze zoeken vooral de aandacht, omdat ze zichzelf moeten profileren. Want anders kom je niet in de media.

Politici verdienen niet te veel geld

32. ROC: Tuurlijk, je moet je werk goed doen enzo maar iedereen moet gewoon zijn geld verdienen toch.

33. ROC: Ik heb het gevoel dat veel van die politici, dat zijn geen domme mensen. Die hebben connecties enzo, en zouden vast wel veel meer geld kunnen verdienen als ze zich met andere dingen bezighielden. Naar mijn gevoel zitten ze er niet echt voor geld.